

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
ŠIAULIŲ AKADEMIJA**

**ATVIRAS TARPTAUTINIS ŽMOGIŠKOSIOS RAIDOS UNIVERSITETAS
„UKRAINA“**

SOCIALINIO DARBO MAGISTRANTŪROS STUDIJŲ PROGRAMA

ŽIVILĖ TUMAVIČIENĖ

Magistro darbas

**SOCIALINIŲ PASLAUGŲ PLĖTOTĖ, KAIP SOCIALINĖS ĮTRAUKOS
PRIELAIDA, ORGANIZUOJANT NEĮGALIŲJŲ LAISVALAIKĮ**

Darbo vadovas (-ė): prof. dr. Liuda Radzevičienė

Šiauliai, 2021

Studijuojančiojo, teikiančio baigiamąjį darbą, GARANTIJA

WARRANTY of Final Thesis

Vardas, pavardė <i>Name, Surname</i>	Živilė Tumavičienė
Padalinys <i>Faculty</i>	Šiaulių akademija <i>Šiauliai Academy</i>
Studijų programa <i>Study Programme</i>	Socialinio darbo magistrantūros studijų programa <i>MASTER'S IN SOCIAL WORK STUDY</i>
Darbo pavadinimas <i>Thesis topic</i>	Socialinių paslaugų plėtotė, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį, kaip socialinės įtraukos prielaidą <i>The Development of Social Services as a Presumption of Social Inclusion in Organizing Leisure for People with Disabilities</i>
Darbo tipas <i>Thesis type</i>	Baigiamasis darbas <i>Final Thesis</i>

Garantuoju, kad mano baigiamasis darbas yra parengtas sąžiningai ir savarankiškai, kitų asmenų indėlio į parengtą darbą nėra. Jokių neteisėtų mokėjimų už šį darbą niekam nesu mokėjęs.

I guarantee that my thesis is prepared in good faith and independently, there is no contribution to this work from other individuals. I have not made any illegal payments related to this work.

Šiame darbe tiesiogiai ar netiesiogiai panaudotos kitų šaltinių citatos yra pažymėtos literatūros nuorodose.

Quotes from other sources directly or indirectly used in this thesis, are indicated in literature references.

Aš, Živilė Tumavičienė, pateikdamas (-a) šį darbą, patvirtinu (pažymėti)
I, Živilė Tumavičienė, by submitting this paper confirm (check)

Embargo laikotarpis
Embargo Period

Prašau nustatyti šiam baigiamajam darbui toliau nurodytos trukmės embargo laikotarpį:
I am requesting an embargo of this thesis for the period indicated below:

- _____ mėnesių / *months*
(embargo laikotarpis negali viršyti 60 mėn. / *an embargo period shall not exceed 60 months*).
- Embargo laikotarpis nereikalingas / *no embargo requested*.

Embargo laikotarpio nustatymo priežastis / *Reason for embargo period:*

Turinys

SANTRAUKA	4
ĮVADAS	6
1. SOCIALINIO ĮGALINIMO TEORINIS DISKURSAS	10
1.1. Negalios fenomeno vertinimas socialinių ir situacinių negalios modelių kontekste	13
1.2. Judėjimo negalią turinčių asmenų laisvalaikio poreikiai ir tenkinimo galimybės	16
1.3. Socialinis dalyvavimas: asmens, turinčio negalią, dalyvavimas ir atvira bendruomenė	18
1.4. Socialinio darbuotojo ištekliai siekiant neįgaliųjų įtraukimo.....	22
2. SOCIALINIŲ PASLAUGŲ PLĖTOTĖS, KAIP SOCIALINĖS ĮTRAUKOS PRIELAIDOS, ORGANIZUOJANT NEĮGALIŲJŲ LAISVALAIKĮ TYRIMAS	24
2.1. Tyrimo metodologija	24
2.2. Tyrimo dalyvių charakteristika	29
2.3. Socialinių paslaugų plėtotės, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį, kaip socialinės įtraukos prielaidos, tyrimo duomenų analizė	31
2.3.1. Socialinių darbuotojų laisvalaikio paslaugų teikimas neįgaliųjų socialinės įtraukos plėtotės procese	31
2.3.2. Įprasminantis dalyvavimas laisvalaikio užimtumo veiklose.....	33
2.3.3. Socialinių darbuotojų patirtys teikiant laisvalaikio užimtumo paslaugas.....	36
2.4. Laisvalaikio paslaugų teikimas negalią turintiems asmenims kaip socialinės įtraukos prielaida.....	40
2.4.1. Teikiamų laisvalaikio paslaugų ir dalyvavimo galimybių jose vertinimas.....	40
2.4.2. Įprasminantis dalyvavimas laisvalaikio užimtumo veiklose.....	43
2.4.3. Neįgaliųjų patirtys dalyvaujant laisvalaikio užimtumo veiklose.....	46
2.5. Tyrimo rezultatų apibendrinimas	49
2.6. Socialinių paslaugų plėtotės, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį, kaip socialinės įtraukos prielaidą, galimybės Ukrainoje	51
2.6.1. Socialinė politika Ukrainoje	51
2.6.2. Sviatoshynskiy rajono Kijeve teritorinio socialinių paslaugų centro, teikiančio socialines ir namų ūkio paslaugas neįgaliems piliečiams paskirtis	54
IŠVADOS.....	59
REKOMENDACIJOS SOCIALINIAMS DARBUOTOJAMS, TEIKIANTIEMS ĮGALINANČIAS SOCIALINES PASLAUGAS, ORGANIZUOJANT LAISVALAIKIO VEIKLAS.....	61
LITERATŪRA.....	62
PRIEDAI.....	70

SANTRAUKA

Magistro darbe analizuojama socialinių paslaugų plėtotė, kaip socialinės įtraukos prielaida, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį. Siekiant pagrįsti tyrimo problemą, iškelti tokie klausimai: Kokią naudą suteikia socialinė pagalba, organizuojant laisvalaikio paslaugas negalę turintiems asmenims? Su kokias iššūkiais susiduriama organizuojant bei negalę turintiems asmenims dalyvaujant laisvalaikio užimtumo veiklose? Tyrimo objektas - Socialinių paslaugų plėtotė, kaip socialinės įtraukos prielaida, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį.

Tyrimo tikslas - atskleisti socialinių paslaugų plėtotės galimybes, kaip socialinės įtraukos prielaidą, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį. Tikslui pasiekti, iškelti uždaviniai: 1. Remiantis mokslo literatūros analize, atskleisti socialinio dalyvavimo ir socialinės įtraukties paradigmas bei socialinės pagalbos ir jos teikimo neįgaliesiems asmenims galimybes, organizuojant ir teikiant laisvalaikio užimtumo paslaugas; 2. Taikant interviu metodą, atskleisti socialinių darbuotojų požiūrį į neįgaliųjų savirealizacijos poreikius bei galimybes dalyvaujant užimtumo veiklose; 3. Nustatyti negalę turinčių asmenų laisvalaikio galimybes per jų patirtis ir lūkesčius; 4. Atskleisti socialinių paslaugų plėtotės, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį, kaip socialinės įtraukos prielaidą, galimybes Ukrainoje; 5. Remiantis tyrimo rezultatais, parengti rekomendacijas socialiniams darbuotojams, per socialinių paslaugų teikimą organizuojantiems neįgaliųjų laisvalaikio veiklas.

Tyrimo dalyvavo 12 socialinių darbuotojų, teikiančių laisvalaikio užimtumo paslaugas, bei 12 judėjimo negalią turinčių asmenų, dalyvaujančių laisvalaikio užsiėmimuose. Siekiant tyrimo tikslo, taikyta mokslinės literatūros analizė, pusiau struktūruota apklausa žodžiu, turinio analizė. Svarbiausios empirinio tyrimo išvados: 1. Socialinių darbuotojų požiūriai rodo, jog didžiausią veiklų pasirinkimą neįgalieji turi dalyvaudami darbinėse veiklose, stebima maža fizinį aktyvumą skatinančių veiklų pasiūla. Neįgalieji turi galimybę patys pasirinkti, kokia veikla nori užsiimti, jų pasirinkimą įtakoja jų pomėgiai, gebėjimai, savijauta, nuotaika. Neįgaliuosius dalyvauti laisvalaikio užimtumo veiklose motyvuoja pripažinimo, bendrumo jausmo patyrimas, sąveika su aplinka, asmeninė saviraiška. Neigiamos įtakos jų aktyvumui turi aplinkos nepritaikymas, nemokamo transporto prieinamumo stoka, nedraugiška aplinka. Socialinių darbuotojų patirtys atskleidė, jog neįgaliųjų įtraukties praktika bendruomenėje yra aktyvi, skatinanti neįgaliųjų dalyvavimą, didinanti visuomenės toleranciją, keičianti požiūrį ir įsitikinimus į neįgaliųjų poreikius, vertybines nuostatas. Socialinių partnerių bendradarbiavimas praplečia galimybes tobulinti savo veiklas, pasisemti naujų idėjų vieniems iš kitų, plėsti neįgaliųjų integracijos galimybes. 2. Neįgaliųjų patirtis ir lūkesčiai parodė, jog labiausiai jų socialinę įtrauką skatina: -

užsiėmimai susiję su rankdarbiais, menine veikla, savišvieta. Išlieka nepatenkintas fizinių veiklų, tokių kaip sportiniai užsiėmimai, poreikis; - didžiausią dalyvavimo užimtumo veiklose naudą neįgalieji sieja su tobulėjimo poreikio tenkinimu, teigiama įtaka jų asmenybės formavimuisi: motyvacijos, pasitikėjimo savimi, drąsos didėjimu; - neįgaliųjų laisvalaikio organizavimo lūkesčiai susiję su pirminės informacijos apie vykstančius užsiėmimus ir specialistų pakvietimų dalyvauti stoka. Neigiamos patirtys siejamos su aplinkos nepritaikymu, visuomenės supratimo stoka, nemokamų transporto paslaugų trūkumu, viešai prieinamos informacijos apie socialinės pagalbos galimybes stoka. Visa tai įtakoja ir pagalbos kreipimąsi į specialistus; - daugiausia pagalbos, sprendžiant išskylančias problemas, neįgalieji sulaukia iš artimųjų arba iš bendruomenių, su kuriomis sieja bendri interesai.

Esminiai žodžiai: judėjimo negalią turintys asmenys, laisvalaikio užimtumo paslaugos, socialinė įtrauktis, dalyvavimas, įgalinimas.

IVADAS

Pagrindinis Jungtinių Tautų (JT) Neįgaliųjų teisių konvencijos tikslas – integruoti neįgalius asmenis į visuomenę skirtingais lygmenimis. Vis dėlto politiniame kontekste aptariamos ir kitos neįgaliųjų integracijos gyvenimo sritys, tokios kaip bendruomeniškumas, socialinė įtrauktis per darbą, kultūrinis gyvenimas ir laisvalaikis.

Pasak J. Melnikovos, (2017), sėkminga integracija prasideda nuo patarimų, integracijos principų suvokimo: neįgaliųjų kaip lygiaverčių bendruomenės narių priėmimo, nuolatinių socialinių santykių palaikymo, partnerystės tarp neįgalaus ir asmens, šeimos, specialistų ir bendruomenės, galimybių neįgaliesiems atlikti įvairius socialinius vaidmenis, mažinant jų priklausomybę nuo kitų žmonių. Todėl, pasak autorės, svarbu suteikti visuomenei informacijos apie neįgaliųjų gebėjimus, bendravimo ir jų priėmimo ypatumus, toleranciją (Melnikova J., 2017). V. Gudžinskienės, Ž. Jurgutienės, (2010) manymu, norint, kad visuomenėje visi būtų lygūs, būtina konstruoti pozityvius negalios socialinius vaizdinius ir griauti stereotipus. Autorių manymu, socialinė integracija prasideda tada, kai į atskirtuosius pradedama žvelgti ne kaip į skirtingus, o kaip į panašius (Gudžinskienė, Jurgutienė, 2010).

Socialinė integracija reikšminga neįgaliesiems siekiant įsilieti į patį socialinį visuomenės tinklą, nes tai neįgaliojo teisė būti visapusiškai pripažintam žmogui visuomenėje. Anot I. Zaleskienės, Ž. Jurgutienės, (2010), neįgalaus asmens įtraukimas į visuomenę, tai tikėjimas kiekvieno asmens prigimtine teise visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, kartu ir skirtumų pripažinimas.

L. Samsonienės (2017) pastebėjimu, dažnai asmenys, turintys negalią, dėl savo būklės yra mažiau savarankiški ir socialiai aktyvūs, mažiau linkę bendrauti bei dalyvauti. Siekiant socialiai aktyvinti, įtraukti negalią turinčius asmenis, skatinamas jų dalyvavimas įvairiose užimtumo veiklose. Laisvalaikis dažnai tampa viena iš reikšmingesnių neįgaliųjų socializacijos ir integravimosi į sociumą prielaidų. I. Ribinskaitė, V. Aleksienė, (2019) pažymi, jog dalyvavimas laisvalaikio užimtumo veiklose ugdo judėjimo negalią turinčių asmenų komunikabilumą, savivertę ir pasitikėjimą socialinėse situacijose.

Mokslinėje literatūroje neįgaliųjų integracijos modelius, poreikį bei socialinės įtraukties galimybes, kultūrinį gyvenimą ir laisvalaikio organizavimą analizavo F. Kiuppis 2018, Milnes, Kelly 2009, U. Žalkauskaitė, 2016, J. Pivorienė (2001; 2003); L. Jokūbpreikštas, V. Gudonis, 2013; Užimtumo organizavimo reikšmė neįgaliesiems domėjosi L. C. Johnson (2001), I. Leliūgienė, (2002), B. Gruževskis, (2002), A. Brusokas, J. Martinonytė, (2018), K. Rūdytė, I. Tamosinaitė, V. Ramonaitė, (2013), L. Alčiauskaitė, L. Šinkariova, (2018); I. Mieliauskienė,

(2018). Užimtumo veiklos organizavimą negalią turintiems asmenims plačiai nagrinėjo M. Strolia, (2005), I. Ruškuvienė, (2006), J. Tamašauskienė, A. Urbanovičienė, A. Masiukaitė ir kt. (2007), L. Požerienė, G. Leleika, V. Kailius, (2017). Neįgaliųjų žmonių požiūrį į gaunamas socialines paslaugas analizavo R. Šiurkienė, (2012); K. Miladovskaja, (2012).

Mokslinis aktualumas. Remiantis naujausiais statistikos duomenimis, Lietuvoje gyvena per 248 tūkst. asmenų, turinčių negalią, ir tai sudaro beveik 10 proc. visų šalies gyventojų. Iš jų – 31 proc., turintys judėjimo negalią (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2017).

Asmenys su negalia dėl fizinių ar psichinių sutrikimų negali pasirūpinti savo asmeniniu ir socialiniu gyvenimu, realiai pasinaudoti savo teisėmis. Pasak A. Vareikytės, A. Kaziliūno ir kt., (2006), negalia riboja žmogaus psichines ir socialines funkcijas, dėl ko mažėja žmonių savarankiškumas, fizinės jėgos, galimybės judėti, orientacija, netenkama draugų, prarandama galimybė dirbti. Tai paveikia ir asmenybę: suardo jos vientisumą, susilpnina aktyvumą ir dinamiką. Negalią turintiems asmenims reikalinga pagalba, pagal poreikį jiems būtina teikti socialines paslaugas, kurių organizavimas turėtų būti nuolat tobulinamas bei plečiamas teikiamų paslaugų tinklas. Autorių manymu, esant tokiai situacijai socialinės paslaugos, ypač specialiosios, tampa svarbiausia šiuolaikinės socialinės apsaugos ir socialinės paramos dalimi (Vareikytė, Kaziliūnas ir kt., 2006).

A. Poškutės (2018) atliktas tyrimas apie negalią turinčių asmenų įsitraukimo į socialinių paslaugų teikimo procesą parodė, jog paslaugų teikimo procese svarbią vietą užima teikiamos socialinės paslaugos, daugiausiai orientuotos į sociokultūrinės paslaugos ir klientų informavimą, kadangi neįgaliesiems asmenims reikalinga kompleksinė socialinė pagalba bei platus paslaugų spektras, įgalinantis klientą pereiti nuo pasyvaus prie aktyvaus paslaugų gavėjo.

J. Požerienės ir kt. (2017) atlikto tyrimo duomenys parodė, kad dauguma socialines paslaugas teikiančių įstaigų, teikia bendrąsias socialines paslaugas ir tik pusė jų teikia neįgaliųjų laisvalaikio užimtumo paslaugas. Šios paslaugos daugiausia teikiamos intelekto sutrikimų turintiems – 52%, o mažiausiai šias paslaugas gauna judėjimo (motorikos) sutrikimų turintys neįgalieji – 12%.

Pasak L. Alčiauskaitės ir L. Šinkariovos, (2018), Lietuvoje negalią turinčių asmenų turimiems ištekliams ir galimybėms juos stiprinti per užimtumą skiriama per mažai dėmesio. Dėl lėšų stygiaus neįgaliųjų organizacijos turi mažiau galimybių įrengti patalpas laisvalaikio veiklai plėtoti ir įdarbinti kvalifikuotus užimtumo specialistus (Požerienė J., Leleika G. ir Kailius K., 2017).

Moksliniai tyrimai rodo, jog negalia riboja asmenų fizines ir socialines funkcijas, paveikia jų savarankiškumą, aktyvumą. Teikiant pagalbą neįgaliesiems, išryškėja sociokultūrinių paslaugų poreikis, kurių dėka didėja jų aktyvumas ir įsitraukimas. Siekiant plėtoti efektyvią socialinės pagalbos sistemą, fizinę negalią turintiems neįgaliesiems, sėkmingos įtraukties į visuomenę aspektu, reikalinga gilesnė neįgaliųjų laisvalaikio poreikių, išryškinant socialinės pagalbos galimybes, mokslinė analizė.

Probleminiai tyrimo klausimai: Asmenims, turintiems fizinę negalią, kaip ir kitiems visuomenės nariams, būdingas poreikis užsiimti prasminga veikla, savirealizacija. Tačiau dėl įvairių fiziologinių ir psichologinių problemų bei iššūkių jų galimybės savarankiškai tenkinti užimtumo, kaip prasmingos veiklos, poreikį ribotos. Šiai problemai spręsti galima kelti klausimą: *Kokią naudą suteikia socialinė pagalba, organizuojant laisvalaikio paslaugas negalę turintiems asmenims? Su kokias iššūkiomis susiduriama organizuojant bei negalę turintiems asmenims dalyvaujant laisvalaikio užimtumo veiklose?*

Tyrimo objektas – Socialinių paslaugų plėtotė, kaip socialinės įtraukos prielaida, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį.

Tyrimo tikslas – atskleisti socialinių paslaugų plėtotės galimybes, kaip socialinės įtraukos prielaidą, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis mokslo literatūros analize, atskleisti socialinio dalyvavimo ir socialinės įtraukties paradigmas bei socialinės pagalbos ir jos teikimo neįgaliesiems asmenims galimybes, organizuojant ir teikiant laisvalaikio užimtumo paslaugas;
2. Taikant interviu metodą, atskleisti socialinių darbuotojų požiūrį į neįgaliųjų savirealizacijos poreikius bei galimybes dalyvaujant užimtumo veiklose;
3. Nustatyti negalę turinčių asmenų laisvalaikio galimybes per jų patirtis ir lūkesčius;
4. Atskleisti socialinių paslaugų plėtotės, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį, kaip socialinės įtraukos prielaidą, galimybes Ukrainoje;
5. Remiantis tyrimo rezultatais, parengti rekomendacijas socialiniams darbuotojams, per socialinių paslaugų teikimą organizuojantiems neįgaliųjų laisvalaikio veiklas.

Tyrimo metodai: Siekiant atskleisti socialinio dalyvavimo ir socialinės įtraukties paradigmas, socialinės pagalbos ir jos teikimo neįgaliesiems asmenims principus, organizuojant ir teikiant laisvalaikio užimtumo paslaugas bei socialinių paslaugų plėtotę buvo naudojami tokie tyrimo metodai:

- mokslinės literatūros analizė,

- pusiau struktūruota apklausa žodžiu (interviu),
- turinio analizė.

Tyrimo imtis. Kokybiniam tyrimui atrinkti 12 judėjimo negalią turinčių asmenų (N-12), dalyvaujančių laisvalaikio užsiėmimuose bei 12 socialinių darbuotojų (D-12), teikiančių laisvalaikio užimtumo paslaugas judėjimo negalią turintiems asmenims bei turinčių didesnę nei 2 metų darbo patirtį, teikiant laisvalaikio užimtumo paslaugas.

Magistro darbo struktūra: Magistro baigiamąjį darbą sudaro santrauka lietuvių ir anglų kalbomis, įvadas, 2 pagrindiniai baigiamojo darbo skyriai (problemos teorinė analizė; tyrimo metodologija ir organizavimas), išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas ir priedai. Magistro baigiamajame darbe pateikiami 2 paveikslėliai, 13 lentelių ir 5 priedai. Darbe panaudoti 99 literatūros šaltiniai.

1. SOCIALINIO ĮGALINIMO TEORINIS DISKURSAS

Įgalinimas mokslinėje literatūroje apibrėžiama kaip galimybė daryti įtaką žmonėms, bendruomenėms, visuomenei, įvykiams, procesams, ir tuo pačiu metu diegti naujoves (Vizgirdaitė J. 2013). Remiantis socialinio darbo metodų samprata, išskiriami - individualus, grupinis bei bendruomeninis įgalinimas.

Individualus įgalinimas. Pagal J. Ruškų, N. Mažeikienę (2005), asmens įgalinimas reiškia, jog žmogus nebegalintis, nebepajėgiantis pakeisti, pagerinti savo padėties, todėl kam nors konkrečiais veiksmais padedant (tarpininkaujant) išplėtoja savyje esantį potencialą – pradeda vis labiau kontroliuoti, valdyti savo psichinę ir socialinę tikrovę. Įgalinimu asmeniui suteikiama savarankiškumo valdyti padėtį, tobulinti savo kompetencijas, pasitelkiant aplinkoje esančius išteklius. Skatinant asmens gebėjimą pačiam savarankiškai tvarkytis savo gyvenimą ir pajusti pasitikėjimą savimi, siekiama įtvirtinti didesnę atsparumą ir orientuojamasi į ilgalaikę perspektyvą, kad ilgainiui kliento stiprybės – vidiniai ir išoriniai ištekliai – padėtų savarankiškai spręsti iškilusias problemas (Johnson L.C. 2001; Petrauskaitė-Dusevičienė R., Jasiukevičiūtė R. 2014). Įgalinimas, kaip teigia L. C. Johnsonas (2001), tai pasirinkimo strategija, kuri skirta ne tik kliento gebėjimų skatinimui, bet ir motyvavimui, mokymui ir savęs vertinimo skatinimui, kad klientai patikėtų, jog yra kompetentingi, turi įgūdžių, reikalingų tartis su bendruomenės sistemomis, ir nusipelno išteklių, būtinų jiems sveikai socialiai funkcionuoti.

Lietuvių kalbos žodynas (1993) nurodo žodžio „įgalinti“ reikšmę – tai „leisti“ kažką daryti. Vadovaujantis šia nuostata, įgalinimu leidžiama būti socialiai aktyviam, sugebėti savarankiškai ir kiek įmanoma efektyviau funkcionuoti socialinėje aplinkoje, galėti ir gebėti savarankiškai valdyti, spręsti problemines situacijas. Pasak M. Zimmerman (212), geriausias būdas asmeniui įveikti bejėgiškumo jausmus yra dalyvavimas veikloje, skirtoje tobulinti įgūdžius, kurie skatina socialinius pokyčius. I. Leliūgienės ir V. Baršauskienės (2002) įsitikinimu, įgalinimas nusako žmogaus autonomiškumą, jo dalyvavimą visuomenės plėtroje, kur įgalinimo procesu siekiama individo ir aplinkos pusiausvyros. D. Gerulaitis, B. Gudiničius ir kt. (2011), cituodami J. Lordą, pateikia, jog asmens įgalinimas yra besitęsiantis procesas, įtraukiantis asmenį į pozityvius pokyčius, susijusius su individo savigarba ir padedantis kurti bei plėtoti prasmingus socialinius ryšius: draugystę, formalų ir neformalų palaikymą. Socialiniai ryšiai sudaro socialinį tinklą, su kuriuo asmuo palaiko kokius nors ryšius (Ivanauskienė V., Liobikaitė Ž., 2004).

I. Leliūgienė ir V. Baršauskienė (2002), besiremamos C. Herber-Suffrin (1998), įgalinimą iliustruoja pasikeitimo žiniomis teorija, kurios pagrindas yra principas, kad kiekvienas individas turi kokių nors žinių, kurias galėtų perduoti kitiems. Pasak autorių, tai turėtų būti skatinama atviru

bendravimu, pagarba ir pasitikėjimu bendruomenėje. Esant tokiai aplinkai, žmonės gali kurti, bendrauti, socializuotis ir perduoti kitiems savo turimus išteklius. Nuoširdus, skatinantis supratimą ir atvirumą, bendravimas tampa labai svarbiu veiksniumi įgalinant klientą, kad būtų pasiekti įgalinimo proceso tikslai. J. Ruškaus (2007) teigimu, pats įgalinimas prasideda, kai klientai patys apsibrėžia savo poreikius ir siekius, priima sprendimus ir dėl jų prisiima atsakomybę (Ruškus, 2007). Anot J. Ruškaus, N. Mažeikio (2007), taip yra mažinamas specialistų dominavimas, gyvenimo kontrolės galimybes perduodant patiems individams, didinant jų pasirinkimo galimybes ir apsisprendimą. Tai dar vienas veiksnys įgalinimo procese.

A. Kiaunytė, D. Puidokienė (2011), cituodamos E. van Deurzen (2002), mano, kad pagalbą teikiantis specialistas turėtų padėti klientui atsistoti ant kojų „atrandant savo gravitacijos centrą pasaulyje“, o ne įgalinant jį ar ją „remtis į kitus“. Todėl darbuotojas turėtų siekti dialogiškų santykių kūrimo su klientu. Dialogą, kaip skatinantį kritinį mąstymą pažymi P. Freire'as (2000). Jo nuomone, dialogu stengiamasi pažinti, o ne perduoti žinias. Dialogu žmonės gali pasiekti savo žmogiškąjį reikšmingumą, keisti ar perkurti pasaulį, jį įvardijant. Pasak P. Freire'o, individas gali plėtoti kritinę sąmonę vesdamas dialogą ir komunikuodamas, nes dialogas ir reflektavimas sudaro galimybes įvardyti asmenines patirtis ir jas konceptualizuoti.

Įgalinimas grupinio socialinio darbo perspektyvoje. J. Ruškus, N. Mažeikienė ir kt. (2013) (cit. E. Sadaną 2004), išskiria grupę kaip svarbią įgalinimo priemonę. Grupė – puiki kritinio sąmoningumo skatinimo, savitarpio pagalbos priemonė. Bendruomenė moko žmones priimti sprendimus grupėje, spręsti bendras problemas, mobilizuoti resursus bendram gėriui pasiekti. Žmonės patys kartu formuluoja ir išsikelia tikslus, renkasi priemones jiems pasiekti, vertina rezultatus. L. C Johnsonas. (2001) pažymi, jog žmonėms, besijaučiantiems bejėgiais, susidūrus su nauja situacija ar problema, gali padėti kiti, turintys patirties ar galintys prisitaikyti prie situacijos. Galintys padėti grupės nariai jaučiasi laimingi, galėdami padėti kitiems žmonėms. Pasak D. Jasiūnienės (2012), įgalinimas gilina gebėjimą pasitikėti savimi ir kitais. Įgalinimo jausmas padeda žmogui priimti ir pagreitinti pokyčius. Kitas labai svarbus įgalinimo veiksnys – sąmoningumo didinimas. V. Ivanauskienė, Ž. Liobikaitė (2004) mano, jog dalyvavimas grupėje gali skatinti geresnį savęs vertinimą, o grupė yra didelė ir galinga jėga, skatinanti kliento sąmoningumą, kai jam teikiama informacija apie situacijos prigimtį, įvairių aplinkos jėgų funkcionavimą, apie šių jėgų poveikį klientui (Ivanauskienė, Liobikaitė (2004).

Bendruomeninis socialinis darbas siekia įgalinti individą, kad jis socialinėje erdvėje galėtų pilnavertiškai dalyvauti bendruomenės gyvenime ir pasijustų turintis pilietines teises bei pareigas (Leliūgienė I., Baršauskienė V. 2002). Įgalinimo praktika daug dėmesio skiria socialinių programų

priemonėms. Socialinių programų projektavimo principai numato, kad socialinės gerovės sistema turėtų siekti atverti ne kliūtims, o galimybėmis grįstą kelią. Laisvas ir neformalus klimatas bei profesinis savarankiškumas sudaro prielaidas siekti įgalinimo tikslų, vietinės nedidelės socialinės programos yra palankesnės nei platūs centralizuoti sprendimai. Socialinės programos turi būti nedidelės, nes taip pasiekiami socialiai vertingi dalyvių vaidmenys, ir gana plačios, kad galėtų pasinaudoti įvairiais ištekliais (Ruškus J. ir kt., 2013).

Socialiniai ryšiai, stiprinantys socialinį tinklą, atskleidžia socialinius išteklius, esančius bendruomenėje ir galinčius suteikti paramą krizės atveju. M. Spierts (2003) akcentuoja tai, kad bendruomeninio jausmo aktyvinimas silpnina žmonėms būdingą savitarpio priešišumą, altruizmo stoką, siekimą dominuoti ir manipuliuoti kitais, socialinį pavydą.

Pasak D. Alifanovienė (2003), visuomeninis gyvenimas ir bendruomeninis aktyvumas, suvokiami kaip daugybinė žmonių sąveika, socialinis funkcionavimas, kurio sėkmę iš dalies nulemia profesionali proceso diagnostika, sąveikos analizė. Šios nuostatos rodo, jog dauguma žmonių problemų yra susijusios su socialine aplinka ir visuomeniniais ryšiais. Siekiant sėkmingai tas problemas išspręsti, reikia pasitelkti bendruomeninės-visuomeninės sistemos išteklius ir tinkamai juos panaudoti teikiant pagalbą.

Pasak V. Vaicekauskienės (2009), fundamentaliausias, bendriausias, universaliausias ir todėl labiausiai paplitęs, organizuojant socialinę pagalbą, yra sisteminis socialinio darbo modelis, kurio pagrindas – **sistemų teorija**, taikanti sisteminių-struktūrinių tikrovės pažinimą ir pripažįstanti „chaotiškų“ sistemų pastovumą ir reguliavimą analitiniais ir loginiais (mąstymu, numatymu, intuicija) metodais, įtraukiant ir individo savireguliaciją, galimybę adaptuotis išoriniu ir vidiniu (sistemoje ir aplinkoje) ryšiu. Autorės teigimu, remiantis socialinių sistemų teorija, analizuojama ir pagrindinė socialinio darbo veikla - intervencija, kuri yra profesionalaus socialinio darbo tikslas bei priemonė. Bendrąja prasme intervencija - tai išorinis įsikišimas į tam tikrą vyksmą, sąveiką, sistemą (Vaicekauskienės V., 2009). Socialinių sistemų teoretikų (G. Bateson, N. Luhmann, H. Wagner, H. Wilke) įsitikinimu, intervencijos procese dalyvauja dvi pagrindinės sistemos: pirmoji, vadinama psichine sistema, kurios objektas yra žmogus, individas, asmuo; antroji - socialinė sistema bet kuri asmenų grupė, gyvenanti tam tikroje aplinkoje ir jų santykiai, kurie egzistuoja žmonių komunikacinių gebėjimų dėka (Vaicekauskienė V., 2009).

Pasak G. Kvieskienė ir kt., (2015), sistemų teorijos priėmimas atnaujino ir išplėtojo diagnostinį (dabar vadinamą psichosocialiniu) ir funkcinį požiūrį į socialines problemas, leido iš naujo interpretuoti ir plėtoti pagrindines socialinės veiklos sąvokas:

- įvertinimas,

- asmuo situacijoje,
- procesas,
- santykiai ir intervencija.

Pasak autorių, taikydamas sisteminio požiūrio modelį ir sisteminę analizę, socialinės veiklos organizatorius gali patobulinti socialinės pagalbos procesą:

- nustatyti kliento ryšių sistemą,
- išvelgti reikšmingas posistemes ir įtraukti jas į pokyčių, pagalbos ir palaikymo procesą;
- remdamasis holistinėmis perspektyvomis analizuoti socialines situacijas, sukongcentruodamas dėmesį į tarpasmeninius žmonių santykius;
- įvertinti žmogaus situaciją struktūriniu aspektu, t. y. kliento problemą (mikrosistemą) traktuoti kaip dalį didesnių mezosistemų ir makrosistemų, kurios gali padėti ar trukdyti pokyčiams;
- padėti keisti žmogų bei jo aplinką, gerindamas individo ir aplinkos sąveiką;
- išplėsti „kliento“ suvokimo ribas, jį apibūdinamas ne kaip atskirą individą, o kaip asmenybę, nukreipiančią savo pastangas į pageidaujamus pokyčius, tikslus;
- padėti klientui tapti autonomiškam, išmokyti jį savarankiškai analizuoti socialines problemas, modeliuoti savo situacijos sprendimus;
- matydamas visus socialinės situacijos aspektus, jos raidos dinamiką ir perspektyvą, gali mąstyti strategiškai (G. Kvieskienė ir kt., 2015).

Analizuojant socialinių sistemų modelį, daug dėmesio skiriama aplinkos pokyčiams ir jų įtakai asmeninei analizei, siekiama išsaugoti ir plėtoti ryšius tarp skirtingų aplinkos ir asmens sistemų, įtraukiant asmenį į įvairias sistemas, ir remiantis sistemų santykių pokyčiais, padėti spręsti socialines asmens problemas praktinėje socialinės pagalbos veikloje.

Šios prielaidos leidžia tvirtinti, kad praktinis socialinės pagalbos įgyvendinimo procesas yra sudėtingas reiškinys, susidedantis iš daugybės elementų, kurie sąveikaudami sudaro sistemas ir santykius tarp jų.

1.1.Negalios fenomeno vertinimas socialinių ir situacinių negalios modelių kontekste

Neįgaliems žmonėms, kaip ir kitiems visuomenės nariams, būdingi tie patys poreikiai, tačiau neįgalių žmonių poreikius dar papildo specifiniai poreikiai, kurie atsiranda dėl sveikatos sutrikimų. Dėl to neįgalių žmonių reikmės yra sudėtingesnės, kompleksiškesnės nei sveikų žmonių. Neįgalieji, norėdami įgyvendinti pagrindinius savo poreikius, dėl neįgalumo susiduria su

naujomis problemomis. Neįgaliesiems reikia prisitaikyti prie aplinkos, prie sveikosios visuomenės, įrodinėti, kad neįgalus žmogus turi tokias pačias teises.

Viena iš negalios grupių yra fiziniai ir judėjimo sutrikimai, kuriuos šiame darbe ir analizuosiu. Fiziniai ir judėjimo sutrikimai vystymosi sutrikimų klasifikacijoje sudaro septintąją grupę (Sutrikimų klasifikacija, 1995). Judėjimo negalios asmenų Lietuvoje yra daugiau nei 60 tūkstančių (Nacionalinė žmonių su negalia socialinės integracijos 2013-2020 metų programa). Šie sutrikimai yra labai įvairūs kilme ir sukeliama padariniais: gali būti paveldėti, įgimti ir įgyti persirgus centrinės ar periferinės nervų sistemos ligomis bei patyrus įvairaus pobūdžio traumas.

Judėjimo negalią turintys asmenys susiduria su socialiniu nepakankamumu, t. y. viena iš funkcionavimo problemų. Socialinis nepakankamumas apibūdinamas, kaip socialinės sveikatos sutrikimų pasekmė, įtakoianti veiklos apribojimus ir socialinės apsaugos taikymo būtinumą (A. Kozlov 2007, p. 135). Tai apima:

- asmens gebėjimus apsitarnauti;
- gebėjimą savarankiškai judėti;
- gebėjimą mokytis; gebėjimą dirbti;
- gebėjimą orientuotis laike ir erdvėje;
- gebėjimą komunikuoti su žmonėmis, apdoroti ir perduoti informaciją;
- gebėjimą kontroliuoti savo elgesį.

Pasak R. Karvelienės (2019) negalia, remiantis **socialiniu modeliu**, yra suvokiama visuomenės raidos kontekste. Socialinis modelis atskiria sutrikimą nuo negalios ir dėmesį nuo neįgaliojo perkelia į visuomenę bei aplinką ir žmogaus santykį su ja (Finkelstein, 1980; Harris, Enfield, 2003; Priestley, 2003). Barnes (1996) ir Finkelstein (2001) teigia, jog pagrindinė asmenų su negalia nesėkmė yra ta, kad jiems nepritaikyta aplinka juos apriboja ir nugalina, neįgalieji tampa engiamąja socialine grupe. Pasak autorės, žmonės, turintys negalią, susiduria su diskriminacija ir dalyvavimo visuomenės gyvenime kliūtimis:

1) santykio su žmonėmis baimė, nežinojimas ir žemi lūkesčiai (įtakos turi kultūra, religija, informacijos stoka ir kiti veiksniai);

2) aplinkos prieinamumo (įvairių visuomeninių įstaigų, tokių kaip: kultūros ir meno institucijos, prekybos centrai, religinės institucinės, transporto ir kt. nepritaikymas);

3) institucinė-teisinė diskriminacija, ribojant negalią turinčių asmenų pilietines teises (neleidžiama susituokti ar turėti vaikų, kyla sunkumų ugdytis bendrojo ugdymo įstaigose ir kt.). Anot autorių, minėti veiksniai paskatino žmogaus teisėmis grįsto modelio sukūrimą, kuris

glaudžiai susijęs su socialiniu modeliu bei akcentuoja žmogaus teisių įgyvendinimą, pavyzdžiui, teisę į lygias galimybes ir dalyvavimą visuomenėje (Karvelienė R. 2019).

L. Samsonienės (2017) manymu, dėl šių priežasčių yra svarbus neįgalių asmenų, turinčių skirtingas fizines ir psichologines ypatybes, kokybiškas specialiųjų poreikių įvertinimas ir tenkinimas, atkreipiant dėmesį į to asmens poreikių įvairovę, priklausančią nuo skirtingų negalios tipų ir funkcijos pažeidimo sunkumo laipsnio. Tinkamas aplinkos pritaikymas, gali paskatinti asmenį reikšti savo poreikius, kuriuos įgyvendindamas įgytų daugiau pasitikėjimo savimi (Samsonienė L. 2017), skatina individą plėtoti savo žinias ir kompetencijas, sudarant sąlygas atsakomybei, autonomijai (Gerulaitis D. 2014).

Situacinis negalios modelis. Remiantis visuomenės suformuotų nuomonių ir vertinimų, socialinės politikos ir intervencijos bei socialinio struktūravimo pagrindu, naujai konstruojama negalios apibrėžtis ir jos koncepcija. Pasak R. Karvelienės (2019), perėjimas nuo biomedicininio negalios modelio prie socialinio interakcinio modelio grindžiamas nauja paradigma, akcentuojančia negalios situatyvumą. Tarpdisciplininis požiūris į negalios sampratą skatina negalią vertinti kaip sąveiką tarp asmens ir jį supančios aplinkos; socialinio konstravimo procese – per nuomones ir vertinimus; socialinę politiką ir intervenciją; per socialinį struktūravimą – visuomenės sukurtą ir nuolat stiprinamą socialinį vaidmenį (Berger, Luckmann, 1999; Ruškus J., 2002). Socialinė interakcinė paradigma akcentuoja, kad negalia yra situacinė ir ji turi būti vertinama kaip sąveika tarp individualių sutrikimų ir veiklos apribojimų bei aplinkos, kuriančios arba naikinančios psichosocialines, kultūrinės ir fizinės kliūtis (Saragan, 1998; Ruškus, 2002). Ruškaus J., (2002) teigimu, požiūris į negalią formuojamas jau nebeakcentuojant tam tikrų fizinių ar psichinių asmens sutrikimų, į negalią žiūrima per psichosocialinius matus: socialines normas ir statusus, vaidinius ir nuostatas, vaidmenų pasiskirstymą ir socialinę sąveiką (Ruškus, 2002).

1.2. Judėjimo negalią turinčių asmenų laisvalaikio poreikiai ir tenkinimo galimybės

Kaip pažymi L. Alčiauskaitė ir L. Šinkariova (2012), fizinė negalia ir sunkios lėtinės ligos sukelia asmeniui daug įvairių fiziologinių ir psichologinių problemų bei iššūkių, tokių kaip patiriamas skausmas, pablogėjęs fizinis funkcionavimas, gyvenimo būdo pokyčiai, socialinė stigma, priklausomybė nuo kitų asmenų pagalbos, grėsmė orumui bei savivertei. Autorių teigimu, su negalia susiję stresoriai gali susilpninti asmens gebėjimą išlaikyti emocinę pusiausvyrą ir tikėjamą palankios ateities perspektyvomis. Tokiu atveju labai svarbūs tampa neįgalaus asmens turimi vidiniai resursai, padedantys įveikti su negalia susijusias problemas ir kliūtis. (Alčiauskaitė ir Šinkariova, 2012).

Siekiant socialiai aktyvinti, įtraukti negalią turinčius asmenis, skatinamas jų dalyvavimas įvairiose užimtumo veiklose nes kokybiškas užimtumas laikomas pagrindinė socialinės įtraukties sąlyga (Barnes Mercer, 2005). Užsienio autorių atlikti tyrimai rodo, kad užimtumas yra vienas svarbiausių veiksnių, užtikrinančių didesnę asmens prisitaikymą prie negalios (Rohe ir Krause, 1998). Negalią turinčio asmens užimtumas yra susijęs su aukštesne saviverte, daugiau patiriamų teigiamų emocijų, mažesne rizika susirgti depresija, aukštesne gyvenimo kokybe (Larsson-Lund, Bernspång, Nordlund ir Lexell, 2007; Law, Steinwender ir Leclair, 1998). Be to, užimtumo turėjimas praplečia neįgaliųjų socialinio dalyvavimo galimybes, didina jų įsitraukimą į visuomeninę veiklą, padeda susirasti naujų draugų. Ir atvirkščiai – asmenys, kurie nedalyvauja jokiose užimtumo veiklose, pasižymi didesniu depresiškumu, sumažėjusiu funkcinio aktyvumu, greitesniu senėjimu, mažesniu saugumo jausmu (Margaretten, Julian, Katz ir Yelin, 2011; Tonack et al., 2008).

Laisvalaikio veikla dažniausiai suvokiama kaip poilsis, tačiau tuo pat metu asmenybei sudaroma galimybė tobulėti pagal savo poreikiu, atrasti hobius, ieškant naujų domėjimosi sričių. Pasak J. R. Šinkūnienės (2005), svarbiausias laisvalaikio uždavinys – kokybiško laiko leidimo užtikrinimas, sudarant sąlygas formotis kuo įvairiapusiškesnei asmenybei, kuri sugebėtų integruotis į visuomenę, turėtų galimybę atgauti fizines bei dvasines jėgas.

Laisvalaikis yra vienas iš sociokultūrinio darbo sričių (M. Spierts, 2000). N. Kašėtienė, (2009) pastebi, jog teikiant sociokultūrinės paslaugas, asmenys gali bendrauti, dalyvauti grupinio socialinio darbo užsiėmimuose, užsiimti mėgstama veikla, kuri organizuojama pagal poreikį. Anot D. Savickaitės (2007), **sociokultūrinė veikla** – vienas iš būdų, siekiant pozityvios socializacijos kiekvieno žmogaus gyvenime. Tiek mažiausia grupė – šeima, tiek atsižvelgdamos į interesus ar teritoriją susibūrusios bendruomenės lengvina kiekvieno savo nario socializacijos procesus naudodamos mėgdžiojimo, įtaigos, konformizmo, sąmoningo sekimo pavyzdžius, visuomenės

komunikavimo priemonių ir kultūros mechanizmus. Panašiai mano ir J. R. Šinkūnienė (2008), kuri teigia, jog sociokultūrinės paslaugos teikiamos mažinant socialinę atskirtį, aktyvinant bendruomenę, kurias teikiant, galima orientuoti visuomenės narius, siekti pozityvios socializacijos ir teigiamų poslinkių, formuojant visuomenės vertybines nuostatas. A. Aleknaitės – Bieliauskienės (2003) teigimu, sociokultūrinis darbas orientuotas tiek ir į problemą, tiek ir į tolesnę socialinę raidą, bei remiasi dviem – integralumo ir gyventojų iniciatyvų telkimo - principais.

D. Šėporaitytė (2011), atlikusi tyrimą, apie judėjimo negalią turinčių asmenų darbinių, romantinių, šeiminių santykių konstravimą, pažymi, kad santykių plėtotei labai svarbus yra dalyvavimas kūrybinėse ir sporto veiklose. Pasak V. Vitkienės (2008), įsitraukdami į turizmo, sporto ar kūrybines menines veiklas, negalią turintys asmenys dalyvauja rekreacijos procese, jie gerina savo fizinę, psichologinę ir emocinę būklę, bendrauja tarpusavyje, stiprindami komunikacijos įgūdžius ir kurdami tarpusavio santykius. L. Radzevičienės, L. Miliūnienės, ir V. Gudonio, (2018) tyrimai patvirtina, kad sportuojantys judėjimo negalią turintys asmenys jaučia didesnę pasitenkinimą gyvenimu, jų psichinė sveikata vertinama palankiau nei tų, kurie neužsiima sportu. I. Beneševičiūtės (2013) tyrimas patvirtina, jog negalią turintys asmenys, dalyvaudami kūrybingumą skatinančiose veiklose, puoselėja kūrybingumą, stiprina savo identitetą, prisiimdami socialiai vertingą – kūrėjo vaidmenį, kelia savivertę ir formuoja teigiamą nuostatą neįgalių asmenų atžvilgiu. L. Jokūbpreikšto ir V. Gudonio (2013), atliktas tyrimas apie fizinę negalią turinčių suaugusių asmenų psichologinių reakcijų į savo negalią sąsajas su socialiniu aktyvumu, parodė, jog socialinis aktyvumas labiau būdingas neįgalioms moterims nei fizinę negalią turintiems vyrams (Jokūbpreikštas ir Gudonis, 2013).

Neįgaliųjų teisių konvencijoje (2009) teigiama, jog kiekvienam asmeniui, nepriklausomai nuo jo negalios, turi būti sudaromos sąlygos lygiai su kitais dalyvauti įvairiose laisvalaikio užimtumo veikloje, o valstybė turi skatinti ir raginti neįgaliuosius kuo daugiau dalyvauti bei užtikrinti tokių asmenų galimybes gauti tokio pobūdžio paslaugas. Todėl jie turi būti integruojami į kultūrinę bei sportinę veiklą, turėti galimybę dalyvauti šiose veiklose kartu su kitais visuomenės nariais.

Tačiau L. Alčiauskaitės ir L. Šinkariovos (2018) atliktas tyrimas rodo, jog Lietuvoje negalią turinčių asmenų turimiems ištekliams ir galimybėms juos stiprinti per užimtumą skiriama per mažai dėmesio. J. Požėrienė, G. Leleika ir V. Kailius (2017) nurodo, jog dėl lėšų stygiaus neįgaliųjų organizacijos turi mažiau galimybių įrengti patalpas laisvalaikio veiklai plėtoti ir įdarbinti kvalifikuotus užimtumo specialistus. Lietuvos neįgaliųjų draugijos duomenimis, negalią turintys asmenys, kurių gyvenamosios vietovės yra toliau nuo miesto, negali pasinaudoti laisvalaikio užimtumo paslaugomis, nes ten nėra dienos centrų, o gyvenantys didesniuose

miestuose ir turintys galimybę dalyvauti siūlomose užimtumo veiklose pasigenda didesnės paslaugų įvairovės (Lietuvos neįgaliųjų draugija, 2018).

Apibendrinant galima teigti, jog siekiant neįgaliųjų įtraukties, per laisvalaikio užimtumo paslaugas, būtina atkreipti dėmesį į neįgaliųjų poreikius bei interesus, stengtis šalinti jiems kylančias kliūtis, trukdančias pasiekti numatytų tikslų, plėtoti socialines paslaugas, pagalbos prieinamumui, siekiant visapusiškos neįgaliųjų integracijos.

1.3.Socialinis dalyvavimas: asmens, turinčio negalią, dalyvavimas ir atvira bendruomenė

Socialinis dalyvavimas apibrėžiamas kaip asmens aktyvumas atviroje bendruomenėje, pasireiškiantis kuriant individualų ir socialinį neįgaliaus žmogaus projektą, pasitelkiant jo paties vidinius ir išorinius aplinkos resursus (Ruškus J., Mažeikis G. 2007). Pasak autorių, socialinio dalyvavimo konceptas tiksliausiai apibūdina neįgaliųjų socialinės būties kryptingumą, paradigmiškumą (Ruškus J., Mažeikis G. 2007).

Geriausiai atspindi socialinio dalyvavimo koncepto teiginius Jungtinių tautų organizacijos „Neįgaliųjų teisių konvencija”, kuri įsigaliojo Lietuvoje nuo 2010 metų rugsėjo mėnesio (Neįgaliųjų teisių konvencija, 2010). Ši konvencija atspindinti naują požiūrį į negalią turinčius asmenis: jie turi teisę gyventi tose pačiose aplinkose, kaip ir kiti visuomenės nariai, gali naudotis tomis pačiomis teisėmis ir gėrybėmis, prieinamomis visiems piliečiams, išsaugodami asmens orumą. Pripažinta neįgaliųjų teisė gyventi savarankiškai, įdiegti bendruomeniniai socialinių paslaugų modeliai. Jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencija yra iš esmės naujas požiūris, įpareigojantis šalis kurti tokius įstatymus, kad negalią turintys asmenys gautų paramą, kuri padėtų išvengti ir mažintų neįgaliųjų diskriminaciją, sudarydama konkrečias sąlygas neįgaliųjų dalyvavimui švietimo, sveikatos, kultūros, darbo rinkos ir kitose visuomenės sektoriuose bei organizacijose.

S. Ebersold (2007) teigimu, socialinis dalyvavimas turėtų būti analizuojamas per neįgaliųjų priėmimo į visuomenę prizmę. Priėmimą į visuomenę lemia visuomenės prieinamumas ir pasirengimas priimti kitokius žmones. Pasak J. Ruškaus ir G. Mažeikio (2007), būtina kurti tarpasmeninius ir tarpinstitucinius ryšius, kurie sudaro prielaidas sukurti individo dalyvavimo ir įsitraukimo į visuomenės gyvenimą sąlygas ir taip išvengiant diskriminacijos bei marginalizavimo. Asmenys, kurie ribotai įsitraukia į visuomenės gyvenimo sritis atsiduria už jos ribų. Kuo platesnis ir įvairesnis dalyvavimas, tuo žmogus pilnavertiškesnis visuomenės narys. Viena iš esminių socialinio dalyvavimo plėtotės kryptių – pašalinti kliūtis ir įgalinti asmenį siekiant įtraukti jį į visuomenės gyvenimą, nes socialiai dalyvaujant ugdomos tam tikros asmens

savybės kaip drąsa, orumas, teisingumas, atsakomybė, gebėjimas laisvai pasirinkti, ateities planavimas ir pan. (Ruškus, Mažeikis, 2007)

S. Ebersold (2007) išskiria dvi esmines socialinio dalyvavimo plėtotės kryptis:

1. Kurti ryšius, siekiant didesnės kooperacijos. Keičiama aplinka, kuriant tarpasmeninius ir tarpinstitucinius ryšius, kurie neįgaliajam užtikrina sėkmingą įsitraukimą į visuomenės gyvenimą. Telkiami įvairūs resursai, kurie padėtų įsilieti į bendruomenę, todėl tai tampa kolektyviniu darbu.

2. Įgalinti asmenį, siekiant jo įsitraukimo į visuomenės gyvenimą. Asmuo pripažįstamas kaip lygiavertis partneris, sprendžiant problemas. Įgalinimas reiškia potencialių galimybių plėtotę, stiprybių akcentavimą bei pripažinimą. (Ruškus J. Mažeikis G., 2007).

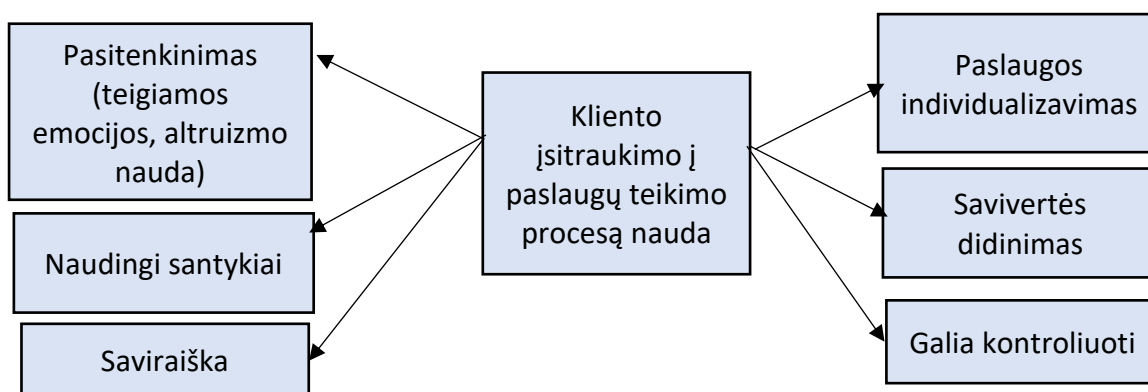
Neįgaliojo asmens dalyvavimas prasideda nuo jo įsitraukimo. Literatūroje, kurioje analizuojami kliento ir organizacijos santykiai, **įsitraukimas** laikomas būtina pasitikėjimo (Casalo L. ir kt., 2007; Hollebeek L., 2011a), įsipareigojimo (Hollebeek L., 2011a; Mollen ir Wilson D.T., 2010), emocinio prisirišimo (Chan ir Li, 2010), lojalumo sąlyga ir yra apibrėžiamas kaip fizinis, kognityvinis ir emocinis kliento santykio su organizacija laipsnis, į ilgalaikius santykius orientuota kliento elgsena, kontekstuali kliento motyvacinė būseną tam tikro prekės ženklo ar organizacijos atžvilgiu (Patterson P. ir kt.; 2006; Bowden; J. L. H., 2009; Brodie R.J., ir kt. (2011); cit. iš Hollebeek L., 2011, van Doorn J., ir kt., 2010). Pasak D. Šėporaitytės (2011); B. Kreiviniienės, J. Vaičiulienės, (2015); žmogus, turintis motyvaciją, gali pasiekti kur kas daugiau nei tas, kurio motyvacija yra mažesnė arba jos neturi visai. L. Gvaldaitės (2009) teigimu, stipri motyvacija gali paskatinti naujovėms, padėti priimti kitų asmenų patirtį ir mokytis iš jų, prisidėti prie teigiamo grupės proceso, skatinti užimti aktyvią poziciją tikrovės atžvilgiu, siekti daugiau savarankiškumo ir atsakomybės.

Kliento įsitraukimas pasireiškia per kognityvinio, emocinio pagrindo veiksmus, kurie apibūdinami kaip pasinėrimo, aistros, įnikimo, didelio susidomėjimo būsenos, aktyvinančios tam tikrus veiksmus (Hollebeek L., 2011). Pasinėrimas teigiama žodžio prasme reiškia – su malonumu, energija, smalsumu, susikoncentravus, su reikšmingumu jausmu, entuziazmu, įkvėpimu, iššūkio jausmu, noru investuoti savo išteklius. Įsitraukimu įvardijamos gilesnės, reikšmingos kliento sąsajos su organizacija (Kumar V., ir kt., 2010). Emocinis įtraukimas yra nulemtas asmens vertybėmis išreikšto motyvo, reiškiančio individo susidomėjimą savigarbos arba savivertės didinimu ir norimo savo įvaizdžio išoriniam pasauliui projektavimu vartojant prekę ar paslaugą.

Pasak L. Gvaldaitės (2009), stipri motyvacija gali paskatinti naujovėms, padėti priimti kitų asmenų patirtį ir mokytis iš jų, prisidėti prie teigiamo grupės proceso, skatinti užimti aktyvią poziciją tikrovės atžvilgiu, siekti daugiau savarankiškumo ir atsakomybės.

M. Boldvin (1996), analizuodamas įsitraukimo naudą, pažymi, jog fizinę negalę turintis žmogus, įtrauktas į visuomenės įvykius ir naujas socialines situacijas, įgyja galimybę plėtoti savo orumą, tapatumą, atranda naujų socialinių ryšių, sudaro sąlygas išmokti naujos elgsenos ir naujų taisyklių. Geras savęs vertinimas, pasitikėjimas savimi, saugumas yra aktyvaus dalyvavimo įstaigos bendruomenės veiklose rezultatas (Boldvin, 1996, p. 31).

Siekiant skatinti neįgaliųjų įsitraukimą į paslaugų proceso teikimą, svarbu išanalizuoti jų dalyvavimo naudą. Atlikta nemažai tyrimų apie įvairaus pobūdžio naudas bendradarbiavimo su organizacija kontekstuose, kai kuriuose darbuose yra pateikiamos klientų suvokiamos naudos tipologijos, klientų įsitraukimo į bendrakūrą priežastys (Etgar M., 2008; Dudas A. M., ir kt., 2009), tačiau labai svarbu paminėti, ką klientai gauna įsitraukdami į organizacijų veiklas, dėl ko jose dalyvauja, kokius jausmus patiria. Išanalizavus M. Damkuvienės ir kt. (2014), Rajati S., Nikseresht F., (2016), Sadan E. (2004) mokslinius darbus, kuriuose apibendrinama literatūroje aprašyta klientų suvokiama dalyvavimo nauda ir vertė, pavyko išskirti tokias pagrindines klientų dalyvavimo organizacijos procesuose, naudas.

1 pav. Klientų įsitraukimas į paslaugų teikimo procesą (Damkuvienė M. ir kt., 2014)

Pagrindinis klientų pasitenkinimo tikslas organizacijos kontekste – siekti ilgalaikių santykių su klientu, atsižvelgiant į jo poreikius ir lūkesčius. Klientų pasitenkinimas yra emocinis atsakas, kuris pasiekiamas kliento ir specialisto sąveika, todėl M. Damkuvienė ir kt. (2014) klientų suvokiamų dalyvavimo naudų tipologijoje išskyrė kliento teigiamas emocijas ir altruizmo naudą. Įsitraukdami į paslaugų procesą, klientai patiria to proceso džiaugsmą. Malonumas dalyvauti

procesu susijęs su galimybe pačiam klientui konstruoti norimą rezultatą, o tai iššaukia pozityvias emocines reakcijas.

M. Damkuvienė ir kt. (2014), išskyrė patiriamas ilgalaikių santykių su paslaugų teikėjais naudas *naudinguose santykiuose*. Išskiriamos tokios santykių naudos, kurios patiriamos tuomet, kai įsitraukia kiti klientai: socialinio kontakto, bendravimo naudos, priklausymo tam tikrai bendruomenei jausmas, dalijimasis asmenine patirtimi, bendrų patirčių kūrimas. Gaunama vidinė nauda stiprina klientų tarpusavio ryšius ir santykius su paslaugų tiekėju (Etgar M., 2008; Damkuvienė ir kt., 2014).

Savivertės didinimas. Ši kategorija labiausiai susijusi su kliento poreikių tenkinimu ir yra viena svarbiausių priežasčių, kodėl klientai nusprendžia dalyvauti organizacijos veiklose (Damkuvienė ir kt., 2014). Įsitraukimas organizacijos veiklose, klientui tampa savivertės didinimo, statuso visuomenėje įgijimo, socialinio pripažinimo, žinių demonstravimo galimybe. Minėtų naudų gavimas klientui padeda tenkinti pripažinimo bendruomenėje, priėmimo, asmeninio augimo, savigarbos poreikius (Damkuvienė ir kt. 2009, National Resource Center for Youth Services, 2005).

Saviraiška, dar kitaip vadinama savirealizacija, yra vienas pagrindinių socialinio darbo tikslų. Bendrąja prasme, saviraiška (savirealizacija) apibrėžiama kaip individo tapimas sveiku ir brandžiu, visų būtinųjų asmenybės dalių išvystymas, pašaukimo atradimas ar galiausiai tapimas tuo, kuo asmuo gali tapti. D. Petružytės (2013) atliktas tyrimas apie kliento savirealizaciją, kaip socialinio darbo tikslą parodė, jog kliento savirealizaciją skatinančius procesus sudaro tokie elementai: materialinės bazės, nežeminančios žmogaus orumo sudarymas; darbo ir ugdymosi per darbą sąlygų sudarymas; mokymosi galimybių suteikimas; erdvės visapusiškam asmenybės ugdymui laisvalaikio sukūrimas; pasitikėjimu ir tikėjimu žmogumi pagrįsto santykio užtikrinimas.

Paslaugos individualizavimas. M. Damkuvienė ir kt. (2014) išanalizavę užsienio šalių mokslinę literatūrą priėjo išvadą, jog klientas, dalyvaudamas paslaugų kūrime, tiesiogiai prisideda prie paslaugos teikimo, kadangi klientas turi teisę dirbti kartu su paslaugos teikėju tam, kad paslauga būtų pritaikyta jam. Kad paslauga kuo labiau atitiktų kliento poreikius, tam reikalingas kliento išklausymas, jo poreikių žinojimas, įsijungimas sprendžiant jo individualią problemą.

Galia kontroliuoti. Kuomet paslaugų proceso ir galutinio rezultato kontrolė yra kliento rankose, tuomet jis jaučiasi turintis didesnę įtaką, galią. Dėl to, anot G. Dubausko (2006), paslaugų gavėjams turi būti suteikta galimybė kontroliuoti savo veiksmų planavimą ir jų atlikimą, priimti sprendimus dėl to, kaip paslaugos turėtų būti atliekamos ir kaip galėtų būti sprendžiamos problemos.

Apibendrinant, galima teigti, jog kliento suvokiama įsitraukimo ir dalyvavimo vertė tiesiogiai susijusi su kliento sprendimų priėmimu. Jei klientai dalyvavimo patirtis suvoks kaip naudingas ir vertingas, tai jie bus linkę dalyvauti ir ateityje, įsitraukti į įvairius organizacijos procesus. Tai leidžia, pasak M. Damkuvienės ir kt. (2014), organizacijai padidinti paslaugos kūrimo ir teikimo efektyvumą, generuoti išvalgas ir naujas idėjas, didinti klientų pasitikėjimą ir pasitenkinimą, užtikrinti paslaugų atitiktį klientų poreikiams, tyrinėti klientų patirtis, kurti inovacijas, stiprini pozityvų požiūrį į organizaciją bei kurti ir palaikyti ilgalaikius santykius su klientais.

Analizuojant įsitraukimo naudą, galima teigti, jog klientų įsitraukimas ne tik didina individualią gerovę, bet suteikia ir bendruomenės nariams bei institutams tam tikras naudas:

- **Iniciatyvos, rezultatų ir resursų sklaida bendruomenėje (organizacijoje).** Organizacijos vidinės kultūros ypatumai, tokie kaip dalyvių apsisprendimo, pasirinkimo galimybių nevaržymas, skatina ne tik darbuotojų, bet ir klientų iniciatyvą įsitraukti į įvairias veiklas. Dalyviai dalijasi resursais, pripažįsta lygiateisiškumą ir pasitikėjimą, kas suteikia galimybę naujų paslaugų kūrimui ir esamų tobulinimui (Damkuvienė M. ir kt., 2014).
- **Socialinių ryšių ir inkluzijos į bendruomenės erdvę, plėtotė.** Tai kokybiškų paslaugų teikimo procesas, kuomet siekiama kiekvieno dalyvio įsitraukimo ir dalyvavimo, atsižvelgiama į jo lūkesčius, poreikius, paslaugos reikmes. Tai skatina tobulinti organizacijos kultūrą, vidaus politiką ir praktiką taip, kad būtų reaguojama į klientų vaidmenį kuriant bendruomenę ir vertybes (Ruškus J., 2002).
- **Partnerystės atsiradimas.** Abipusis įsitraukimas vyksta tuomet, kai kiekvienas dalyvis keičiasi informacija, patirtimi ir atsakomybėmis (Sadan E., 2004 cit. J. Ruškus, N. Mažeikienė ir kt., 2013).
- **Geresnės produktų ir paslaugų kokybės plėtojimas.** Klientui leidžiant įsitraukti į paslaugos teikimo procese susijusių sprendimų priėmimą bei kontroliuoti paslaugų kokybę teikiant pasiūlymus, organizacija turi galimybę rasti klientų poreikius atitinkančius sprendimus, leidžiančius organizacijai mokytis, tobulinti savo veiklą ir procesus (Bakanovė A., 2013).

Negalia turinčių asmenų dalyvavimas, pasak L. Radzevičienės, A. Juodraičio, I. Beneševičiūtės (2013), itin svarbus įsitraukiant į problemų sprendimus, siekiant pozityvių permainų neįgaliųjų gyvenimo kokybės gerinimui, puoselėjant žmogiškuosius santykius, žmonių orumą, kad jie optimaliai veiktų visuomenėje.

1.4.Socialinio darbuotojo išteklių siekiant neįgaliųjų įtraukimo

Kiekvienas socialinis darbuotojas, teikdamas socialines paslaugas neįgaliesiems, turi žinoti ir būti įvaldęs tris svarbius socialinio darbuotojo kompetencijos elementus: žinias, vertybes ir įgūdžius. Socialinių darbuotojų žinios (sociologijos, gamtos mokslų, psichologijos, antropologijos, istorijos, politinių mokslų ir ekonomikos) reikalingos tam, kad būtų galima suprasti žmogaus fizinius aspektus, žmonių tarpusavio santykius. Tai, pasak I. Vareikytės; A. Bagdono (2003), naudinga taikant įvairius socialinio darbo metodus, tenkinant klientų poreikius, plėtojant paslaugų struktūrą. Be teorinių žinių, socialinio darbuotojo veikla taip pat turi būti grindžiama vertybių sistema bei etika. Individo vertybės išreiškia jo santykį su visuotinai priimtomis vertybėmis. Etika yra veikiančios vertybės ir pageidaujamo elgesio su žmonėmis būdai, todėl ji nagrinėja tai, kas yra tikra ir teisinga. Pasak Johnson L.C. (2001), socialinis darbuotojas savo veikloje turi kreipti dėmesį ne tik į visuomenės, klientų ar socialinio darbo vertybes, tačiau išsąmoninti ir vadovautis savosiomis, kurios daro įtaką ne tik jo asmeninei, bet ir profesinei veiklai. Autorius išskiria trečią svarbų socialinio darbuotojo kompetencijos elementą – praktinius įgūdžius. Išskiriami dviejų tipų įgūdžiai, reikalingi socialinio darbuotojo veikloje: pažintiniai, kurie naudojami galvojant apie asmenis ir jų situacijas, nustatant, kokių žinių reikės planuojant intervenciją ir atliekant įvertinimą; bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžiai – išklausymas, perfrazavimas, paaiškinimas, sugebėjimas pradėti veiklą, apibendrinti idėjas ir mintis, interpretuoti ir t. t. (Johnson, 2001) V. Indrašienės (2004) pastebėjimu, kiekvienas žmogus turi mokėti bendrauti ir bendradarbiauti, dalytis su kitais turima patirtimi. Vykstant bendram grupės darbui, asmeninės atsakomybės pasiekama tada, kai kiekvienas jos narys gali parodyti, ko išmoko, dirbdamas išvien (Indrašienė, 2004). Socialiai kompetentingas specialistas sugeba suformuoti grupes, joms vadovauti, įtikinti ir patraukti klientus, siekiant jų įgalinimo.

2. SOCIALINIŲ PASLAUGŲ PLĖTOTĖS, KAIP SOCIALINĖS ĮTRAUKOS PRIELAIDOS, ORGANIZUOJANT NEĮGALIŲJŲ LAISVALAIKĮ TYRIMAS

2.1. Tyrimo metodologija

Siekiant atskleisti socialinių paslaugų plėtotės galimybes, teikiant laisvalaikio užimtumo paslaugas neįgaliesiems, bei aktyvinant jų įsitraukimą, iškeltam tyrimo tikslui pasiekti, pasirinkta tyrimo metodika buvo pagrįsta įgalinimo bei sistemų modelių paradigmomis, kurios teoriniu ir praktiniu lygmeniu papildė viena kitą. Remiantis įgalinimo koncepcija, klientui dalyvaujant laisvalaikio užsiėmimuose, pabrėžiama lygiavertė partnerystė tarp užimtumo darbuotojo ir negalia turinčio asmens, kurio pagrindinis tikslas – neįgaliojo asmens socialinis aktyvumas. Laisvalaikio užsiėmimuose dalyvių įgalinimas traktuojamas kaip kūrybiškas asmeninių išteklių panaudojimas, padedantis atskleisti jų potencialą, siekiant asmeninių tikslų, savarankiškai gebant kontroliuoti socialinį gyvenimą. Įgalinimo procese akcentuojamas neįgaliųjų savęs vertinimo stiprinimas, įgyjami socialiniai įgūdžiai, socialiniam dalyvavimui reikalingi ištekliai, paskirstomos galios ir gebėjimai, kurių pagalba siekiama individualių pokyčių (Ruškus, Mažeikis, 2007). Remiantis socialinių sistemų teorija, darbe analizuojama pagrindinė socialinio darbo veikla – intervencija. Šiame procese dalyvauja dvi pagrindinės sistemos: pirmoji, vadinama psichine sistema, kurios objektas yra žmogus, turintis negalią, antroji socialinė sistema - asmenų grupės, gyvenančios tam tikroje aplinkoje ir jų santykiai, kurie egzistuoja žmonių komunikacinių gebėjimų dėka (Vaičekauskienė V., 2009). Taikydamas sisteminio požiūrio modelį ir sisteminę analizę, laisvalaikio užimtumo organizatorius, pastebi reikšmingas posistemes ir įtraukia jas į pokyčių, pagalbos ir palaikymo procesą neįgaliam asmeniui; įvertina jo situaciją, problemą (mikrosistemą), bei nustato didesnių mezosistemų ir makrosistemų įsitraukimo į pagalbos procesą galimybes; padeda keisti žmogų bei jo aplinką, gerindamas jo ir aplinkos sąveiką; išplečia „kliento“ suvokimo ribas, jį apibūdindamas ne kaip atskirą individą, o kaip asmenybę, nukreipiančią savo pastangas į pageidaujamus pokyčius, tikslus; padeda neįgaliam asmeniui tapti autonomiškam, išmoko jį savarankiškai analizuoti socialines problemas, modeliuoti savo situacijos sprendimus (G. Kvieskienė ir kt., 2015).

Didžioji dalis informacijos apie neįgaliuosius visuomenėje atsiranda ne iš jų pačių, o yra tik įvairios nuomonės apie juos. Todėl labai svarbu yra išgirsti pačius neįgaliuosius, kalbant apie jų poreikius mikrosociologiniu požiūriu. Tuo tikslu atliktas kokybinė metodologija grįstas tyrimas siekiant analizuoti neįgaliųjų socialinės įtraukos galimybes per laisvalaikio socialinių paslaugų plėtotę. Kokybinio tyrimo duomenys nėra paremti statistinės analizės metodais, jų metu laikomasi interpretatyvinės pozicijos, kuomet siekiama suprasti socialinį pasaulį tiriant, kaip jį interpretuoja

jo dalyviai (Bryman, 2008). Šiame darbe siekiama atskleisti ne tik fizinę negalią turinčių asmenų patirtis dalyvaujant laisvalaikio užimtumo veiklose, bei jų poreikius, bet ir socialinių darbuotojų, dirbančių su negalią turinčiais asmenimis, patirtis, bei galimybes plėtoti neįgaliųjų įsitraukimą.

Tyrimui pasirinkti pusiau struktūruoto interviu ir turinio analizės metodai. Interviu klausimynas sudarytas, remiantis autorių: L. C. Johnsono 2001; E. Sadano 2004; V. Vaicekauskienės 2009; G. Kvieskienė ir kt., 2015; J. Ruškaus, G. Mažeikio 2007; M. Damkuvienės ir kt. (2014) mokslo studijomis, pateikta išsamia analize bei jų pagrįstais teiginiais, kurie leido suformuoti atliekamo tyrimo klausimyno blokus.

Tyrimas susideda iš trijų diagnostinių blokų, skirtų nustatyti neįgaliųjų socialinės įtraukos galimybes per laisvalaikio paslaugų plėtotę. Pirmasis blokas atskleidžia socialinių darbuotojų požiūrį į laisvalaikio paslaugų teikimą neįgaliesiems, socialinės įtraukos plėtotės procese (žr.1 lentelė).

1 lentelė

Socialinių darbuotojų požiūris į laisvalaikio paslaugų teikimą neįgaliųjų socialinės įtraukos plėtotės procese

Klausimyno blokai	Diagnostiniai bloko klausimai
Laisvalaikio užimtumo pasiūla/galimybės	Kokiomis užimtumo veiklomis neįgalieji užsiima Jūsų įstaigoje?
	Kokiu būdu neįgalieji turi galimybę pasirinkti užimtumo veiklą?
Dalyvavimo laisvalaikio užimtumo veiklose prasmė	Kaip manote, kodėl svarbus laisvalaikis negalę turintiems asmenims?
	Ką, Jūsų manymu, neįgaliesiems reiškia galimybė dalyvauti užimtumo veiklose?
	Kaip manote, kas motyvuoja ar demotyvuoja neįgaliuosius dalyvauti užimtumo veiklose?
	Papasakokite, kaip Jūs motyvuojate paslaugų gavėjus dalyvauti organizuojamose veiklose?
Socialinių darbuotojų patirtys	Su kokiais susiduriate iššūkiais, organizuodami/teikdami laisvalaikio užimtumo paslaugas?
	Kokiomis savybėmis turėtų pasižymėti darbuotojas, teikdamas laisvalaikio organizavimo paslaugas neįgaliesiems?
	Ar bendradarbiaujat su kitomis institucijomis, įstaigomis, bendruomenėmis, teikiančiomis laisvalaikio užimtumo paslaugas? Jei taip, tai kokiu būdu tai darote?

	Kokią naudą patiria neįgalieji dalyvaudami užimtumo veiklose?
	Kokią įtaką daro gaunami darbo rezultatai, tolimesniam socialinės pagalbos teikimui neįgaliesiems?
	Kokios jūsų patirtys, organizuojant neįgaliųjų veiklas kitose bendruomenėse, institucijose, viešosiose erdvėse?
	Kaip, Jūsų nuomone, įtakoja socialiai aktyvūs neįgalieji visuomenės toleranciją, bei požiūrio kaitą apie neįgaliuosius?
	Apibūdinkite asmenis, dalyvaujančius jūsų organizuojamose laisvalaikio užimtumo veiklose?

Antrasis diagnostinis apklausos blokas skirtas nustatyti laisvalaikio paslaugų teikimą negalia turintiems asmenims kaip socialinės įtraukos prielaidą (žr. 2 lentelė).

2 lentelė

Laisvalaikio paslaugų teikimas negalia turintiems asmenims kaip socialinės įtraukos prielaida

Klausimyno blokai	Diagnostiniai bloko klausimai
Laisvalaikio užimtumo pasiūla/galimybės	Ką mėgstate veikti laisvalaikiu? Gal turite hobį ar kažkokį pomėgį?
	Ar esate kokios nors bendruomenės narys? Jei taip, tai kas Jus sieja su ta bendruomene?
	Ar turite galimybę pasirinkti laisvalaikio užimtumo pobūdį? Jei taip, tai kokias galimybes turite bei naudojate?
	Ar yra aplinkybių, dėl kurių nenorite dalyvauti užimtumo veiklose? Jei taip, tai gal galite papasakoti apie jas?
Įprasminantis dalyvavimas laisvalaikio užimtumo veiklose	Kodėl Jums patinka dalyvauti laisvalaikio užimtumo veiklose?
	Papasakokite, kaip pasikeitė Jūsų kasdienybė, dalyvaujant užimtumo veiklose?
	Papasakokite, kokią įtaką daro dalyvavimas užimtumo veiklose Jūsų sveikatai?
	Kaip pasikeitė Jūsų bendraminčių, pažįstamų, draugų ratas, dalyvaujant užimtumo veiklose?
	Ar užimtumo veikla, kurioje dalyvaujate suteikia galimybę tobulėti? Jei taip, tai ką esate naujo išbandę ar išmokę, sužinoję?

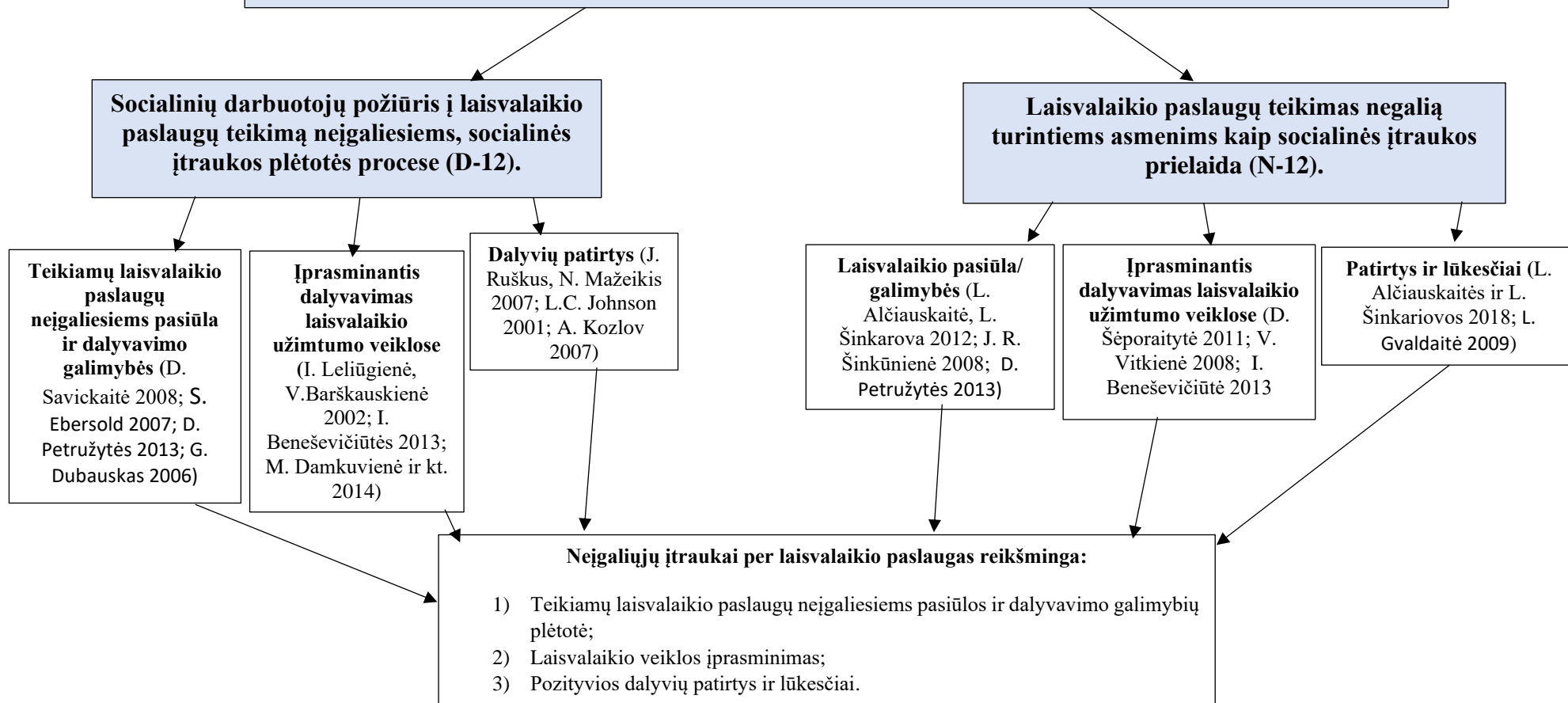
	Papasakokite, kaip pasikeitė Jūsų emocinė savijauta, pasitikėjimas savimi ir aplinkiniais, įgijus naujų įgūdžių?
Patirtys ir lūkesčiai	Su kokiais sunkumais susiduriate, norėdami dalyvauti užimtumo veiklose? Kas Jums padeda juos įveikti?
	Kokios pagalbos sulaukiate iš pagalbą teikiančių specialistų? Kaip gaunama pagalba padeda Jums dalyvauti užimtumo veiklose?
	Kaip gaunama pagalba padeda dalyvauti užimtumo veiklose?

Pagrindiniai duomenys buvo gauti pusiau struktūruoto interviu metu iš informantų pasisakymų, kurie padėjo suvokti informantų požiūrį, nuomonę, įsitikinimus (Bitinas B., Rupšienė L. Žydzūnaitė V., 2008). Pusiau struktūruotas interviu yra tikslingas metodas duomenims gauti, kuomet atviri klausimai yra užduodami žodžiu ir numatyti iš anksto, tačiau tyrimo eigoje gali būti užduodami papildomi, į interviu planą neįtraukti klausimai, siekiant gauti kiek įmanoma išsamesnius, atviresnius atsakymus (Charles, 1999). Šis metodas yra vienas efektyviausių kokybinės apklausos būdų, kadangi tiesioginio kontakto su pašnekovais metu, atrandamas reikšmių ir patirčių turinys: kokios yra galimybės dalyvauti laisvalaikio užimtumo veiklose, kokią to reikšmę įžvelgia tyrimo dalyviai, kokie galimi šios patirties skirtumai ir savitumai. L. Rupšienės (2007) ir R. Tidikio (2003) nuomone, interviu privalumai susiję su tuo, jog tyrėjas turi galimybę paaiškinti vieno ar kito klausimo reikšmę; interviu metodas suteikia galimybę gauti išsamius atsakymus, atskleidžiančius tiriamųjų nuostatas, požiūrį ir nuomonę. Kokybinio tyrimo metu taikytas interviu metodas taip pat padėjo atskleisti socialinių darbuotojų nuomonę ir patirtis, organizuojant laisvalaikio užimtumo paslaugas, neįgaliųjų įtraukties perspektyvoje.

Duomenims (tyrimo interviu turiniui) analizuoti buvo pasirinktas turinio analizės metodas. Tai metodas, kuriuo dėka gilinamasi į objektą, domimasi skirtumais, panašumais tarp kategorijų. Šis metodas palengvina konteksto prasmės suvokimą per iškylančias temas (Mayrs D.G., 2000). Kokybinėje turinio analizėje konceptai išskyla iš atsakymų į tiriamųjų interpretacijas bei vertinimus (Bitinas B. ir kt., 2008). Taigi, gavus duomenis, buvo ieškoma esminių žodžių, tada grupuojamos kategorijos, vėliau jos buvo interpretuojamos: 1) remiantis didžiausią teiginių skaičių buvo išskirtos svarbiausios kategorijos; 2) atliktas kategorijų interpretavimas bei pagrindimas. Atskleistas negalią turinčių asmenų įsitraukimo į laisvalaikio užimtumo paslaugų teikimo procesą modelis (2 pav. Tyrimo objekto operacionalizacija).

SOCIALINĖS NEĮGALIŲJŲ ĮTRAUKOS GALIMYBĖS PER LAISVALAIKIO PASLAUGAS

(Siejant neįgaliųjų įgalinimą su laisvalaikio užimtumu, darbe remtasi įgalinimo teorija (L. C. Johnsonas 2001; E. Sadanas 2004), bei sistemų teorija (V. Vaicekauskienės 2009; G. Kvieskienė ir kt., 2015))

(2 pav.) Tyrimo objekto operacionalizacija

2.2. Tyrimo dalyvių charakteristika

Tyrimo imtis. Tyrimui atlikti orientuotasi į įstaigas Kauno apskrityje, dirbančias su judėjimo negalią turinčiais asmenimis bei jose laisvalaikio užimtumo paslaugas gaunančius asmenis. Taikytas sniego gniūžtės (grandinės) atrankos metodas, kurio dėka, imtis formuojama pasitelkus atvejus, nurodančius į kitus nagrinėjamą temą atitinkančius informatyvius atvejus, kuriuos verta įtraukti į tyrimą (Židžiūnaitė V. ir Sabaliauskas S., 2017). Atrankos kriterijai pasirinkti, remiantis L. Jokūbpreikšto ir V. Gudonio (2013) tyrimo rezultatais, orientuotasi į judėjimo negalią turinčius vyrus ir moteris, kurių amžius – nuo 40 iki 65 metų. Atrenkant tiriamuosius, svarbiausia sąlyga buvo, jog tiriamieji priklausytų gana ribotai, bet savitos ir turiningos informacijos turinčiai populiacijai, šiuo atveju – judėjimo apribojimus turintys asmenys (Rupšienė L. 2007). Kokybiniam tyrimui atrinkti 12 asmenų turinčių negalią (N-12), dalyvaujančių laisvalaikio užsiėmimuose, bei 12 socialinių darbuotojų (D-12), teikiančių laisvalaikio užimtumo paslaugas judėjimo negalią turintiems asmenims, bei turinčių didesnę nei 2 metų darbo patirtį, teikiant laisvalaikio užimtumo paslaugas.

Tyrimo dalyvavę laisvalaikio paslaugas teikiantys socialiniai darbuotojai dauguma įgiję aukštąjį išsilavinimą, turintys daugiau nei 2 metų darbo su neįgaliaisiais patirtį, kas rodo paslaugas teikiančių specialistų profesionalumą (žr. 3 lentelė).

3 lentelė

Laisvalaikio užimtumo paslaugas teikiantys socialiniai darbuotojai

Nr.	Lytis	Amžius	Išsilavinimas	Darbo patirtis
D-1	moteris	26 m.	aukštasis	2 m.
D-2	moteris	38 m.	aukštasis	5 m.
D-3	moteris	59 m.	aukštasis	8 m.
D-4	moteris	60 m.	aukštasis	2 m.
D-5	moteris	47 m.	aukštesnysis	6 m.
D-6	moteris	38 m.	aukštasis	10 m.
D-7	moteris	50 m.	aukštasis	12 m.
D-8	moteris	31 m.	aukštasis	8 m.
D-9	moteris	28 m.	aukštasis	2 m.
D-10	moteris	54 m.	profesinis	4 m.
D-11	moteris	31 m.	aukštasis	8 m.
D-12	moteris	40 m.	aukštasis	4 m.

Dauguma laisvalaikio užimtume dalyvaujančių apklaustų neįgaliųjų yra moterys, priklausančios vyresnio nei 40 metų amžiaus grupei, nedirbančios. Tyrime dalyvavę trys vyrai, taip pat priklauso tai pačiai amžiaus grupei. Vienas iš trijų apklaustųjų yra dirbantis. Didžioji dalis apklaustųjų - turintys šeimas, kas leidžia daryti prielaidą, kuri tyrimo metu bus analizuojama, jog jie turi artimųjų pagalbos ratą (žr. 4 lentelė).

4 lentelė

Negalią turintys asmenys, dalyvaujantys laisvalaikio užsiėmimuose

Nr.	Lytis	Amžius	Užimtumas	Šeimyninė padėtis
N-1	moteris	51 m.	nedirba	ištekėjusi
N-2	moteris	48 m.	nedirba	ištekėjusi
N-3	moteris	42 m.	nedirba	ištekėjusi
N-4	moteris	62 m.	nedirba	išsiskyrusi
N-5	moteris	49 m.	nedirba	vieniša
N-6	moteris	48 m.	nedirba	vieniša
N-7	vyras	58 m.	nedirba	vedęs
N-8	moteris	50 m.	nedirba	ištekėjusi
N-9	moteris	48 m.	nedirba	vieniša
N-10	vyras	50 m.	nedirba	vedęs
N-11	vyras	45 m.	dirba	vedęs
N-12	moteris	44 m.	nedirba	ištekėjusi

Tyrimo kokybės užtikrinimas. Viena svarbiausių problemų realizuojant tokį tyrimą – tyrimo kokybės užtikrinimas. Pagrindiniai rodikliai, kuriais apibūdinama tyrimo kokybė, – tai tyrimo vidinis validumas bei patikimumas. Vidinis validumas, arba tikėtumas (angl. credibility), susijęs su tyrimo išvadų patikimumu (Bitinas ir kt., 2008). Kai kurie metodologai (pvz., Guba, Lincoln, 1985) tokią kokybinio tyrimo validumo formą yra linkę vadinti tikėtumu (angl. credibility). Šį terminą vartoja kaip alternatyvą vidiniam validumui. Tyrimo rezultatų tikslumą gali paliudyti tyrime dalyvavę žmonės. Jie gali pasakyti, ar tyrimo rezultatai tiksliai atskleidžia jų požiūrius, nuomones, vertinimus, tiriamą situaciją. Siekiant pagrįsti vidinį validumą, atlikus kokybinį tyrimą, tyrimo ataskaita pateikta dviem (dėl epidemiologinės situacijos šalyje, daugiau vidinių ekspertų apklausti nepavyko) tyrime dalyvavusiems

asmenims: socialiniam darbuotojui (D-1) (3 priedas), tyrime dalyvavusiam neįgaliam asmeniui (N -1) (4 priedas) ir sužinota, ką jie mano apie tyrimo ataskaitos teisingumą.

Kokybiniame tyrime pasirinkti patys tiksliausi duomenų fiksavimo būdai, t. y. interviu įrašymas garso technika (diktofonu) ir interviu tekstų transkribavimas, dėl ko gauti išsamūs duomenys. Atsižvelgiant į tyrimo atlikimo metu vyraujančią epidemiologinę situaciją Lietuvoje, kai kurie informantai, pasirinko savo patirtis pateikti raštu.

Etiniai tyrimo aspektai. Tyrimo metu buvo laikomasi etikos principų, kurie rekomenduojami atliekant socialiai jautrius tyrimus. Tai yra informanto laisvanoriškumas. Prieš pradėdant atlikti tyrimą tyrimo dalyviai supažindinami su tyrimo tikslu, gaunant žodinį tiriamųjų sutikimą dalyvauti tyrime, paliekant teisę atsisakyti (Bitinas B. ir kt. 2008). Visi tyrimo metu gauti duomenys pagrįsti dalyvių patirtimi; siekiant išsaugoti tiriamųjų konfidencialumą informantai buvo užkoduoti, kiekvienam iš jų suteiktas numeris (pvz.: N-1).

2. 3. Socialinių paslaugų plėtotės, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį, kaip socialinės įtraukos prielaidos, tyrimo duomenų analizė

2.3.1. Socialinių darbuotojų laisvalaikio paslaugų teikimas neįgaliųjų socialinės įtraukos plėtotės procese

Laisvalaikis yra vienas iš sociokultūrinio darbo sričių (Spierts M., 2000). Teikiant sociokultūrinės paslaugas, asmenys gali bendrauti, dalyvauti grupinio socialinio darbo užsiėmimuose, užsiimti mėgstama veikla, kuri organizuojama pagal poreikį (Kašėtienė N., 2009).

Pasak J. R. Šinkūnienės (2008), sociokultūrinės paslaugos teikiamos mažinant socialinę atskirtį, aktyvinant bendruomenę, kurias teikiant galima orientuoti visuomenės narius, siekti pozityvios socializacijos ir teigiamų poslinkių, formuojant visuomenės vertybines nuostatas. R. Aleknaitės – Bieliauskienės (2003) teigimu, sociokultūrinis darbas orientuotas tiek ir į problemą, tiek ir į tolesnę socialinę raidą. Todėl bendruomenėje neįgalus asmuo turi gauti būtinas sąlygas asmenybės vystymuisi kurti ir sveikatos stiprinimui, jeigu reikia profesiniam apsisprendimui, kitai ir kūrybinei veiklai. Siekiant išsiaiškinti laisvalaikio užimtumo paslaugų prieinamumą neįgaliesiems, domėtasi organizacijose vykdomų veiklų įvairove bei pasirinkimo galimybėmis (žr. 5 lentelė)

Kategorija	Teiginiai	Teiginių skaičius

Bendravimą skatinančios veiklos	„Neįgalieji turi galimybę pabendrauti, išgerti arbatos, kartu padainuoti“; „Bendraujame su kitomis įstaigomis, tad dažnai organizuojame susitikimus“(1); „stalo žaidimai, teminės diskusijos“(2); „dainavimo“(2); „dainuoja, vaidina“(3).	6
Edukaciniai užsiėmimai	„vedamos paskaitėlės apie sveiką gyvenseną, apie žoleles, medų ir pan“(1); „mokosi amatininkiškų veiklų“(3); „bendravimo simboliais pamokėlės“(9); „kompiuterinis raštingumas“(10).	4
Darbinė veikla	„neįgalieji karmo, lipdo, piešia, dažo, veria, neria, mezga“(1); „tiek ir keramika, dekupažu, tapyba, piešimu, šilko tapyba, vilnos vėlimas“(6); „keramika, dekoravimas, rankdarbiai, bižuterijos, aksesuarų gamyba, visa tai, ką mes galime padaryti ne tik tai dirbtuvėse, bet ir namuose“(7); „vyksta darbinis užimtumas, meninio ugdymo, technologijos užsiėmimai: šventinių dekoracijų kūrimas, siuvimas <...> molio terapija“(12).	13
Sociokultūrinės veiklos	„šventiniai renginiai, išvykos, stovyklos, ekskursijos“(2); „vyksta sociokultūrinių įgūdžių ugdymas“(8); „įvairios projektinės veiklos“(9); „įvairios sociokultūrinės veiklos“(11).	4
Fizinį aktyvumą skatinančios veiklos	„pagal galimybes einame pasivaikščioti“(1); „mankštinsi, sportuoja, šoka“(3).	2
Relaksaciniai užsiėmimai	„organizuojame relaksacijos užsiėmimus multisensoriniame kabinete“, „kaniterapija“(8); „relaksaciniai užsiėmimai“(10); „relaksaciniai užsiėmimai“(11); „relaksaciniai užsiėmimai“(12).	5
Užsiėmimų pasirinkimą įtakojantys veiksniai	„neįgalieji dalyvauja pagal savo galimybes, sugebėjimus“(1), „viską lemia sveikata“(5); „Dažniausiai jie pasirenka tai, kas jiems arčiau širdies“(9); „Pagal kiekvieno galimybes <...> poreikius <...> išbandę jie nusprendžia, kokiomis veiklomis jie norės užsiimti“(10); „Pagal jų turimus įgūdžius ir gebėjimus <...> individualius poreikius“(12);	19

5 lentelė

Teikiamų laisvalaikio paslaugų neįgaliesiems pasiūla ir dalyvavimo galimybės

Iš įstaigų ir organizacijų socialinių darbuotojų, dalyvavusių tyrime, pasisakymų apie laisvalaikio užimtumo pasirinkimo galimybes jų įstaigose, matoma jog laisvalaikio užimtumo vykdomų veiklų spektras yra platus. Didžiausią veiklų pasirinkimą neįgalieji turi dalyvaudami darbinėse veiklose, kuriose užsiima keramika, dekoravimu, rankdarbių, bižuterijos, aksesuarų gamyba. Pasak specialistų, veiklų metu išbandomos įvairios technikos, kurias praktikuoti dalyviai gali ir namuose. Bendravimą skatinančiose veiklose, užimtumo dalyviai turi galimybę pabendrauti tarpusavyje, užsiimant bendra veikla, diskutuoti įvairiomis temomis, taip kuriant ir puoselėjant tarpusavio santykius. Edukaciniuose užsiėmimuose veiklos orientuotos į

neįgaliųjų savišvietą, naujų įgūdžių ugdymą, kurių metu organizuojamos įvairios paskaitos apie sveiką gyvenseną, mokomasi dirbti kompiuteriu. Sociokultūrinės veiklos apima įvairių renginių, projektinių veiklų, išvykų organizavimą. Relaksacinių užsiėmimų metu, tokių kaip kaniterapija, apsilankymų multisensoriniame kabinete metu, dalyviai turi galimybę atsipalaiduoti, kas gerina jų psichologinę savijautą, emocinę būklę. Analizuojant užimtumo veiklų pasirinkimą, stebima maža fizinį aktyvumą skatinančių veiklų pasiūla, apie šių veiklų vykdymą pasakoja tik keletas iš apklaustųjų darbuotojų.

Pasak užimtumo paslaugas teikiančių specialistų, užimtumo dalyviai turi galimybę pasirinkti, kokioje veikloje jie nori dalyvauti. Siūlydami veiklas, darbuotojai atkreipia dėmesį į neįgaliųjų pomėgius, gebėjimus, savijautą, nuotaiką. Specialistai pastebi, jog dalyvių veiklų pasirinkimus daugiausiai įtakoja jų sveikata, emocinė savijauta, individualūs poreikiai. Tyrimo duomenys rodo, jog užimtumo dalyviams suteikiama savarankiško apsisprendimo galimybė. Tai leidžia neįgaliesiems realizuoti savo individualius poreikius, išreikšti save, užsiimti kūryba mene, moksle, gyvenime.

Galima teigti, jog užimtumo paslaugų įvairovė ir pasirinkimų galimybių suteikimas, pasirinkimo galimybių nevaržymas, sumažina neįgaliojo socialinio dalyvavimo trukdžius, pasinaudojant įvairiais resursais ir leidžia neįgaliajam pačiam, savo jėgomis ir valia siekti aktyvesnio įsitraukimo į savo bendruomenės ar plačiau – visuomenės gyvenimą (S. Ebersoldas 2002), o organizacijoms suteikia galimybę naujų paslaugų kūrimui ir esamų paslaugų tobulinimui (M. Damkuvienė ir kt., 2014).

2.3.2. Įprasminantis dalyvavimas laisvalaikio užimtumo veiklose

Neįgaliojo asmens dalyvavimas prasideda nuo jo įsitraukimo, kuris įtakotas jo motyvacinės būsenos. Pasak D. Šėporaitytės (2011), B. Kreivinienės, J. Vaičiulienės (2015) žmogus turintis motyvaciją, gali pasiekti kur kas daugiau. Motyvacija gali paskatinti naujovėms, padėti priimti kitų asmenų patirtį ir mokytis iš jų, prisidėti prie teigiamo grupės proceso, siekti daugiau savarankiškumo ir atsakomybės (L. Gvaldaitė 2009).

Pasak M. Damkuvienės ir kt. (2014) pagrindinis klientų pasitenkinimo tikslas organizacijos kontekste – siekti ilgalaikių santykių su klientu, atsižvelgiant į jo poreikius ir lūkesčius. Tad siekiant skatinti neįgaliųjų įsitraukimą į paslaugų proceso teikimą ir plėtotę, svarbu atskleisti, ką klientai gauna įsitraukdami į laisvalaikio užimtumo veiklas, dėl ko jose dalyvauja, kokius jausmus patiria (žr. 6 lentelė).

6 lentelė

Dalyvavimo laisvalaikio užimtumo veiklose prasmė

Kategorija	Teiginiai	Teiginių skaičius
Pripažinimo, bendrumo jausmo patyrimas	„jis jaučiasi reikalingas, atsiranda drąsa, vidinis pasitikėjimas“, „jie susiranda draugų, pažįstamų, su kuriais randa bendrų interesų“ (7); „nuoširdus bendravimas ir bendrystės jausmas“ (8); „Abipusis ryšys, manau, suteikia jiems pripažinimo jausmą,“; „galimybė įgalinti asmenis, juos socializuoti <...> jaustis svarbia visuomenės dalimi“,	13
Santykiai	„Motyvuoja nuoširdus bendravimas, paskatinimai, pagyrimai“ (2); „bendrauja vieni su kitais“ (5); „jiems tas pasikalbėjimas motyvuoja“ (6); „kurti santykius tarp bendruomenės narių“; „Kartais užtenka tik išklaudyti, pasikalbėti“ (9); „stiprina pasitikėjimą kitais, lavina tarpasmeninius ir socialinius santykius“ (12).	7
Sąveika su aplinka	„galimybė pasibūti kitoje aplinkoje,“ (9); „atveria jiems duris, būtent susipažinimui su tokios pat lemties žmonėmis“ (6); „laisvalaikio užpildymas, turiningumas <...> jie pakeičia aplinką, reiškia, jau jų smegenys filtruoja kitokią informaciją (7); „priklauso ir nuo jų artimiausios aplinkos, kuri arba palaiko jų norą tapti aktyvesniu ir savarankiškesniu, arba ne, sudvejoję jų galimybėmis“ (11); „įtakos turi jo artimiausia aplinka“ (12).	12
Asmeninė saviraiška	„suteikia galimybę reikšti savo nuomonę ir tapti naudingais“ (2); „Jiems kūryba duoda įkvėpimo ir jie pasikelia nuo tos kasdienybės, nuo to skausmo“ (4); „leidžia žmogų save realizuoti“; „yra labai palankus veiksnys išreikšti ir plėtoti įvairius gebėjimus“ (12), „palaikyti ir tobulinti jų turimus ir naujus įgūdžius“ (11)	12
Sveikatos stiprinimas	„Jie užsimiršta, pamiršta, net, kad vaistus reikia gerti, kad jiems skauda“ (4); „tai atitraukia nuo minčių įvairiausių“; „Patiriamas pozityvas veikloje motyvuoja juos žiūrėti teigiamai į gyvenimą“ (5) „galima pailsėti, leisti atpalaiduoti mintis, atsikratyti neigiamų minčių ir panašiai“ (8); „atranda daugiau savikontrolės, empatijos ir kt.“ (9);	10
Darbo rezultatas	„dar motyvuoja kažko naujo išmokimas“ (7); „jų pasiekimais pasidžiaugti su kitais, organizuojant įvairias parodas, išvykas, renginius“ (10); „Motyvuoja juos veiklos, kurios yra įveikiamos negalią turinčiam asmeniui <...> pasiektas rezultatas“ (11); „niekas taip nemotyvuoja, kaip gautas darbo rezultatas, kurį mato ne tik grupės nariai, bet ir kitos bendruomenės“ (12).	9
Prieinamumas	„jų aktyvumui įtakos turi nemokamo laisvalaikio praleidimo pasirinkimo galimybės“; „demotyvuoja atvykimo galimybės, tai yra, dėl netinkamų oro sąlygų jie negali savarankiškai atvykti“ (1); „moko kompetetingi specialistai, aprūpiname medžiagomis, priemonėmis, įrankiais ir atsivežame savo transportu“ (3); „demotivaciją duoda jų kūnas, kada patiria diskomfortą dėl atvažiavimo, dėl atėjimo“ (4)	9

Laisvalaikio užimtumo paslaugas teikiantys socialiniai darbuotojai mano, jog neįgaliuosius dalyvauti užimtumo veiklose labiausiai motyvuoja ir skatina pripažinimo, bendrumo jausmo patyrimas. Pasak jų, dalyvaudami užsiėmimuose, neįgalieji jaučiasi svarbūs, reikšmingi, jaučia rūpestį kitų grupės narių, kas formuoja reikalingumo pojūtį. Specialistų patirtys rodo, jog užimtumo dalyvių bendrumo jausmą formuoja, šalia esančių, panašių patirčių turinčių asmenų palaikymas, bendrų interesų turėjimas. Pastebėti jų gebėjimai ir talentai grupėje leidžia jaustis pripažintam, reikalingam.

Nemaža dalis pasisakymų rodo, jog sąveika su aplinka, suteikianti neįgaliesiems galimybę ištrūkti iš namų, pakeisti aplinką, taip pat vienas iš motyvuojančių priežasčių. Specialistų nuomone, aplinkos pakeitimas praturtina jų kasdienybę, leidžia praplėsti akiratį, suteikia galimybę atrasti naujus potyrius, susipažinti su panašaus likimo žmonėmis, tačiau, specialistų pastebėjimu, dažnai šis motyvas yra įtakotas ne tik pačio neįgaliojo noro, bet ir jo artimiausios aplinkos požiūriu į jo galimybes, savarankiškumo lygį. Darbuotojai mano, jog noras save realizuoti, kurti, užsiimti mėgstama veikla taip pat motyvuoja neįgaliuosius išbandyti naujas veiklas, išmokti kažko naujo, tobulėti, atrasti, patirti kūrybos džiaugsmus.

Neįgaliųjų įsitraukimui įtakos turi ir siekis užmegzti santykius, noras bendrauti. Socialiniai darbuotojai stebi, jog bendravimas, galimybė išsikalbėti, išklaudyti kitą neįgaliesiems formuoja ir leidžia patirti reikalingumo jausmą, stiprina tarpusavio pasitikėjimą, lavina socialinius santykius.

Dar vienas iš dalyvavimo motyvų – psichologinės sveikatos gerėjimas, įtakotas neįgaliųjų galimybėmis atsipalaiduoti, pasimiršti. Specialistai nurodo, jog dalyvavimas užimtume neįgaliuosius atitraukia nuo negatyvių minčių, patiriamo fizinio skausmo, suteikia galimybę pailsėti. Išgyvenamas pozityvas veikloje, gerina nuotaikas, emocinę savijautą.

Tarp pasisakymų minimas apčiuopiamo darbo rezultato motyvas. Pasak specialistų, neįgaliųjų dalyvių motyvaciją pakelia įveikiamos jiems veiklos, pasiekiami rezultatai, galimybė pasidžiaugti jais su kitais, dalyvaujant parodose, renginiuose, dovanojant savo rankdarbius artimiesiems, ar juos parduodant.

Darbuotojų teigimu, paslaugų prieinamumas taip pat sudaro tam tikras sąlygas, nuo kurių priklauso neįgaliojo aktyvumas bendruomenėje. Tarp nuomonių, labiausiai išryškėja nemokamų laisvalaikio paslaugų prieinamumas, nemokamų priemonių suteikimas, galimybė pasinaudoti nemokamomis kompetetingų specialistų konsultacijomis. Kita dalis pasisakiusiųjų mano, jog aplinkos nepritaikymas, nemokamo transporto neprieinamumas, nedraugiška aplinka jų atžvilgiu suteikia dalyviams nepatogumų bei turi neigiamos įtakos jų aktyvumui.

Apibendrinant specialistų nuomones galima teigti, jog neįgaluosius dalyvauti laisvalaikio užimtumo veiklose motyvuoja patiriamomis teigiamomis emocijomis grįstos dalyvavimo prasmės. Pasak V. Kumar ir kt. (2010), emocinis įtraukimas yra nulemtas asmens vertybėmis išreikšto motyvo, reiškiančio individo susidomėjimą savigarbos arba savivertės didinimu, ir norimo savo įvaizdžio išoriniam pasauliui projektavimu. Užimtumo dalyvių motyvacijos įsitraukti į veiklas veiksnių ir dalyvavimo prasmių pastebėjimas organizacijoms yra naudinga patirtis, kadangi tai suteikia galimybę siekti kiekvieno dalyvio įsitraukimo ir dalyvavimo, atsižvelgiant į jo lūkesčius, poreikius, paslaugos reikmes. Bei skatina tobulinti organizacijos kultūrą, vidaus politiką ir praktiką (J. Ruškus 2002).

2.3.3. Socialinių darbuotojų patirtys teikiant laisvalaikio užimtumo paslaugas

Viena iš esminių socialinio dalyvavimo tikslų – asmens su negalia įsitraukimo į visuomenės gyvenimą įgalinimas. Įgalinimui įtakos turi išoriniai ir vidiniai ištekliai, kurių identifikavimas ir tarpusavio sąveika padeda suprasti esamą situaciją (S. Ališauskienė 2005), potencialių galimybių plėtotę, stiprybių akcentavimą bei pripažinimą (J. Rušku., G. Mažeikis 2007)

Laisvalaikio paslaugų plėtotės kontekste, svarbu analizuoti specialistų patirtis, kurios išryškina problemas, akcentuoja darbo rezultatus, nurodo paslaugų plėtotės kryptį ir būdus (žr. 7 lentelė).

7 lentelė

Tyrimo dalyvių patirtys teikiant laisvalaikio užimtumo paslaugas

Kategorijos	Teiginiai	Teiginių skaičius
Kylantys sunkumai	„neįgalieji būna liūdni, suirzę ir nenori užsiimti jokia veikla, jų motyvacija svyruojanti (1)“; „Užsiėmimų pritaikymas, kadangi lankytojų poreikiai ir galimybės yra individualios“(8); „Dažnai susiduriu su lankytojų motyvacijos svyravimais“(11); „susiduriu dažnai su aplinkos, pastatų, transporto pritaikymo problemomis“(12).	11
Darbuotojų kompetencijos	„labai kūrybiškas, empatiškas <...> mokėti elgtis nenumatytose, greitai kintančiose situacijose“(1); „Visų pirma tolerancija“(5); „Reikia būt lanksčiam, kaip draugui, psichologui, mokytojui, dėstytojui ir visa kame“(6); „reikia mokėti pajusti žmogų, suprasti kodėl jisai taip, tokios būsenos“(7);	20
Bendruomenės tinklo kūrimas	„veiklų organizavimas kitose įstaigose <...> naujų galimybių jiems patyrimas“(1); „noriai įsitraukia įvairios nevyriausybinės organizacijos, mokyklos, policijos	21

	<i>pareigūnai“(2); „Vasaros metu vyksta įvairių bendruomenių susitikimai <...> veikla vykdoma bendruomenėse, kurios ir taip yra susitelkę, jaučiantys pagarbą vienas kitam“; (4); „kiti pamato mūsų darbelius“; „Jūs labai motyvuojate ir pakeliate savivertę, kuomet sulaukia dėmesio iš visuomenės“ (8); „socialiai aktyvūs neįgalieji patys ima organizuoti įvairias veiklas bendruomenėse“ (9);</i>	
Įgalinantys pokyčiai	<i>„įkvepia pasitikėjimo“(5); „atradęs save, turintis ratą bendraminčių, žinantis, kur gali kreiptis pagalbos, jei yra poreikis, jaučiantis savo vertę žmogus, gali pasiekti daugiau“; „plečia socialinius tinklus, socializuojasi bendruomenėje“; „didina jų savarankiškumą, gali priimti sprendimus“ (11); „mažina įtampą <...> skatina pasitikėti savo jėgomis“; „mokosi geriau pažinti save ir kitus, moko palankiai reaguoti į kasdienes situacijas“; „mokosi naujų efektyvaus bendravimo būdų <...> siekia tobulėti, mokytis“ (12)</i>	24
Tolerancijos didinimas	<i>„Visuomenė priversta kitaip į tai žiūrėti, keisti požiūrį, priimti tokius žmones kokie yra, ir suprasti, kad visi yra lygūs ir visi turi teisę į kokybišką gyvenimą“ (1); „leidžia paneigti stereotipus, tokius kaip baimė, atstūmimas“(2); „leidžia suprasti ir pamatyti, kad neįgalieji žmonės yra daug gebantys, tokie kaip mes“ (8); „skatina kitų neįgaliųjų įsitraukimą, aktyvumo didinimą“; „leidžia pamatyti, jog jų poreikiai, tokie patys, kaip ir mūsų“ (10); „Skatina visuomenės sąmoningumą, mažina socialinę atskirtį“ (11); „palankus veiksnys <...> ugdyti teigiamą visuomenės požiūrį į neįgaliuosius“(12)</i>	19
Neįgaliojo asmenybės pokyčiai	<i>„yra geranoriškai nusiteikę, į užsiėmimus ateina noriai, su džiaugsmu“ (1); „Žingeidūs, noriai dirbantys, bendraujantys, siekiantys dėmesio“ (2); „Tai drąsūs, stiprūs viduje žmonės“; „Norintys kažko išmokyti, pažinti, kurti“ (4); „Kiekvienas žmogus yra asmenybė, su savo charakteriais, su savo visais principais“ (6); „Nuoširdūs, norintys bendrauti, kiekvienas įdomus, kaip asmenybė“ (9); „Žmonės, turintys didelį norą saviraiškai“ (10); „Žmonės, kurie nori būti visuomenės dalimi“ (11);</i>	13

Laisvalaikio užimtumo paslaugas teikiantys socialiniai darbuotojai, dirbdami savo darbą, daugiausia stebi įgalinančius pokyčius neįgaliųjų gyvenime, kas rodo teikiamų paslaugų rezultatų efektyvumą, siekiant neįgaliųjų aktyvumo. Anot jų, užimtumo veiklose dalyvaujantys asmenys tampa linksmesni, energingesni, plėtoja socialinius ryšius. Naujų bendraminčių sutikimas, draugystės užsimezgimas teigiamai įtakoja jų emocinę savijautą, skatina bendrystės jausmą, didina norą priklausyti bendruomenei. Tarpant bendruomenės nariais, ne tik atsiveria platesnės pagalbos galimybės, tačiau jie patys gali tapti pagalbos dalimi kitiems. Šie pastebėjimai sutampa su L.C. Johnson (2001) išvargomis, jog galintys padėti grupės nariai

jaučiasi laimingi, galėdami padėti kitiems. Specialistai stebi, jog dalyvaudami neįgalieji tobulėja visapusiškai, tiek įgydami bendravimo, tiek darbinių įgūdžių, kuriuos gali pritaikyti kasdieninėje veikloje. Savo rankomis sukurtomis dovanomis jie pradžiugina artimuosius, taip galėdami atsidėkoti už jų rūpestį, pagalbą. Kurdami užsiėmimų metu, neįgalieji realizuoja save, atranda naujus gebėjimus ir talentus, kas įtakoja jų asmenybinius pokyčius. Patiriamas kūrimo ir gaunamo rezultato džiaugsmas kelia jų savivertę, pasitikėjimą savimi. Apibendrinant darbuotojų patirtis, apie įgalinančius pokyčius, pasitvirtina L. P. Donaldson (2004) pastebėjimai, jog grupės laikomos idealia priemone individualiam įgalinimui skatinti, nes čia klientai gauna socialinę ir emocinę paramą, įgyja naujų įgūdžių, kas pasak D. Jasiūnienės (2012) gilina gebėjimą pasitikėti savimi ir kitais.

Specialistų darbo patirtys siejasi ne tik su neįgaliųjų įgalinimu, tačiau ir pačių darbuotojų kompetencijų bei vertybių ir įgūdžių įprasminimu. Organizuodami laisvalaikio užimtumo veiklas, užimtumo darbuotojai turi atsižvelgti į kiekvieno atvykusio dalyvio lūkesčius, mokėti elgtis nenumatytose situacijose, būti lankstūs, turėti psichologinių - pedagoginių žinių ir gebėjimų. Laisvalaikio veiklų organizavimas taip pat reikalauja meninių įgūdžių, organizacinių ir grupės valdymo, problemų sprendimo gebėjimų. Specialistai pastebi, jog darbe svarbus pasitikėjimas savimi, empatija, darbštumas, nuoširdumas, pakantumas, mokėjimas bendrauti, išgirsti, išklausti. Tyrimo dalyvių pasisakymuose minimi dviejų tipų įgūdžiai, reikalingi socialinio darbuotojo veikloje, kurie sutampa su L. C. Johnson (2001), išskirtais įgūdžiais. Tai pažintiniai įgūdžiai, naudojami galvojant apie asmenis ir jų situacijas, nustatant, kokių žinių reikės planuojant intervenciją ir atliekant įvertinimą bei bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžiai, kurie apima išklausymą, perfrazavimą, paaiškinimą, sugebėjimą pradėti veiklą, apibendrinti idėjas ir mintis, interpretuoti.

Neįgalųjų įgalinanti praktika įmanoma tik sukūrus socialinės paramos tinklą ir ryšius bei koordinuojant priimančios bendruomenės atmosferos kūrimą. Specialistai, dalindamiesi savo patirtimis, pateikia, jog dalyvavimas bendruomeninėje veikloje neįgaliesiems suteikia galimybę užmegzti naujus socialinius ryšius, išbandyti naujas laisvalaikio praleidimo veiklas, patirti naujus emocinius potyrius, jaustis išgirstiems, matomiems, pažintiems. Tai kelia jų pasitikėjimą savimi, savivertę, drąsą, motyvaciją, kas įtakoja jų įsiliejimą į visuomenines veiklas.

Daugumos specialistų pasisakymai rodo, jog organizacijos bendradarbiauja su įvairiomis bendruomenėmis: dalyvauja jų organizuojamuose renginiuose, organizuoja kartu renginius, šventes, išvykas, muges, vykdo kartu projektus, įvairias bendruomenes kviečiasi į savo organizacijas. Tai suteikia galimybę plėtoti įstaigų ir įvairių bendruomenių

bendradarbiavimą, pasisemti naujų idėjų vieniems iš kitų, pasidžiaugti užimtumo dalyvių pasiekimais, tobulinti savo organizacijų veiklas. Keletas specialistų, dalindamiesi savo patirtimi apie neįgaliųjų įtraukimą į bendruomenių veiklas, visgi nurodo, jog susiduria su sunkumais, pritraukiant neįgaliuosius į šias veiklas. Iš pasisakymų galima spręsti, jog sunkumai susiję su neįgaliųjų nepasitikėjimu nauja aplinka, uždaru bei psichologine jų savijauta.

Specialistai darbo praktikoje pastebi, jog neįgaliųjų dalyvavimas visuomeninėse veiklose keičia ne tik neįgaliųjų gyvenimą, bet didina ir visuomenės toleranciją, keičia požiūrį ir įsitikinimus į neįgaliųjų poreikius, jų gebėjimus. Aplinkiniai pradeda suprasti, jog neįgaliųjų poreikiai gali būti tokie patys kaip jų, jog ir jie turi teisę į kokybišką laisvalaikį, saviraišką. Socialiniai darbuotojai stebi, jog aktyvi neįgaliųjų veikla, kuri matoma bendruomenėje, skatina įsitraukti ir kitus neįgaliuosius, didina bendrumo jausmą.

Tyrimo rezultatai sutampa su D. Savickaitės (2007) išvalgomis, bei rodo, jog vykstanti sociokultūrinė veikla bendruomenėje, lengvina kiekvieno savo nario socializacijos procesus naudojant mėgdžiojimo, įtaigos, konformizmo, sąmoningo sekimo pavyzdžius, visuomenės komunikavimo priemonių ir kultūros mechanizmus. Bendruomenė moko žmones priimti sprendimus grupėje, spręsti bendras problemas, mobilizuoti resursus bendram gėriui pasiekti. Bendruomeninio jausmo aktyvinimas silpnina žmonėms būdingą savitarpio priešišumą, altruizmo stoką, siekimą manipuliuoti kitais, socialinį pavydą (M. Spierts 2003). Tinkama aplinka bendruomenėje skatina neįgaliuosius plėtoti savo žinias ir kompetencijas, kas formuoja jų atsakomybės, autonomijos ir laisvės išraiškai poreikius (D. Gerulaičio 2014).

Analizuojant darbuotojų nuomones, buvo pastebėtas dar vienas, su darbo patirtimi susijęs veiksnys - neįgaliųjų asmenybiniai pokyčiai, kuriuos, apibūdindami mini darbuotojai. Jie užimtumo dalyvius apibūdina kaip žingeidžias, noriai dirbančias, bendraujančias, siekiančias dėmesio, norinčias kažko išmokti, motyvuotas, stiprias asmenybes. Galima teigti, jog toks pozityvus darbuotojų požiūris, atskleidžia gražias patirtis apie neįgaliuosius, kaip galinčius ir orius asmenis. Tai ne tik patvirtina laisvalaikio paslaugų daromą teigiamą įtaką jų asmenybiniams pokyčiams, tačiau ir suteikia didelę prasmę sėkmingai neįgaliųjų socialinei integracijai.

Mažiausiai specialistai kalbėjo apie kylančius sunkumus. Esminis, jų įvardijamas sunkumas - neįgaliųjų savijauta, susijusi su sveikatos negalavimais, tuo metu išgyvenamais emociniais nuosmukiais, prislėgtomis nuotaikomis, tiesiogiai įtakojančiomis jų motyvaciją dalyvauti, įsijungti į bendras veiklas. Skirtingi dalyvių poreikiai ir tikslai taip pat turi įtakos užsiėmimų organizavimui, veiklų pritaikymui, visos grupės sutelkimui bendram darbui. Specialistai, kurių veiklos organizuojamos mažesniuose miesteliuose, teigia, jog susiduria su

aplinkos, pastatų, transporto pritaikymo problemomis. Šios problemos įtakoja ne tik dalyvių motyvaciją ir galimybę dalyvauti veikloje, bet ir užimtumo paslaugų organizavimą, jų įvairumą, veiklų pritaikymą, skirtingas judėjimo galimybes turintiems užimtumo dalyviams.

Apibendrinant specialistų patirtis, teikiant laisvalaikio paslaugas fizinę negalią turintiems asmenims, tyrimas leido atskleisti laisvalaikio užimtumo galimybes neįgaliesiems, jų įsitraukimo į veiklas motyvus bei veiksnius. Mažiau buvo aptarti su paslaugų teikimu susiję sunkumai, daugiau akcentuotos įsitraukimo ir dalyvavimo naudos neįgaliųjų, organizacijų, bendruomenių atžvilgiu.

2.4. Laisvalaikio paslaugų teikimas negalią turintiems asmenims kaip socialinės įtraukos prielaida

Laisvalaikis yra vienas iš sociokultūrinio darbo sričių (M. Spierts 2000). Sociokultūrinės paslaugos teikiamos mažinant socialinę atskirtį, aktyvinant bendruomenę, kurias teikiant galima orientuoti visuomenės narius, siekti pozityvios socializacijos ir teigiamų poslinkių, formuojant visuomenės vertybines nuostatas (J.R. Šinkūnienės 2008). Kokybiškas užimtumas laikomas pagrindine socialinės įtraukties sąlyga (C. Barnes, G. Marcer 2005). A. Aleknaitės – Bieliauskienės (2003) teigimu, sociokultūrinis darbas orientuotas tiek ir į problemą, tiek ir į tolesnę socialinę raidą. Ši veikla remiasi dviem – integralumo ir gyventojų iniciatyvų telkimo - principais.

Kiekvienam asmeniui, nepriklausomai nuo jo negalios, turi būti sudaromos sąlygos lygiai su kitais dalyvauti įvairiose laisvalaikio užimtumo veikloje, o valstybė turi skatinti ir raginti neįgaliuosius kuo daugiau dalyvauti bei užtikrinti tokių asmenų galimybes gauti tokio pobūdžio paslaugas.

2.4.1. Teikiamų laisvalaikio paslaugų ir dalyvavimo galimybių jose vertinimas

Siekiant atrasti laisvalaikio paslaugų plėtotės kryptis, domėtasi asmenų laisvalaikio užimtumo pomėgiais (žr. 8 lentelė); jų santykius su socialine aplinka įtakojančiais veiksniais (žr. 9 lentelė);

8 lentelė

Neįgaliųjų laisvalaikio pomėgiai

Kategorija	Teiginiai	Teiginių skaičius

Rankdarbiai	„Siuvu, mezgu, lipdau, veriu karoliukus“(1); „Nerti, megzti <...> daryti visokius rankdarbius“ (2); „kepti“(2); „Ankščiau mezgiau, piešdavau“(4); „rankdarbiai <...> neriū, ir biseriu, tenais su karoliukais“(12); „Dekoresto <...> padėdavo parduoti, nuveždavo į muges mano rankdarbius“(12).	11
Meninė veikla	„Užsiimu menine veikla“ (1); „lankau menus“(3); „Hobiai pas mane floristika“(5); „dekupažas (5)“; „atradau tą dekupažą (6)“; „kurį laiką floristiką lankiau“ (12); „floristika“(12);	8
Fizinė veikla	„tai, ką leidžia fizinė sveikata“(2); „lankau sveiką gyvenseną“(3); „Sportas <...> Sportuoju namie“(5); „žaisti biliardą, kerlingą“(11) „Lietuvos rinktinės narys <...> Pagrindė sportas“ (11); „Nesėdėti namie“(5); „Kauno RSK sporto klubui priklausau“(5); „važinėju karts nuo karto į Kauną, ten mūsų sportuojančių yra nemažai, susitinkam visi, bendraujam, ruošiamės kartu varžyboms“(5); „žaidžiam šaškėm, šachmatais“(7).	10
Buvimas gamtoje	„patinka būti gamtoje“ (2); daug keliauju„(5); „Stengiuosi visur kuo daugiau važinėti“(5); „Grybauti“; „žuvauti <...> sode būnu“(7); „žvejyba“(10); „išvažiuoti kur nors (11)“	7
Savišvieta	„Knygas skaitau“ (8); „Kompiuteris“(10); „dalyvauju ekskursijose“(1); „lankau dvasinį ugdymą“(3); „Trečio amžiaus universiteto bendruomenei priklausau“ (3); „važinėjam į ekskursijas, važinėjam į pajūrį“(7); „tarybos posėdyje dalyvauju, esu tarybos narys“ (7); „važinėti <...> daugiau pamatyti (5)“ .	9

Išskirtos kategorijos rodo, jog dauguma neįgaliųjų laisvalaikiu mėgsta užsiimti įvairiais rankdarbiais: jie siuva, mezga, lipdo, gamina papuošalus, piešia. Dalis apklaustųjų, kurių gretose dominavo vyriškoji lytis, nurodė, jog laisvalaikiu jie užsiima fizine veikla, apimančia įvairias sporto šakas: žaidžia biliardą, kerlingą, sportuoja namuose, sportu užsiima sporto klubuose. Kiti dalyviai pasakojo, jog laisvalaikiu mėgsta užsiimti savišvieta ir tobulėjimu, lankant su tuo susijusius užsiėmimus, dalyvaujant ekskursijose, skaitant knygas. Meninėse veiklose dalyviai užsiima dekupažu, floristika. Tarp laisvalaikio pomėgių minimas ir buvimas gamtoje, žvejyba, grybavimas, darbas sode. Apibendrinant galima teigti, jog daugumos neįgaliųjų laisvalaikio pomėgiai susiję su aktyvia veikla, siekiu kurti, tobulėti, noru priklausyti bendrų interesų susietoms grupėms, bendruomenėms.

9 lentelė

Santykius su socialine aplinka įtakoiantys veiksniai

Kategorija	Teiginiai	Teiginių skaičius

Individuali sveikatos būklė	„Jei sveikata leidžia, prisitaikau dažniausiai, ir darau tai, kas daroma tuo metu“ (1); „Riboja tik fizinė sveikata užimtumo trukmę“ (2); „manau, negalia <...> fiziškai pavargstu <...> nuovargis dėl ligos“ (12); „pagal savo galimybes, kai ką gali, kai ko negali“ (7); „Tik dėl sveikatos, jeigu susergi <...> vaistus išgeri ir važiuoji, kad žmones nepavesti“ (11).	7
Poreikis individualiai veiklai	„Kartais erzina kai studijoje būna daug žmonių, daug triukšmo <...> Norisi ramybės, tada ateini, kada būna mažiau dalyvių“ (1); „savijautą, nusiteikimą“ (3); „kaip kokia nuotaika pasirenki užsiėmimą“ (6).	2
Neapibrėžti veiksniai	„kartais sunku apsispręsti, ką norėčiau veikti ar gaminti“ (2); „galimybių yra daug, gali klijuoti, gali su moliu dirbti, gali karoliukus verti“ (6);	2
Gauta informacija	„pradžioje, kai nieko nežinojau apie šias veiklas, nepažinojau mokytojų, dvejojau, ar verta čia eiti“ (2); „Buvo nedrąsu“ (2); „pabandžius, po keleto užsiėmimų, supratau, kas čia per gėris“ (2); „Stepas va, pakalbino mane“ (7); „kai paskambino, pasakė, taip ir atėjau“ (8);	5
Poreikis bendrauti	„Daugiau su žmonėm bendrauti norisi; (5) „nesėdėti, nestovėti vietoje, patinka bendravimas su žmonėm“ (6); „aš tai visą laiką noriu <...> namuose nenoriu viena būt“ (6); „mes čia visi susidraugavom“ (8).	3
Asmeniniai išgyvenimai	„Turėjau sunkių išgyvenimų, netekčių. Nenorėjau su niekuo bendrauti“ (5); „Po vyro mirties tai vienintelė man paguoda“ (9);	2
Asmens motyvacija veiklai	„Aš visada einu su noru“ (6); „jei būtų dar kas nors, ečiau irgi (6)“; „visur noriu dalyvauti, bet nespėju“ (3); „labai noriu čia būti, krapštytis“ (4); „aš dalyvavau visur kur tik įmanoma. Nes man viskas patinka“ (5); „Aš pačioje pradžioje nedalyvavau, kol nepabandžiau“ (7); „Pamėginau, man patiko ir pradėjau lankyti, nes čia apkrova galvai, smegenim“ (7); „Pabandžiau <...> prilipo“ (11); „Reikia norą turėti“ (10); „ir aplamai tobulėju, tobulėji daug, išmoksti daug, po to namuose labai daug ką pritaikau“ (5).	9

Analizuojant neįgaliųjų santykio su socialine aplinka įtakojančius veiksnus, dalyvių teigimu, didžiausią įtaką jų aktyvumui daro ne išoriniai veiksniai, o jų pačių vidinė motyvacija dalyvauti, tobulėti, lavėti. Dalindamiesi savo patirtimis, dalyviai nurodo, jog jų santykius su socialine aplinka įtakoja jų sveikatos būklė. Pasak jų, dalyvauti noras yra didelis, tačiau užsiėmimų trukmę riboja fiziniai pojūčiai, jaučiami dėl ligos, nuovargis, su judėjimu susiję apribojimai. Nuo gautos informacijos, kaip rodo dalyvių patirtys, taip pat priklauso neįgaliųjų sąveika su aplinka. Neįgalieji pasakoja, jog dėl pirminės informacijos stokos apie vykstančius užsiėmimus, jie pradžioje dvejojo veiklą prasmingumu. Nepažindami užsiėmimus vedančių specialistų, kitų užimtumo dalyvių, išgyveno tam tikrų baimių, nuogąstavimų, jiems buvo sudėtingiau įsilieti į užimtumo veiklas, buvo nedrąsu, kilo dvejonų dėl veiklos naudingumo.

Keletas tyrime dalyvavusių neįgaliųjų nurodo, jog juos dalyvauti ir įsitraukti būtent paskatino rodoma specialistų iniciatyva, individualus pakvietimas atvykti į užsiėmimus, taip pat kitų užimtumo dalyvių pasiūlymas prisijungti. Neįgalieji nurodo, jog jų aktyvumą lemia ir bendravimo poreikis, noras susirasti bendraminčių, draugų, praplėsti pažįstamų pagalbos ratą. Patirčių pasidalinime išsiskyrė ir neapibrėžti veiksniai, susiję su nuotaikų svyravimu, didelės pasirinkimų gausos įtaka. Apibendrinant galima teigti, jog labiausiai neįgaliųjų sąveikai su aplinka įtakos turi jų vidinė motyvacija, kuri, pasak L. Gvaldaitės (2009), skatina juos naujovėms, padeda priimti kitų asmenų patirtį ir mokytis iš jų, skatina užimti aktyvią poziciją tikrovės atžvilgiu, siekti daugiau savarankiškumo ir atsakomybės.

2.4.2. Įprasminantis dalyvavimas laisvalaikio užimtumo veiklose

M. Boldvin (1996), analizuodamas įsitraukimo naudą, pažymi, jog fizinę negalę turintis žmogus, įtrauktas į visuomenės įvykius ir naujas socialines situacijas, įgyja galimybę plėtoti savo orumą, tapatumą, atranda naujų socialinių ryšių, sudaro sąlygas išmokti naujos elgsenos ir naujų taisyklių. Geras savęs vertinimas, pasitikėjimas savimi, saugumas yra aktyvaus dalyvavimo įstaigos bendruomenės veiklose rezultatas (Boldvin, 1996, p. 31).

Siekiant atskleisti neįgaliųjų socialinės įtraukties paradigmas, tyrimo metu analizuota dalyvavimo užimtumo veiklose svarba, susijusi su neįgaliųjų individualių poreikių tenkinimu (žr.10 lentelė); daroma įtaka jų asmenybės formavimuisi (žr. 11 lentelė).

10 lentelė

Poreikių tenkinimas

Kategorija	Teiginiai	Teiginių skaičius
Bendravimas	„Bendravimas su žmonėmis, nes šiaip nuo mūsų, neįgaliųjų žmonių labai daug nusisuka žmonės“; „Atsirado naujų draugų“(3); „daugiau su sveikais prasideda bendravimas <...> užkalbina, vis domisi“(5); „Didėja žmonių ratas feisbuke ir gyvai ir visokiais būdais“(7); „bendraminčių ratas didėja <...> tikrų draugų sutikau“(11); „drauge susiradau“(12).	12
Sveikatos stiprinimas	„Užsimiršti visas bėdas“(4); „susibalansavo nervų sistema“(2); „Tapau ramesnė, ne tokia dirgli“(2); „Giedresnė nuotaika, mintys jau kitos“(4); „aš pakylėta nuotaika visą laiką iš visur grįžtu <...> Ir tos emocijos kelioms dienoms po to išsilaiko“(5); „sustiprėja pati fizinė sveikata, yra kaip vaistas“(6); „psichologiškai man yra	20

	<i>gerai, nes pabendrauji su žmonėm, pasikalbi“(7); „optimizmo daugiau atsirado“(8);</i>	
Saviraiška	<i>„realizuoju save“(9); „man patinka save realizuoti“(12); „naujas atradimas, kad yra viduj kažkur užslėpta ta gyslelė tokia vat meninė“(6);</i>	3
Tobulėjimas	<i>„puiki galimybė lavinti įgūdžius“(1); „Tobulėju kiekvieną kartą atėjusi“(2); „daug ko išmokau ir dar planuoju mokintis“(2); „labiau išprusau <...> sveikos gyvensenos užsiėmimuose sužinojau apie sveiką gyvenseną“(3); „pačioj pradžioj negalėjau kalbėt, dabar išlavinau tą kalbą(7)“; „molis, darbas su juo padeda lavinti smulkiąją motoriką“(3); „Šaškėm išmokau žaisti, smiginį žaidžiau“(10);</i>	23
Emocinė parama	<i>„ateinam, pasikalbam, nes mes visi tokie patys“(7); „sutikau panašaus likimo žmonių <...> vienas kitam padedam, palaikom“(1); „turiu draugų, kurie mane supranta, noriai padeda, palaiko, pralinksmina“(9); „Pamatei, kad tu irgi ne toks pats, kad tu dar sveikesnis už kitus, gali padėti kažkuo“(7); „karantino metu negalėjom susibėgti, tai nors telefonu ryši palaikėm, vis smagiau“(2);</i>	10
Saveika su aplinka	<i>„Galimybė pakeisti aplinką“(1); „Čia kaip tik geriau, nes namie, tarp keturių sienų atsibosta“(4); „nemėgstu namie sėdėti, reikia veiklos kokios“(11); „namie mažiau sėdi, aktyvesnė kasdienybė pasidarė“(8); „Daugiau judėjimo, aplinkos pakeitimo, nenuobodų, akiratį praplečiu“(11).</i>	5
Užimtumas	<i>„Dėl to, kad yra užimtumas“(7); „užimtumas, laiko praleidimas“(11); „Atsirado savaitės planai“(2); „namo parsinešu, pabaigti ar padirbėti“(4); „kiekvieną ketvirtadienį ruošiesi, jau žinai, kad reiks eiti“(6); „Kasdienybė pasikeitė, užimtumas, laikas“(7); „pasidariau užimta labiau“(12).</i>	10
Rezultatas	<i>„kiek dovanų pridariusi esu“(2); „Keli mano dirbiniai dalyvavo parodose, buvo padovanoti“(9); „tai buvo mano uždarbis <...> faina, kai galėjau daugiau sau leisti piniginiu atžvilgiu“(12); „Mano šeimos nariai džiaugiasi mano kurtais dirbiniais, papuošalais(1)“; „Džiugu, kai giria tavo darbus, kai kažkas juo nuperka“(12); „Darbus giria, grožisi jais, aišku, kad džiugu, širdį glosto“(9)</i>	7

Neįgaliųjų patirtys atskleidė, jog didžiausią dalyvavimo užimtumo veiklose naudą jie sieja su tobulėjimu, naujų įgūdžių įgijimu. Pasak neįgaliųjų, šiose veiklose, jie turi galimybę išbandyti įvairias technikas, pasigaminti dirbinius, rankdarbius, įgytas žinias pritaikyti namuose. Gauti rezultatai rodo, jog patiriama užimtumo nauda teigiamai įtakoja dalyvių psichologinės sveikatos būseną. Tai didina jų motyvaciją tobulėti. Neįgalieji džiaugiasi, jog įgyti gebėjimai praverčia jiems buitįje, gražinant ir dekoruojant savo namus, pradžiuginant save ar gaminant dovanas kitiems. Užimtumo veiklos jiems suteikia galimybę lavinti ne tik emocinius, bet ir pažintinius savo gebėjimus. Judėjimo negalią turintys asmenys nurodo, jog

jiems laisvalaikio užsiėmimai veikia kaip darbo terapija, leidžia pasimiršti, atsipalaiduoti. Patiriamas kūrimo džiaugsmas praskaidrina nuotaiką, nukreipia mintis, įneša pozityvumo, suteikia vidinės ramybės, pakelia nuotaiką. Bendravimas su grupės dalyviais jiems leidžia išsikalbėti. Bendrumo jausmas, palaikymas, išgyvenimų pasidalinimas su tos pačios lemties žmonėmis, neįgaliesiems suteikia emocinę paramą. Tyrimo dalyviai, dalyvaudami užimtumo veiklose prasmę mato ir pasikeitusioje dienvakare, laiko planavime, kurio dalį skiria dalyvavimui numatytose veiklose. Taip pat įsiliedami į veiklas, jie tenkina bendravimo poreikį: susiranda bendraminčių, draugų, plečia pažįstamųjų ratą, tobulina bendravimo įgūdžius. Neįgalieji pasakoja, jog patiriamas darbo, veiklos rezultato džiaugsmas jiems turi didelę prasmę, susietą ne tik su pakylėtų emocijų išgyvenimu, tačiau ir naujų galimybių, pavyzdžiui su finansine nauda, pardavus dirbinius, atsiradimu. Aplinkos pakeitimas, kurį neįgalieji vertina kaip galimybę judėti, pakeisti aplinką, plėsti akiratį bei saviraiškos poreikis, taip pat buvo minimi tarp dalyvavimo užimtumo veiklose prasmių. Apibendrinant galima teigti, jog užimtumo dalyvių įsitraukimas pasireiškia per kognityvinio, emocinio pagrindo veiksmus, kuriuos L. D. Hollebeek, (2011) apibūdina kaip pasinėrimo, aistros, įnikimo, didelio susidomėjimo būsenomis. Užimtumo dalyviai, įsitraukę į visuomenės įvykius ir naujas socialines situacijas, įgyja galimybę plėtoti savo orumą, tapatumą, atranda naujų socialinių ryšių, išmoksta naujos elgsenos ir naujų taisyklių.

11 lentelė

Įtaka asmenybės formavimuisi

Kategorija	Teiginiai	Teiginių skaičius
Motyvacijos didėjimas	„atsiranda noras ir stimulus dirbti toliau, tobulėti“(1); „Atsirado motyvacija, atsirado noras gyventi, atsirado noras bendrauti, dirbti <...> dalyvauti gyvenime“(7); „Kai jautiesi bendruomenės dalimi, dalyvauti gyvenime norisi savaime“.	3
Pasitikėjimo savimi didėjimas	„džiaugiuosi, jog kažkam galiu suteikti džiaugsmo“(1); „Niekad gyvenime negalvojau iš kur pas mane toks talentas atsirado“ (4); „pasitikėjimas savimi labai“(5); „Pasitikėjimas pasijautė, kai aš atgavau jėgas“ (7); „Supratau, kad ir aš galiu kažką sukurti, padaryti, tuo pradžiuginti“(8); „kaip gali jaustis žmogus, kai jo darbus giria, grožisi jais, aišku, kad džiugu, širdį glosto“ (9); „vertini save kitaip“ (11).	8
Drąsos didėjimas	„tarp žmonių drąsesnė pasidariau, nes anksčiau tai kažkaip tai, veidą buvau nuleidus, važinėjau per miestą“ (5); „daug drąsesnė pasidariau(6)“; „bendrauti norisi, į žmones išeiti norisi“ (10).	3

Tyrimo duomenys rodo, jog neįgaliųjų dalyvavimas užimtumo veiklose ne tik tenkina aukščiau aptartus jų poreikius, tačiau daro įtaką ir jų asmenybės formavimuisi. Daugiausia pokyčių dalyviai susieja su pasitikėjimo savimi jausmais, įtakotais išgyventų sėkmių, teigiamų emocijų, aplinkos palaikymo, naudos suteikimo. Talentų ar gebėjimų pripažinimas skatina ir motyvuoja juos dirbti toliau, bendrumo jausmas palaiko norą gyventi, dalyvauti gyvenime, kelia neįgaliųjų vidinę motyvaciją, bei drąsą.

Atskleistos neįgaliųjų dalyvavimo prasmės, sutampa su kitų autorių atliktų tyrimų rezultatais: užimtumas yra vienas svarbiausių veiksnių, užtikrinančių didesnę asmens prisitaikymą prie negalios (D. E. Rohe, J. S. Krause, 1998); susijęs su neįgaliųjų aukštesne saviverte, daugiau patiriamų teigiamų emocijų, mažesne rizika susirgti depresija, aukštesne gyvenimo kokybe (Larsson-Lund, Bernspång, Nordlund ir Lexell, 2007; Law, Steinwender ir Leclair, 1998); užimtumo turėjimas praplečia neįgaliųjų socialinio dalyvavimo galimybes, didina jų įsitraukimą į visuomeninę veiklą, padeda susirasti naujų draugų (Margaretten, Julian, Katz ir Yelin, 2011; Tonack et al., 2008); santykių plėtotei labai svarbus yra dalyvavimas kūrybinėse ir sporto veiklose (D. Šėporaitytė 2011); įsitraukdami į turizmo, sporto ar kūrybines menines veiklas, negalia turintys asmenys gerina savo fizinę, psichologinę ir emocinę būklę, bendrauja tarpusavyje, stiprindami komunikacijos įgūdžius ir kurdami tarpusavio santykius (V. Vitkienė 2008); dalyvaudami kūrybingumą skatinančiose veiklose, puoselėja kūrybingumą, stiprina savo identitetą, prisiimdami socialiai vertingą – kūrėjo vaidmenį, kelia savivertę ir formuoja teigiamą nuostatą neįgalių asmenų atžvilgiu (I. Beneševičiūtės 2013).

2.4.3. Neįgaliųjų patirtys dalyvaujant laisvalaikio užimtumo veiklose

Judėjimo negalia turintys asmenys susiduria su socialiniu nepakankamumu, kuris įtakoja veiklos apribojimus. Fizinė negalia ir sunkios lėtinės ligos sukelia asmeniui daug įvairių fiziologinių ir psichologinių problemų bei iššūkių, tokių kaip patiriamas skausmas, pablogėjęs fizinis funkcionavimas, gyvenimo būdo pokyčiai, socialinė stigma, priklausomybė nuo kitų asmenų pagalbos, grėsmė orumui bei savivertei (L. Alčiauskaitės ir L. Šinkariovos 2012). Visi šie, su negalia susiję stresoriai lydi neįgaliuosius kasdien. Siekiant atskleisti socialinės pagalbos ir jos teikimo principus, svarbu išsiaiškinti, su kokiomis problemomis susiduria užimtumo užsiėmimus lankantys dalyviai (žr. 12 lentelė), kas jiems padeda spręsti kylančias problemas, bei kokios pagalbos poreikis išryškėja (žr. 13 lentelė).

12 lentelė

Kylantys iššūkiai

Kategorijos	Teiginiai	Teiginių skaičius
Su negalia kylantys apribojimai	„apsirengti kartais viena negalėčiau, o ką jau kalbėti apie kažkur išėjimą“(2); „Pagrinde sveikatos būklė“ (2); „Dėl sveikatos kartais negali dalyvauti“ (3); „Turiu autobuso lengvatas, bet ilgiau nei iki Kauno nuvažiuoti negaliu, ilgai neišsėdžiu“ (4); „Judi po biškį, kitą kart sunku ateiti, bet iš lėto eini ir ateini“ (9);	5
Užimtumo pasiūlos stoka	„Vienintelis man dalykas tai yra pasiūla“ (5); „nėra veiklos, kad kažkuo pritrauktų“(5)	2
Aplinkos pritaikymas	„ne visi supranta, jog parduotuvėj eilėj laukti ilgai negaliu, stovėti autobuse taip pat“ (4); „išsikviečiau taksi, į kurį įlipti be papildomų laiptukų negaliu, o kas man juos paneš?“ (6) „Jei lyja, pavyzdžiui, ar žiemą, nu tai irgi, buvo problema, kaip atvažiuoti į užsiėmimus“(12); „nusileisti į pirmą aukštą buvo ne taip lengva, kol nepadarė lifto mums pritaikyto“(12); „renkuosi tai, kas arčiausiai namų“(4).	8

Tyrimo dalyvių patirtys rodo, jog jie patiria daugiausia sunkumų, susijusių su aplinkos nepritaikymu. Jie nurodo, jog susiduria su sunkumais prekybos centruose, nes reikia stovėti bendrose eilėse, kas jiems fiziškai būna sunku, žmonės nelinkę užleisti vietos, padėti, panešti. Tai susiję ir su transporto paslaugomis, kurias užsisakius, retai sulaukiama pagalbos, norint įsėsti ar išlipti. Nemokamų transporto paslaugų prieinamumo stoka taip pat minima kaip problema, kadangi nedirbančių neįgaliųjų pajamos yra minimalios, tai riboja jų galimybes rinktis. Neįgaliojo vežimėlyje judančiam asmeniui, norinčiam atvykti į užsiėmimus, ypatingai subjurus orams, tai padaryti sudėtinga, kaip ir asmenims, kurie gyvena jiems nepritaikytoje aplinkoje. Nepritaikyta aplinka verčia neįgaliuosius rinktis laisvalaikio užimtumo veiklas, vykstančias arčiau namų. Dalis tyrime dalyvavusių neįgaliųjų, kurių aktyvumo lygis bendruomenėje yra didesnis, nurodo, jog jų gyvenamojoje vietoje trūksta neįgaliesiems, judantiems vežimėliuose, pritaiktų laisvalaikio erdvių, kuriose norėtų susitikti su draugais, bendraminčiais. Kiti asmenims kylantys sunkumai, susiję su jų negalios įtakotas fiziniiais apribojimais. Tai ribotos galimybės apsitarnauti, savarankiškai judėti, keliauti, dalyvauti užimtumo ar kitose veiklose. Dalis mini juos dominančių veiklų pasirinkimo stoką, kas galimai neigiamai įtakoja jų savirealizacijos galimybes bei aktyvumą.

13 lentelė

Pagalbos poreikis

Kategorija	Teiginiai	Teiginių skaičius
Artimųjų pagalba	„nereikia, nes turiu artimuosius“(2); „Man psichologą ir socialinį darbuotoją atstoja marti <...> džiaugiuosi ją turėdama“(2); „moralinis palaikymas, labai svarbu <...> nieko nėra baisiau už vienišumą“(3); „paprašau sūnaus,	10

	<i>jis mane nuveža“(4); „man vyras padeda“(3); „prašau giminaičių, jei gali atveža“(9)</i>	
Specialistų pagalba	<i>„reiktų ne tik vairuotojo, kuris mane nuvežtų <...> bet ir palydovo, pagalbininko namuose“(1); „Šeimos daktarė daugiausia padeda, dėl sveikatos“(4); visą kitą, tai čia visą laiką gaunam <...> informaciją jei kažko kažkam reikia“(8); „terapeutai ir psichologai veda įvairias paskaitas, užsiėmimus, tai atsigauti, pasitobulinti, susiremontuoti“(12); „prireikia tos pagalbos: į parduotuvę nueiti, ten, kažkokius tai reikalus mieste sutvarkyti“(6).</i>	8
Bendruomenės pagalba	<i>„tik panašaus likimo žmonėms, kurie supranta kaip tu jautiesi, gali tau patarti ar išklaudyti“(4); „Per draugus“(11); „įtraukia tave į bendruomenę ir tavęs ten niekas nepalieka“(11); „darbuotojai tau nepasakys, tu pats greičiau sužinosi iš tokių pačių, kaip mes visi“(11); „pažangumas jau yra. Ir jis daugiau bendruomenėse“(11)</i>	7
Aplinkos pritaikymas	<i>„jei būtų tam pritaikytas, nemokamas transportas, būtų tikrai labai gerai“(9); „šiais metais atsirado galimybė kreiptis dėl būsto pritaikymo“(11).</i>	2
Kreipimasi dėl pagalbos įtakojantys veiksniai	<i>„Į specialistus nedrįstu kreiptis <...> Juk nevežios kiekvieną kartą į užsiėmimus“(4); „pasigendu viešai prieinamos informacijos, apie socialinės pagalbos galimybes, socialinio darbuotojo, ar padėjėjo pagalbą, kad pasiskaityt, kad žinot“(9); „Kol galiu pati, tol judu“(4); „kam gali būti įdomus su savo bėdom?““(4); „nemanau, kad man reikia tos pagalbos <...> galiu šiuo metu susitvarkyti pati“(5); „mes tai padaryti patys kuo puikiausiai galim“(5);</i>	15

Besidomint kokios pagalbos poreikis yra didžiausias, sprendžiant kylančias problemas, neįgaliųjų patirtys suformavo netikėtą rezultatą. Didžioji dalis teiginių apibūdino veiksnius, įtakojančius jų pagalbos kreipimasi. Didžioji dalis veiksnių, kaip rodo gauta informacija, susiję su neįgaliųjų savarankiškumo būsenomis, kurias patirdami neįgalieji nurodo, jog kylančias problemas sugeba spręsti patys. Dalis neįgaliųjų nurodo, jog jiems pagalbos iš specialistų nereikia. Kiti kreipimasi įtakojantys veiksniai susiję su neįgaliųjų baimėmis, drąsos stoka prašant pagalbos, ginant savo interesus. Vyraujantis, ne visuomet teigiamas visuomenės požiūris į jų poreikius, sveikatos būklę, taip pat įtakoja jų kreipimasi. Neįgaliųjų patirtys rodo, jog susiduriama su žmogiškumo stoka, diskriminacija, abejingumu jų atžvilgiu. Taip pat pagalbos galimybes riboja prieinamos informacijos trūkumas, dalis tiriamųjų atvirauja, jog stokoja viešai prieinamos informacijos apie socialinės pagalbos galimybes, socialinio darbuotojo ar padėjėjo pagalbą.

Tyrimo duomenys rodo, jog neįgalieji daugiausia pagalbos sulaukia iš artimųjų. Dalyviai tai vertina bei rodo dėkingumą jų atžvilgiu. Specialistų pagalbos poreikis, kaip rodo tyrimo rezultatai, taip pat yra aktualus. Neįgaliųjų pasisakymuose minimi šeimos gydytojai,

socialiniai darbuotojai, terapeutai, psichologai, asistentai. Tačiau jų kiekvieno pagalba vertinama skirtingai. Anot užimtumo dalyvių, dalis jų yra bandę kreiptis dėl socialinio darbuotojo, kaip asistento, pagalbininko pagalbos, dėl papildomos ir individualios informacijos, tačiau naudingos pagalbos nesulaukė. Kitų dalyvių pasisakymai rodo, jog pagalbos jie sulaukia tose bendruomenėse, su kuriomis sieja bendri interesai. Pagalbos aplinkos pritaikyme poreikis taip pat išryškėja, tačiau apie tai minima mažiausiai.

Galima manyti, jog šie asmenų neiginiai susisieja su anksčiau analizuotais veiksniais, dėl jų jaučiamų baimių, vyraujančio požiūrio, žmogiškumo ir supratingumo stokos jų atžvilgiu, kas lemia būtent tokį neįgaliųjų požiūrį, bei kelia prielaidą M. Išoraitės (2007) pastebėjimams, jog jiems sulaukus iš aplinkos atmetimo ar diskriminacijos reakcijų, neįgalieji gali stengtis nuslėpti jiems būdingus „žeminančius“ skirtumus. Šiuo atveju, pagalbos poreikį.

2.5. Tyrimo rezultatų apibendrinimas

Atlikus tyrimo analizę teikiamų laisvalaikio paslaugų neįgaliesiems pasiūlos ir dalyvavimo galimybių kategorijoje, išryškėjo, jog laisvalaikio užimtumo vykdomų veiklų neįgaliesiems spektras platus. Didžiausią veiklų pasirinkimą neįgalieji turi dalyvaudami darbinėse veiklose, tačiau stebima maža fizinį aktyvumą skatinančių veiklų pasiūla. Paslaugų gavėjai turi galimybę patys pasirinkti, kokia veikla nori užsiimti. Siūlant užsiėmimų veiklas, socialiniai darbuotojai atkreipia dėmesį į neįgaliųjų įsitraukimą įtakojančius veiksnius: pomėgius, gebėjimus, savijautą, nuotaiką. Galima teigti, jog užimtumo paslaugų įvairovė ir pasirinkimų galimybių suteikimas, pasirinkimo galimybių nevaržymas, sumažina neįgaliųjų socialinio dalyvavimo trukdžius, pasinaudojant įvairiais resursais ir leidžia jiems patiems savo jėgomis ir valia siekti aktyvesnio įsitraukimo į savo bendruomenės ar plačiau – visuomenės gyvenimą, o organizacijoms suteikia galimybę naujų paslaugų kūrimui ir esamų paslaugų tobulinimui.

Dalyvavimo laisvalaikio užimtumo veiklose prasmių kategorijoje atsiskleidė socialinių darbuotojų požiūriai į neįgaliųjų patyrimus, įtakojančius jų motyvaciją dalyvauti. Jų nuomone, neįgaliuosius dalyvauti laisvalaikio užimtumo veiklose motyvuoja teigiamomis emocijomis grįstos dalyvavimo prasmės: pripažinimo, bendrumo jausmo patyrimas, kurios lemia jo susidomėjimą savigarbos arba savivertės didinimu ir norimo savo įvaizdžio išoriniam pasauliui projektavimu. Neigiamos įtakos turi aplinkos nepritaikymas, nemokamo transporto prieinamumo stoka, nedraugiška aplinka jų atžvilgiu, suteikia dalyviams nepatogumų bei turi neigiamos įtakos jų aktyvumui.

Specialistų patirčių kategorijoje išryškėjo, jog daugumos socialinių darbuotojų darbinės patirtys atsiskleidė įgalinančiuose pokyčiuose, kurie siejasi su neįgaliųjų savijautos pasikeitimu, jų aktyvumu, tobulėjimo siekimu, socialinių ryšių, pagalbos galimybių plėtra.

Tyrimo metu atsiskleidė, jog neįgaliųjų įtraukties praktika bendruomenėje yra aktyvi, daranti pokyčius neįgaliųjų aktyvumui, didinanti visuomenės toleranciją, keičianti požiūrį ir įsitikinimus į neįgaliųjų poreikius, jų gebėjimus, keičianti vertybines nuostatas. Pačių organizacijų bendradarbiavimas su kitomis įstaigomis, praplečia galimybes tobulinti savo veiklas, pasisemti naujų idėjų vieniems iš kitų, plėsti neįgaliųjų integracijos galimybes. Šioje kategorijoje mažiausiai atsiskleidė specialistų patirtys, susijusios su kylančiais sunkumais.

Atlikus neįgaliųjų dalyvavimo galimybių laisvalaikio užimtumo veiklose vertinimo analizę, laisvalaikio užimtumo pasiūlos/ galimybių kategorijoje, atskleisti negalią turinčių asmenų laisvalaikio pomėgiai. Daugiausia tyrimo dalyviai laisvalaikiu mėgsta užsiimti rankdarbiais, fizine veikla. Lyginant paslaugų pasiūlą bei neįgaliųjų laisvalaikio poreikius, galima teigti, jog daugumai neįgaliųjų organizacijose yra sudarytos galimybės užsiimti mėgstama darbine veikla, menine veikla, įvairiais rankdarbiais, dalyvaujant edukaciniuose užsiėmimuose užsiimti savišvieta. Tačiau iškyla fizinių veiklų poreikis, kurių pasiūla organizacijose, atsižvelgiant į gautus rezultatus, yra nedidelė.

Analizuojant neįgaliųjų santykio su socialine aplinka įtakojančius veiksnius, daugiausiai įtakos jų aktyvumui daro jų pačių motyvacija veiklai, noras tobulėti, lavėti, bei individuali sveikatos būklė. Veiksnių analizėje išryškėjo pirminės informacijos apie vykstančius užsiėmimus stoka, bei specialistų iniciatyvos individualiam neįgaliųjų pakvietimui ar supažindinimui su vykdomomis veiklomis, poreikis.

Atlikus dalyvavimo laisvalaikio užimtumo veiklose prasmų analizę, paaiškėjo, jog didžiausią naudą dalyvaujantys neįgalieji sieja su tobulėjimo poreikio tenkinimu. Tyrimo metu neįgaliųjų buvo išskirtas naujas įsitraukimo komponentas – daroma teigiama įtaka asmenybės formavimuisi, kuris susijęs su neįgaliųjų motyvacijos, pasitikėjimo savimi, drąsos didėjimu. Atskleistos neįgaliųjų dalyvavimo prasmės, sutampa su kitų autorių atliktų tyrimų rezultatais: laisvalaikio užimtumas susijęs su neįgaliųjų aukštesne saviverte, daugiau patiriamų teigiamų emocijų (Larsson-Lund, Bernspång, Nordlund ir Lexell, 2007; Law, Steinwender ir Leclair, 1998); praplečia neįgaliųjų socialinio dalyvavimo galimybes, didina jų įsitraukimą į visuomeninę veiklą, padeda susirasti naujų draugų (Margaretten, Julian, Katz ir Yelin, 2011; Tonack et al., 2008); santykių plėtotei labai svarbus yra dalyvavimas kūrybinėse veiklose (D. Šėporaitytė 2011); dalyvaudami kūrybingumą skatinančiose veiklose, puoselėja kūrybingumą,

stiprina savo identitetą, prisiimdami socialiai vertingą – kūrejo vaidmenį, kelia savivertę ir formuoja teigiamą nuostatą neįgalių asmenų atžvilgiu (I. Beneševičiūtės 2013);

Patirčių bei lūkesčių kategorijoje išryškėjo neįgaliesiems kylantys iššūkiai bei pagalbos poreikis. Daugiausia sunkumų išsiskyrė aplinkos nepritaikyme, visuomenės supratimo lygmenyje, nemokamų transporto paslaugų poreikyje. Šioms kylančioms problemoms spręsti analizuotas pagalbos poreikis išskyrė artimųjų pagalbos, specialistų pagalbos, bendruomenės pagalbos, aplinkos pritaikymo poreikį bei kreipimąsi dėl pagalbą įtakojančius veiksnius.

Pagalbos poreikio analizė atskleidė netikėtą rezultatą. Daugiausia užimtumo dalyvių patirčių siejasi su veiksniais, įtakojančiais jų pagalbos kreipimąsi: neįgaliųjų savarankiškumo būsenos, poreikio pagalbai neigimas. Pagalbos gavimo galimybes riboja viešai prieinamos informacijos apie galimą pagalbą ir ją teikiančius specialistus stoka. Tikėtina, jog specialistų pagalbos poreikio neigimas susijęs su analizuotais pagalbos kreipimosi veiksniais: jaučiama baime, vyraujančio požiūrio, žmogiškumo ir supratingumo stoka neįgaliųjų atžvilgiu. Galima daryti prielaidą, jog būtent dėl šių veiksnių, dažniausiai neįgalieji sulaukia artimųjų pagalbos, pagalbos tose bendruomenėse, su kuriomis sieja bendri interesai. Specialistų pagalbos poreikis, kaip rodo turinio analizė, yra aktualus: minimi šeimos gydytojai, socialiniai darbuotojai, terapeutai, psichologai, asistentai, tačiau šios pagalbos poreikio plačiau atskleisti savo tyrime nepavyko. Tai galima būtų atskleisti kito tyrimo metu, ištyrus negalią turinčio asmens poreikius specialistų pagalbai bei artimos jo aplinkos požiūrį į jo poreikius, nustatčius tarp jų priežasties pasekmės ryšį.

2.6. Socialinių paslaugų plėtotės, organizuojant neįgaliųjų laisvalaikį, kaip socialinės įtraukos prielaidą, galimybės Ukrainoje

2.6.1. Socialinė politika Ukrainoje

Teisinė Ukrainos socialinės paramos sistema, reglamentuojanti socialines paslaugas negalią turintiems asmenims vadovaujasi šalies Konstitucija (1996); Socialinių paslaugų įstatymu (2003); Socialinių paslaugų, teikiamų asmenims, esantiems sudėtingose gyvenimo sąlygose ir negalintiems savarankiškai jų įveikti, sąrašu (2012) ir kitais įstatymais, garantuojančiais neįgaliųjų teisinę padėtį šalyje. Ukrainos konstitucijoje (1996) teigiama, jog „asmuo, jo gyvybė ir sveikata, garbė ir orumas, neliečiamumas ir saugumas yra pripažįstami Ukrainoje kaip aukščiausia socialinė vertė“.

Neįgaliųjų socialinė apsauga yra valstybės veiklos, užtikrinančios neįgaliųjų teises ir galimybes vienodomis sąlygomis su kitais piliečiais dalis, ir pensijų, valstybės pagalbos, kompensacijų ir kitų išmokų, išmokų, socialinių paslaugų, reabilitacijos priemonių, globos ar rūpybos užtikrinimas, teikiant trečiųjų asmenų priežiūrą.

Ukrainoje socialinė pagalba vykdoma trimis lygiais:

- **Socialinės išmokos** (socialinės politikos valdymas, pensijų fondai);
- **Socialinės lengvatos** (darbo ir socialinės politikos valdymas, sveikatos apsaugos valdymas);
- **Socialinės paslaugos** (rajoniniai socialinių pasaugų centrai šeimoms, vaikams ir jaunimui, teritoriniai centrai gyventojų aptarnavimui).

Ukraina – viena iš Europos šalių, kurioje valstybės biudžeto didžiąją dalį sudaro lėšos skirtos socialinei pagalbai. Didelė dalis gyventojų gauna socialines išmokas. Šioje šalyje **socialinės išmokos ir lengvatos mokamos:** gimus kūdikiui, skurstantiems, vienišioms tėvams/motinėms, naujakuriams, suaugusiems su negalia, vaikams su negalia.

Socialinės paslaugos skirstomos:

- Socialinė profilaktika (ankstyvoji intervencija);
- Socialinis palaikymas (pagalba įveikiant problemas);
- Socialinis aptarnavimas (palaikymas socialinio statuso, įtraukimas į visuomenę ir neigiamų faktorių mažinimas).

Teisę gauti socialines paslaugas turi:

- pagyvenę piliečiai, neįgalieji, ligoniai, kurie negali savimi pasirūpinti ir kuriems reikalinga nuolatinė pagalba, pripažinti tokiais Sveikatos apsaugos ministerijos patvirtinta tvarka;
- piliečiai, kurių gyvenimo situacija yra sunki dėl nedarbo ir kurie yra įregistruoti valstybinėje užimtumo tarnyboje, kaip ieškantys darbo, stichinės nelaimės, katastrofos (ir turi išlaikomų nepilnamečių vaikų, neįgalių vaikų, pagyvenusių žmonių, neįgalūs asmenys), jei jų šeimų vidutinės mėnesio pajamos yra mažesnės už šeimos pragyvenimo lygį.

Pagal Socialinių paslaugų, teikiamų asmenims, esantiems sudėtingose gyvenimo sąlygose ir negalintiems savarankiškai jų įveikti, sąrašą (2012), neįgaliesiems šioje šalyje teikiamos šios paslaugos: stacionari priežiūra; maisto tiekimas; savitarnos pagalba (asmenine higiena, fizinis aktyvumas, vaistų vartojimas, maitinimas); sveikatos stebėjimas, reabilitacijos ir medicinos

paslaugų organizavimas; pagalba teikiant technines pagalbos priemones, mokymas jomis naudotis; savarankiškumo įgūdžių ugdymas; dienos organizavimas, įskaitant dieninį darbą ir laisvalaikį. Visas šias paslaugas teikia socialiniai darbuotojai, dirbantys Ukrainoje. Ukrainos socialinių paslaugų įstatyme nurodomos socialinės paslaugos – tai kompleksas priemonių, skirtų padėti individams, atskiroms socialinėms grupėms, kurios patiria sunkias gyvenimo sąlygas ir negali jų savarankiškai įveikti, siekiant išspręsti jų gyvenimo problemas. Sunkiomis gyvenimo sąlygomis laikomos negalios, amžiaus, sveikatos būklės, socialinės padėties ar gyvenimo įpročių sukeltos aplinkybės, dėl kurių asmuo neturi galimybių visapusiškai dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Už socialinės politikos formavimą Ukrainoje atsakingos Socialinės politikos ministerija, Gynybos ministerija, Vidaus reikalų ministerija.

Nuo 2019 m. Ukrainoje buvo įdiegtas naujas mechanizmas, teikiantis reabilitacijos priemones neįgaliems vaikams principu „pinigai seka žmogų“, kurios užtikrins tikslą, skaidrumą ir pagerins reabilitacijos paslaugų kokybę. 2019 m. Spalio 31 d. Ukrainos Aukščiausioji Rada palaikė Vyriausybės ir Socialinės politikos ministerijos iniciatyvą ir priėmė 2019 m. Spalio 31 d. Ukrainos įstatymą „Dėl 2019 m. Ukrainos valstybės biudžeto pakeitimų“ Nr. 265-IX turinčių negalią dėl cerebrinio paralyžiaus“ tema „Vaikų su negalia reabilitacija“. Vykdydamas 2019 m. Spalio 31 d. Ukrainos įstatymo „Dėl Ukrainos 2019 m. Valstybės biudžeto 2019 m. Įstatymo pakeitimo“ Nr. 265-IX, taip pat Ukrainos įstatymą „Dėl 2020 m. Ukrainos valstybės biudžeto“, Ukrainos ministrų kabinetas priėmė rezoliuciją 2019 m. Ukrainos ministrų kabinetas № 994 „Dėl 2019 m. Kovo 27 d. Ukrainos ministrų kabineto nutarimo № 309 pakeitimų“.

Šiandien vaikams ir suaugusiesiems, turintiems negalią, gali būti teikiamos reabilitacijos paslaugos pagal tam tikrų kategorijų asmenų visapusiškos reabilitacijos (habilitacijos) paslaugų teikimo tvarką, patvirtintą Ukrainos ministrų kabineto (2007-01-31). Neįgaliųjų ir (arba) neįgalių vaikų ir (arba) neįgaliųjų rizikos grupei priklausančių vaikų iki trejų metų amžiaus (siekiant išvengti negalios) teikimo mechanizmas, kompleksinės reabilitacijos (habilitacijos) paslaugos bendruomeninės ir valstybinės formos reabilitacijos įstaigose nuosavybė. Pagal Ukrainos įstatymo „Dėl žmonių su negalia reabilitacijos Ukrainoje“ 11 straipsnį, vietos vykdomosios valdžios institucijos ir vietos savivaldos organai, laikydamiesi reglamentuose numatytų įgaliojimų, visų pirma imasi priemonių reabilitacijos įstaigų tinklui išplėsti. Įstatymo 14 straipsnis numato, kad valstybės reabilitacijos įstaigų poreikį pagal savo įgaliojimus centrinės vykdomosios valdžios institucijos nustato atsižvelgdamos į socialinius, ekonominius ir demografinius Ukrainos ir jos regionų poreikius. Sprendimus dėl jų įsteigimo priima Ukrainos ministrų kabinetas, ministerijos, kitos centrinės ir vietos vykdomosios

institucijos. Bendruomenės reabilitacijos įstaigų poreikį nustato vietos vykdomosios institucijos. Sprendimus dėl jų sukūrimo priima vietos valdžios institucijos. Pagal Įstatymo 17 straipsnio antrąją dalį reabilitacijos įstaigos vykdo visapusišką neįgaliųjų, neįgalių vaikų reabilitaciją, įgyvendindamos, visų pirma, medicininės, fizinės, psichologinės, pedagoginės, profesinės ir kitas atstatymo priemones, skirtas užkirsti kelią patologinio proceso progresavimui, pašalinti ar maksimaliai padidinti jų būklę, kompensacija už gyvenimo apribojimus, neįgaliųjų, neįgalių vaikų sveikatos ir darbo įgūdžių atstatymą, psichinių procesų, jų išsilavinimo, užimtumo korekciją, neatsižvelgiant į neįgalumo kategoriją ir priežastis.

2.6.2. Sviatoshynskiy rajono Kijeve teritorinio socialinių paslaugų centro, teikiančio socialines ir namų ūkio paslaugas neįgaliesiems piliečiams paskirtis

Sviatoshynskiy rajono Kijeve teritorinis socialinių paslaugų centras ir 10 rajonų teritorinių socialinių paslaugų centrų, teikiančių socialines paslaugas (Holosiivskiy rajono teritorinis socialinių paslaugų centras, Darnytskyi rajono teritorinis socialinių paslaugų centras, Desnyanskio rajono teritorinis socialinių paslaugų centras, Dniepro rajono teritorinis socialinių paslaugų centras, Teritorinis Obolonsky rajono socialinių paslaugų centras, Pečersko rajono teritorinis socialinių paslaugų centras, Podilskyi rajono teritorinis socialinių paslaugų centras, Kijevo miesto socialinių paslaugų šeimai, vaikams ir jaunimui centras, Solomjanskio rajono gyventojų teritorinis socialinės paslaugos centras, Socialinių paslaugų centrai Ševčenkivskio rajone) yra specialios valstybinės institucijos, teikiančios socialines paslaugas į sunkias gyvenimo sąlygas patekusiems asmenims/šeimoms, kuriems reikia pagalbos iš šalies, gyvenamojoje vietoje.

Svetošinskyi rajone gyvena apie 40000 žmonių. Iš jų - 18828 žmonės su negalia. Neįgalieji sudaro 15 procentų centro paslaugų gavėjų. Svetošinskio socialinių paslaugų centras įkurtas 1997 m. Šis centras socialines paslaugas teikia šeimoms, susiduriančioms su sudėtingomis gyvenimo aplinkybėmis, kurias nulemia gyvenimo būdas, sveikatos būklė, amžius, neįgalumas. Paslaugos teikiamos nemokamai.

Centras vadovaujasi Ukrainos Konstitucija ir įstatymais, Ukrainos prezidento ir Ukrainos ministrų kabineto aktais, Socialinės politikos, jaunimo ir sporto ministerijos, Valstybinės socialinės tarnybos šeimoms, vaikams ir jaunimui, Kijevo regioninio socialinių paslaugų šeimoms centro, regioninių ir rajoninių valstybinių administracijų įsakymais, taip pat centro nuostatais.

Teritorinis centras yra pavaldus Darbo departamentui ir Kijevo miesto Svjatosinskajos rajono gyventojų socialinės apsaugos viešojo administravimo tarnybai.

Centre paslaugas teikia 4 psichologai, 29 socialinio darbo specialistai, juristas. Centro darbo organizavimas vyksta gavus informaciją iš socialinių partnerių, apie pagalbos poreikį tam tikrai šeimai ar asmeniui bei pagalbos kreipiantis patiems gyventojams. Gavę informaciją centro specialistai lankosi šeimoje, vertina socialinių paslaugų poreikį, kartu su būsimu paslaugų gavėju priima sprendimą, kokios paslaugos jam šiuo metu reikalingos bei sudaro bendradarbiavimo planą, siekiant spręsti vyraujančias problemas.

Pagrindinis centro tikslas yra skatinti pasitenkinimą gyvenančių šeimų, vaikų ir jaunimo socialiniai poreikiai sunkiomis gyvenimo aplinkybėmis ir reikalinga išorinė pagalba.

Šiame centre socialinis darbas vykdomas laikantis šių principų:

- teisėtumas, žmogaus teisių laikymasis ir apsauga,
- sisteminimas,
- prieinamumas,
- konfidencialumas,
- atsakomybė už etinių ir teisinių normų laikymąsi teikiant pagalbą,
- nehumaniškų ir diskriminacinių veikslių socialiai pažeidžiamoms šeimoms, vaikams ir jaunimui prevencija.

Viena iš socialinių paslaugų centro darbo sričių – darbas su šeimomis, kuriose vienas iš šeimos narių - turintis negalę. Ukrainoje tokios šeimos priskiriamos sunkias aplinkybes patiriančių šeimų kategorijai. Centro tikslas – palaikyti tokias šeimas, laiku reaguoti į jiems išskylančias problemas. Daugiausia šioms šeimoms teikiamos informavimo ir konsultavimo paslaugos, susijusios su įstatymų numatyta ir jiems priklausančia pagalba, socialinėmis lengvatomis. Neįgalieji susiduria su dokumentų tvarkymo, kreipiantis dėl jiems priklausančių lengvatų, problemomis. Dalis jų, dėl savo sveikatos būklės, ribotų galimybių negali savarankiškai to padaryti, taip prarasdami galimybę pasinaudoti valstybės teikiama pagalba. Taip pat šioms šeimoms teikiamos tarpininkavimo paslaugos, bendradarbiaujama su kitomis organizacijomis, siekiant padėti neįgaliesiems tenkinti savo poreikius.

Centras vykdydamas savo veiklas :

- bendrauja su vietos vykdomosiomis institucijomis, vietos savivaldos institucijomis, įmonėmis, institucijomis, organizacijomis ir asmenimis;
- padeda visuomeninėms organizacijoms ir kitoms piliečių asociacijoms įgyvendinti socialiai reikšmingas iniciatyvas ir projektus;

- Įtraukia labdaros organizacijas, visuomenines organizacijas, verslo subjektus, vykdančius verslo veiklą, sprendžiant aktualias socialines šeimos, vaikų ir jaunimo problemas;
- imasi priemonių socialinei reklamai plėtoti ir skleisti bei darbo su žiniasklaida organizavimui;
- priima savanorių veiklą socialinių paslaugų srityje;
- veda socialinio darbo su šeimomis, vaikais ir jaunimu apskaitą, rengia statistinę ir informacinę-analitinę medžiagą savo kompetencijos klausimais;
- atlieka sociologinius tyrimus ir apklausas šeimos, vaikų ir jaunimo problemoms nustatyti; pritraukia tarptautinę finansinę ir techninę pagalbą, tarptautines stipendijas,
- taip pat teikia humanitarinę ir kitokią pagalbą šeimoms, vaikams ir jaunuoliams, patekusiems į sunkias gyvenimo sąlygas ir kuriems reikalinga pašalinė pagalba.

Centro teikiamos socialinės paslaugos skirstomos į šias rūšis:

- **socialinės pedagoginės paslaugos** - identifikavimas ir paaukštinimas įvairių interesų, ugdymas ir individų poreikių tenkinimas, patekusiems į sunkias gyvenimo aplinkybes, individualaus mokymo, švietimo ir mokymo organizavimas, pataisos procesai, laisvalaikis, sportas ir sveikata, techninė ir meninė veikla ir kt., taip pat dalyvavimas įvairių institucijų, visuomeninių organizacijų;
- **socialinės ir medicinos paslaugos** - prevencinės konsultacijos galimų psichinių ir fizinių sutrikimų atsiradimo ir vystymosi tema, asmens sveikatos išsaugojimas, palaikymas ir apsauga, prevencinių, medicinos ir sveikatos gerinimo priemonių įgyvendinimas, ergoterapija;
- **socialinės ir ekonominės paslaugos** - materialinis pasitenkinimas žmonių, kuriems sunku gyventi, interesai ir poreikiai aplinkybės, kuris realizuojamas teikiant natūralias ar pinigines išmokas, taip pat vienkartinės išmokas kompensacijos;
- **teisinės paslaugos** - patarimų teikimas aktualiais klausimais, teisės aktai, asmenų teisių ir interesų apsauga, kurie pateko į sunkias gyvenimo aplinkybes (teisinių dokumentų įforminimas, teisinė pagalba, apsauga asmens teisės ir interesai ir kt.);
- **informacinės paslaugos** - reikalingos informacijos teikimas sunkios gyvenimo situacijos sprendimams (informacinės paslaugos); švietimo ir kultūrinių-educacinių žinių sklaida (švietimo paslaugos); objektyvios informacijos sklaida apie vartotojų savybes ir socialinių paslaugų rūšis, formavimąsi tam tikros visuomenės idėjos ir požiūris į socialines problemas (reklamos ir propagandos paslaugos).

Siekiant užtikrinti socialinės politikos įgyvendinimą, socialinių paslaugų centras sąveikauja su struktūriniais Sviatoshynskyi rajono valstybės administracijos padaliniais Kijeve, visų nuosavybės formų įmonėms, įstaigomis ir organizacijomis.

2.6.3. Laisvalaikio užimtumo paslaugų teikimas fizinę negalią turintiems asmenims

Dienos priežiūros centras. Kijevo Sviatoshynskyi rajono teritorinio socialinių paslaugų centro dienos priežiūros skyrius yra suformuotas teikti socialines paslaugas ne mažiau kaip 30 pagyvenusių žmonių, neįgalių asmenų (sulaukusių 18 metų), kurie iš dalies prarado galimybę savarankiškai rūpintis, per dieną.

Dienos priežiūros skyrius aptarnauja piliečius, turinčius dalinį motorikos sutrikimą, iš dalies negalinčius rūpintis savimi ir neturinčius medicininių kontraindikacijų būti komandoje ir kuriems reikia socialinio ir psichologinio prisitaikymo, socialinių paslaugų teikimo, siekiant pašalinti gyvenimo apribojimus, užkirsti kelią galimos galimybės atsiradimui ir plėtrai asmens ligos, jo sveikatos palaikymas, socialinė nepriklausomybė, žinių, gebėjimų ir įgūdžių apie orientavimąsi namų sąlygomis, namų tvarkymą, savitarną, elgesį visuomenėje, įvairių asmenų interesų ir poreikių ugdymą, laisvalaikio ir poilsio organizavimą atstatymas. Dienos priežiūros centras teikia šias paslaugas: socialinė adaptacija; dienos priežiūra, konsultacijos; atstovavimas interesams.

Socialinė-pedagoginė tarnyba „Trečiojo amžiaus universitetas“. Kijevo Sviatoshynskyi rajono teritoriniame socialinių paslaugų centre pagal 2011 m. Rugpjūčio 25 d. Ukrainos socialinės politikos ministerijos įsakymą Nr. 326 „Dėl socialinės ir pedagoginės tarnybos,, pradėjo veikti Trečiojo amžiaus universitetas. „Trečiojo amžiaus universitete“ yra penki pagyvenusių/ negalią turinčių žmonių fakultetai: „Ryšių ir informacinės technologijos“; „Jurisprudencija“; „Psichologinis“; „Vokietis“; „Medicinos pagrindai“. Šiuo novatorišku projektu siekiama įgyvendinti ir praktiškai įgyvendinti pagyvenusių/ negalią turinčių žmonių mokymosi visą gyvenimą principą ir remti fizinius, psichologinius ir socialinius gebėjimus, pagyvenusių/ neįgaliųjų žmonių reintegraciją į aktyvią visuomenę, padėti žmonėms prisitaikyti prie šiuolaikinių gyvenimo sąlygų, įvaldant naujas žinias, šiuolaikinius sveikatos metodus, savęs priežiūros įgūdžius, sveikos gyvensenos principų formavimą, pagyvenusių žmonių teisės aktų pagrindus ir jų taikymą praktikoje, įgūdžių formavimą ir plėtojimą naudojant naujas technologijas, ypač informaciją ir gerinti žmonių gyvenimo kokybę, suteikiant galimybę naudotis šiuolaikinėmis technologijomis ir prisitaikyti prie technologinių virsmų, formuojant praktinius įgūdžius, galimybę praplėsti bendravimo ir keitimosi patirtimi ratą. Teritorinis

socialinių paslaugų centras priima visus nedirbančius pagyvenusius/ negalia turinčius žmones į nemokamą mokymą ir edukacinę veiklą. Baigę atitinkamą studijų kursą fakultete, vyresniems studentams kaip paskata suteikiami pažymėjimai. Studentai lankosi teatruose, parodose, muziejuose, paskaitose ir ekskursijose po istorinius Kijevo miestus. Pagrindiniai tarnybos tikslai yra nemokamo senyvo amžiaus/ negalės būklės švietimo ir švietimo veiklos organizavimas ir vedimas bei galimybė išplėsti bendravimo ir keitimosi patirtimi ratą.

Darbo su neįgaliaisiais biuras. Kijevo Sviatoshynskyi rajono teritorinio socialinių paslaugų centre yra Darbo su žmonėmis skyrius, kurio užduotis - įgyvendinti neįgaliųjų socialinės apsaugos politiką, įtraukiant juos į ekonominę, politinę ir kultūrinę visuomenės sritis.

Skyriaus darbas, skirtas darbui su neįgaliaisiais, siekiant formuoti teigiamą požiūrį į gyvenimą ir suteikia žmonėms, turintiems specialiųjų poreikių, galimybę plėsti bendravimą, pasaulėžiūrą, ugdyti savo sugebėjimus. Siekiant užtikrinti socialinių paslaugų prieinamumą žmonėms, kurie dėl sveikatos negali savimi pasirūpinti ir patenkinti savo poreikių, Darbo su neįgaliaisiais asmenimis skyriuje buvo sudaryta daugiadalykinė komanda, susidedanti iš kirpėjų, higienos grupės ir psichologo.

IŠVADOS

1. Remiantis mokslo literatūros analize, atskleistos socialinio dalyvavimo ir socialinės įtraukties paradigmos, kurios apibrėžia, jog kuo platesnis ir įvairesnis neįgaliojo žmogaus dalyvavimas, tuo žmogus tampa pilnavertiškesnis visuomenės narys, įgyja galimybę plėtoti savo orumą, tapatumą, atranda naujų socialinių ryšių, išmoksta naujos elgsenos ir naujų taisyklių. Viena iš esminių socialinio dalyvavimo plėtotės krypčių – pašalinti kliūtis ir įgalinti asmenį, siekiant įtraukti jį į visuomenės gyvenimą, keičiant aplinką, kuriant tarpasmeninius ir tarpinstitucinius ryšius.
2. Taikant interviu metodą atskleisti socialinių darbuotojų požiūriai į neįgaliųjų savirealizacijos poreikius, rodantys, jog didžiausią veiklų pasirinkimą neįgalieji turi dalyvaudami darbinėse veiklose, stebima maža fizinį aktyvumą skatinančių veiklų pasiūla. Neįgalieji turi galimybę patys pasirinkti, kokia veikla nori užsiimti, jų pasirinkimą įtakoja jų pomėgiai, gebėjimai, savijauta, nuotaika. Neįgaliuosius dalyvauti laisvalaikio užimtumo veiklose motyvuoja teigiamomis emocijomis grįstos dalyvavimo prasmės: pripažinimo, bendrumo jausmo patyrimas, sąveika su aplinka, asmeninė saviraiška. Neigiamos įtakos jų aktyvumui turi aplinkos nepritaikymas, nemokamo transporto prieinamumo stoka, nedraugiška aplinka. Socialinių darbuotojų patirtys atskleidė, jog neįgaliųjų įtraukties praktika bendruomenėje yra aktyvi, skatinanti neįgaliųjų dalyvavimą, didinanti visuomenės toleranciją, keičianti požiūrį ir įsitikinimus į neįgaliųjų poreikius, vertybines nuostatas. Socialinių partnerių bendradarbiavimas praplečia galimybes tobulinti savo veiklas, pasisemti naujų idėjų vieniems iš kitų, plėsti neįgaliųjų integracijos galimybes.
3. Tyrimo metu, per neįgaliųjų patirtis ir lūkesčius nustatytos labiausiai jų socialinę įtrauką skatinančios laisvalaikio galimybės:
 - Užsiėmimai susiję su rankdarbiais, menine veikla, savišvieta. Tačiau išlieka nepatenkintas fizinių veiklų, tokių kaip sportiniai užsiėmimai, poreikis.
 - Didžiausią dalyvavimo užimtumo veiklose naudą neįgalieji sieja su tobulėjimo poreikio tenkinimu, teigiama įtaka jų asmenybės formavimuisi: motyvacijos, pasitikėjimo savimi, drąsos didėjimu.
 - Interviu metu atskleisti neįgaliųjų laisvalaikio organizavimo lūkesčiai susiję su pirminės informacijos apie vykstančius užsiėmimus ir specialistų pakvietimų dalyvauti stoka. Neigiamos patirtys siejamos su aplinkos nepritaikymu, visuomenės supratimo stoka, nemokamų transporto paslaugų trūkumu, viešai prieinamos informacijos apie socialinės pagalbos galimybes stoka. Visa tai įtakoja ir pagalbos kreipimąsi į specialistus.

- Daugiausia pagalbos, sprendžiant išskylančias problemas, neįgalieji sulaukia iš artimųjų arba iš bendruomenių, su kuriomis sieja bendri interesai.
- 4. Remiantis teorine analize ir empirinio tyrimo duomenimis, matoma, jog ir Lietuvoje, ir Ukrainoje negalią turintiems asmenims yra sudarytos galimybės tenkinti laisvalaikio užimtumo poreikius. Siekiant socialinių paslaugų teikimo plėtotės, siūloma:
 - ✓ *laikytis stiprybėmis grįsto požiūrio į neįgaliuosius, orientuoto į asmenį ir jo potencialo atskleidimą laisvalaikio užimtumo veiklose;*
 - ✓ *siekiant mažinti socialinio nepakankamumo pasekmes, rekomenduojama plėsti viešinio, komunikavimo paslaugas, pagalbos gavimo bei prieinamumo neįgaliesiems klausimais;*
 - ✓ *tobulinti aplinkos pritaikymo neįgaliesiems sistemą, nemokamo transporto paslaugų prieinamumą.*
 - ✓ *skatinti neįgaliesiems patrauklias socialinio, kultūrinio, darbinio dalyvavimo formas ir išteklių mainus bendruomenių ribose.*

REKOMENDACIJOS SOCIALINIAMS DARBUOTOJAMS, TEIKIANTIEMS ĮGALINANČIAS SOCIALINES PASLAUGAS, ORGANIZUOJANT LAISVALAIKIO VEIKLAS

Siekiant atskleisti socialinės pagalbos ir jos teikimo principus, labiausiai išryškėjo artimųjų ir bendruomenių, su kuriomis sieja bendri interesai, teikiamos pagalbos nauda.

Visa tai galėtų padėti specialistams, plėtojant socialines paslaugas, siekiant neįgaliųjų įtraukos per laisvalaikio užsiėmimus, o neįgaliesiems leistų tenkinant savo individualius poreikius, siekti visapusiško tobulėjimo. Remdamiesi tyrimo išvadomis, siūlome:

- ✓ Siekiant negalią turinčių asmenų įsitraukimo į socialinių paslaugų teikimo procesą, darbo metu remtis įgalinimo ir sistemų teorijomis, kuriomis siekiama įtraukti asmenį į įvairias sistemas ir remiantis sistemų santykių pokyčiais, padėti spręsti kylančias socialines problemas. Tokių nuostatų laikymasis sudaro sąlygas neįgaliajam atrasti savo „stiprybes“ ir jas atskleisti socialinio dalyvavimo situacijose.
- ✓ Laikytis stiprybėmis grįsto požiūrio į neįgaliuosius, orientuoto į asmenį ir jo potencialo atskleidimą;
- ✓ Siekiant mažinti socialinio nepakankamumo pasekmes, rekomenduojama plėsti viešinio, komunikavimo paslaugas, pagalbos gavimo bei prieinamumo neįgaliesiems klausimais;
- ✓ Tobulinti aplinkos pritaikymo neįgaliesiems sistemą, nemokamo transporto paslaugų prieinamumą;
- ✓ Skatinti neįgaliųjų socialinio, kultūrinio, darbinio dalyvavimo formas ir išteklių mainus bendruomenių ribose.

LITERATŪRA

1. Alčiauskaitė, L., Šinkariova, L. (2012). Fizinę negalią turinčių asmenų saviveiksmingumo ir suvokiamos socialinės paramos sąsajos. „Visuomenės sveikata“. Prieiga per internetą: [http://hi.simplifit.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2013.3\(62\)/VS%202013%203\(62\)%20ORIG%20S%20Judejimo%20negalia.pdf](http://hi.simplifit.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2013.3(62)/VS%202013%203(62)%20ORIG%20S%20Judejimo%20negalia.pdf) (žiūrėta:2020-09-29)
2. Aleknaitė-Bieliauskienė R. (2003). Sociokultūrinio darbo prioritetai Lietuvoje // Lietuvos muzikos akademija kelyje į Europos aukštojo mokslo erdvę. Vilnius: LMTA
3. Alifanovienė D. (2003) Teoriniai socioedukacinės veiklos modeliai. // Socialinis darbas. Mokslo darbai. Vilnius: LTU, Nr. 2 (4)
4. Andrašūnienė M. (2007). Socialinio darbo terminų žodynelis. Vilnius.
5. Bakanovė, A. (2013): The Development of Co-Creation between Service Providers and Clients in Information Technology Based Business Services, summary of doctoral dissertation, Kaunas University of Technology, 2013
6. Barnes, C., Mercer, G. (2005). Disability, work, and welfare challenging the social exclusion of disabled people. *Work Employment & Society*.
7. Beneševičiūtė I. (2015) Nevyriausybių neįgaliųjų organizacijų veiklos plėtotė socialinės integracijos kontekste. *Pedagogika*, t. 115, Nr. 3: 147–162
8. Bitinas A., Guogis A., Migun L., Važgytė G. (2010). Socialinių paslaugų administravimo tobulinimas Lietuvos savivaldybėse: Vilniaus ir Varėnos rajonų atvejų tyrimai. *Socialinis darbas*. Nr. 9(1). p. 18-25
9. Bitinas, B., Rupšienė, L. ir Žydžiūnaitė, V. (2008). Kokybinių tyrimų metodologija: vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė
10. Brusokas A. Martinonytė J. (2018) Kauno kolegijos studentų požiūris į neįgalius asmenis ir jų integravimą per sportą. *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*, Nr.14, p. 37-42 ISSN 1822-1068/ eISSN 2335-8904, Prieiga per internetą: <http://ojs.kaunokolegija.lt/index.php/mttlk/index> (žiūrėta 20120-10-01)
11. Damkuvienė, M., Petukienė, E., Valuckienė, J., Tijūnaitienė, R., Balčiūnas, S., Bersėnaitė, J. (2014). Klientų suvokiama dalyvavimo vertė kaip organizacijos konkurencingumo didinimo veiksnys. Vilnius: BMK leidykla

12. Ebersoldo S. (2002) Lechamp du handicap, sesenjeuxsesmutations: du desavantage a laparticipationsociale. Prieiga per internetą: <http://publicacoes.ispa.pt/index.php/ap/article/view/313/pdf> (žiūrėta 2020-10-01)
13. Europos komisija (2010). Žmonės su negalia turi lygias teisas. 2010–2020 metų Europos strategija dėl neįgalumo. Prieiga per internetą: [EMPL-2010-01772-00-00-EN-REV-00 \(europa.eu\)](http://EMPL-2010-01772-00-00-EN-REV-00(europa.eu)) (žiūrėta 2020-11-05)
14. Freire, P. (1972). Pedagogy of the oppressed. Harmondsworth: Penguin Books
15. Gaižauskaitė, I., Valavičienė, N. (2016). Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu. Vilnius: Registrų centras
16. Gerulaitis, D.; Gudiničius, B.; Jurevičienė, M. ir kt. (2011) „Neįgaliųjų sveikatinimo lūkesčių tenkinimas NVO veiklose“, Sveikatos mokslai 1(71): 3837–3842.
17. Gerulaitis, D. (2014). Įgalinimo teorijos socialiniame darbe. Teorijos ir praktikos sąsajos jungtinės II pakopos socialinio darbo studijų programos mokslinės tiriamosios praktikos procese. Mokomoji knyga. Vilnius: UAB „BMK Leidykla“
18. Gudonis, V. (1998) Aklujų reabilitacija ir integracija. Šiauliai
19. Gudžinskienė V., Jurgutienė Ž. (2010). Neįgaliųjų integracijos teisinis reglamentavimas. Socialinis ugdymas, 11(12), 18–16
20. Hollebeek, L. D. (2011b). Demystifying customer brand engagement: Exploring the loyalty nexus. Journal of Marketing Management, 27(7-8), 785-807. doi:10.1080/0267257X.2010.500132
21. Indrašienė, V. (2004), Socialinio ugdymo technologijos. Vilnius: VU Socialinės
22. Ivanauskienė, V.; Liobikaitė, Ž. (2004) „Praktinis įgalinimo strategijų taikymas dirbant su moterimi – motina ‘Šeimos užuovėjos programoje‘“, Socialinis darbas 3(2). Prieiga per internetą: [http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_3\(2\).pdf#page=24](http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_3(2).pdf#page=24) (žiūrėta 2020-11-05)
23. Jasiūnienė, D. (2012) Įgalinančios socialinių paslaugų organizacijos konstravimas. Kaunas. Prieiga per internetą: http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2012~D_20120626_104450-48716/DS.005.0.01.ETD (žiūrėta 2020-10-10)
24. Johnson, Louise C. (2001) Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris. – Vilnius: VU
25. Jokūbpreikšas L., Gudonis V. (2013) Fizinę negalią turinčių suaugusių asmenų psichologinių reakcijų į savo negalią sąsajos su socialiniu aktyvumu. Profesinės studijos: teorija ir praktika. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB->

0001:J.04~2013~1395172463029/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content (žiūrėta 2020-11-10)

26. Kardelis, K. (2007). Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: vadovėlis. Šiauliai: Lucilijus
27. Karvelienė R. (2019) Studentų, patekusių į negalios situaciją, įgalinimas dalyvauti aukštojo mokslo tarptautinėse veiklose. Mokslo daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija. Šiaulių universitetas
28. Kiaunytė, A.; Puidokienė, D. (2011) „Dialogas kaip ugdomasis susitikimas socialinio darbo kontekste“ Prieiga per internetą: [file:///C:/Users/Berzas/Downloads/CEEOL%20Article%20\(24\).PDF](file:///C:/Users/Berzas/Downloads/CEEOL%20Article%20(24).PDF) (žiūrėta 2020-10-10)
29. Kiuppis F. (2018). Inclusion in sport: disability and participation, *Sport in Society*, 21:1, 4-21
30. Kozlov A. (2007) Socialinis darbas: profesinės veiklos įvadas (tarptautinis projektas). Vilnius: Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija. ISBN 978-9955-63-604-5
31. Kreiviniene, B., Vaičiulienė, J. (2015). Neįgalių žmonių gyvenimo kokybė: tarp subjektyvaus ir objektyvaus vertinimo. Klaipėda: Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakultetas
32. Kumar, V., Aksoy, L., Donkers, B., Venkatesan, R., Wiesel, T., Tillmanns, S. (2010). Undervalued or Overvalued Customers: Capturing Total Customer Engagement Value. *Journal of Service Research*, 13 (3), 297–310
33. Kvieskienė G., Čiužas R., Vaicekauskienė V., Šalaševičiūtė R. (2015) Kompleksinė pagalba neįgaliems asmenims, Vilnius, Lietuvos edukologijos universitetas
34. Larsson-Lund, M. L., Nordlund, A., Bernspång, B. ir Lexell, J. (2007). Perceived participation and problems in participation are determinants of life satisfaction in people with spinal cord injury. *Disability and Rehabilitation*, 29(18), 1417–1422. doi: 10.1080/09638280601029068
35. Law, M., Steinwender, S. ir Leclair, L. (1998). Occupation, health and well-being. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 65(2), 81–91. doi: 10.1177/000841749806500204
36. Leliūgienė I. (1997). Žmogus ir socialinė aplinka. Kaunas

37. Leliūgienė, I., Janušaitienė, N., Baršauskienė, V. (2009). Psichikos liga – depresija sergančių žmonių socialinis įgalinimas edukacinėmis priemonėmis psichikos sveikatos centruose. *Bridges / Tiltai*, 47(4), 207–236
38. Leliūgienė, I.; Baršauskienė, V. 2002. „Bendruomeninio ugdymo metodai ir principai: užsienio šalių mokslininkų požiūris“, *Specialusis ugdymas* 2(7). Prieiga per internetą: <http://archive.minfolit.lt/arch/9501/9876.pdf> (žiūrėta 2020-10-10)
39. Lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/?zodis=galinti&id=11007910002> (žiūrėta 2020-11-20)
40. Lietuvos neįgaliųjų draugija (2018). Neįgaliųjų individualių specialiųjų poreikių tenkinimo tyrimas, įvertinant Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą. Prieiga per internetą: <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Ne%C4%AFgali%C5%B3j%C5%B3-poreiki%C5%B3-tyrimo-ataskaita-2018-12-07-GALUTINIS.pdf> (žiūrėta 2020-10-10)
41. Lordo J. ir Hutchisono P. (1993), [The Process of Empowerment: Implications for Theory and Practice. *Canadian Journal of Community Mental Health*]
42. Mayers, D. G. *Psichologija*. Kaunas, Poligrafija ir informatika, 2000
43. Margaretten, M., Julian, L., Katz, P. ir Yelin, E. (2011). Depression in patients with rheumatoid arthritis: description, causes and mechanisms. *International Journal of Clinical Rheumatology*, 6(6), 617–623. doi: 10.2217/ijr.11.62
44. Melnikova J. (2017). Negalią turinčių asmenų sėkmingos profesinės integracijos teorinės prielaidos (žiūrėta 2020-06-09). Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/epale/en/node/35022>
45. Neįgaliųjų reikalų departamentas. Prieiga per internetą: <http://www.ndt.lt/> Žiūrėta 2020-09-26
46. Neįgaliųjų socialinės integracijos programa (2013-2019) Prieiga per internetą: <http://www.ndt.lt/nacionaline-programa/> (žiūrėta 2020-10-10)
47. Neįgaliųjų teisių konvencija, 2010. Prieiga per internetą: <http://www.ndt.lt/neigaliuju-teisiu-konvencija/> (žiūrėta 2020-10-10)
48. Petružytė, D. (2013). Kliento savirealizacija kaip socialinio darbo tikslas: pagalbos teikimo organizavimo galimybės. *Tiltai*, 4 (65). Klaipėda: KU leidykla
49. Pivorienė J. (2001) Judėjimo negalią turinčių asmenų socialinė integracija: Daktaro disertacija. Vilnius: LFSI

50. Pivorienė, J. (2003). Integracijos modeliai: nuo medicininės reabilitacijos ir finansinės kompensacijos prie visuminio požiūrio į neįgalumą. Iš Socialiniai neįgalumo aspektai: žmogui reikia žmogaus (p. 104–118). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas
51. Poškutė A. (2018) Negalią turinčių asmenų įsitraukimas į socialinių paslaugų teikimo procesą: Lietuvos ir Ukrainos atvejai. Magistro baigiamasis darbas. Šiaulių universitetas. Šiauliai
52. Požėrienė, J., Leleika, G., ir Kailius, V. (2017). Neįgaliųjų laisvalaikio organizavimas socialines paslaugas teikiančiose institucijose. Laisvalaikio tyrimai, 1(9) Prieiga per internetą: [file:///C:/Users/Vartotojas/Downloads/238-Article%20Text-471-1-10-20180710%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Vartotojas/Downloads/238-Article%20Text-471-1-10-20180710%20(1).pdf) (žiūrėta 2020-10-10)
53. Prieiga internete: <http://ks-rda.gov.ua/social/bespeka/> (žiūrėta 2020-10-30)
54. Prieiga internete: <https://naiu.org.ua/useful/perelik-terytorialnyh-tsentriv-m-kyyeva-yaki-nadayut-sotsialno-pobutovi-poslугy-odynokym-nepratsezdatnym-gromadyanam/> (žiūrėta 2020-10-30)
55. Prieiga internete: <https://svyat.kyivcity.gov.ua/content/terytorialnyy-centr-socialnogo-obslugovuvannya.html> (žiūrėta 2020-10-30)
56. Prieiga internete: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (žiūrėta 2020-10-30)
57. Radzevičienė, L., Juodaitis, A. (2013). Neįgalių asmenų įtraukimas į problemų sprendimo procesą NVO veiklose. Specialusis ugdymas, 2013 2 (29), 47–54. Prieiga per internetą: <http://gs.elaba.lt/object/elaba:6096549/6096549.pdf> (žiūrėta:2020-10-19)
58. Radzevičienė, L., Miliūnienė, L., Gudonis, V. (2018). Judėjimo negalią turinčių asmenų fizinės veiklos rodikliai, susiję su jų pasitenkinimu gyvenimu ir požiūriu į savo negalią. Šiauliai: Specialusis ugdymas
59. Rėklaitienė D., Karpavičiūtė S., Požėrienė J., (2011) Fiziškai neįgalių asmenų gyvenimo kokybė darbinės veiklos ir šeiminių padėties aspektais Filosofija. sociologija. T. 22. Nr. 2
60. Rėklaitienė, D., Čekanavičiūtė, J. (2014). Rekreacinių veiklų infrastruktūros pritaikymas žmonėms su fizine negalia. Mokslas ir praktika: aktualijos ir perspektyvos. Kaunas: Lietuvos sporto universitetas
61. Ribinskaitė I., Aleksienė V. (2019) Judėjimo negalią turinčių asmenų dalyvavimo NVO laisvalaikio užimtumo veiklose veiksniai: prasmė, patirtys, lūkesčiai. Socialinis darbas. Patirtis ir metodai

62. Rimkus, V. (2014). Mokslinė tiriamoji praktika kaip baigiamojo darbo rengimo erdvė, I vadovas. Teorijos ir praktikos sąsajos jungtinės II pakopos Socialinio darbo studijų programos mokslinės-tiriamosios praktikos procese. Mokomoji knyga. Sud. I. Baranauskienė. P. 36–47. Vilnius: UAB „BMK Leidykla“. Prieiga internete: [http://www.esparama.lt/produktai/-/asset_publisher/ih2bjXCc4Xay/content/mokomoji-knyga-vadovas-teorijos-ir-praktikos-sasajos-jungtines-ii-pakopos-socialinio-darbo-studiju-programos-mokslines-tiriamosios-praktikos-procese-](http://www.esparama.lt/produktai/-/asset_publisher/ih2bjXCc4Xay/content/mokomoji-knyga-vadovas-teorijos-ir-praktikos-sasajos-jungtines-ii-pakopos-socialinio-darbo-studiju-programos-mokslines-tiriamosios-praktikos-procese) (žiūrėta 2020-10-30)
63. Rimmer, James H., Chen, M.D., McCubbin, J.A., Drum, C., Peterson, J. (2010) Exercise intervention research on persons with disabilities: what we know and where we need to go // American physical medicine and rehabilitation. vol. 89, No.3
64. Rimmer, James H., Riley, Barth, Wang, Edward, Rauworth, Amy, Jurkowski, Janine (2004) Physical activity participation among persons with disabilities: barriers and facilitators // American journal of preventive medicine. vol. 26, No. 5
65. Rohe, D. E. ir Krause, J.S. (1998). Stability of interests after severe physical disability: An 11-year longitudinal study. Journal of Vocational Behavior, 52(1), 45–58. doi: 10.1006/jvbe.1996.1560
66. Rose, R. (2013). Representing Europeans: A Pragmatic Approach. Oxford: Oxford University Press
67. Rose, S., & Black, B. (1985). Advocacy and empowerment: Mental health care in the community. Boston: Routledge and Kegan Paul
68. Rudytė K., Tamosinaitė I., Ramonaitė V. (2013) Asmenų, turinčių fizinę negalią, dalyvavimo užimtumo veiklose subjektyvus vertinimas. Šiaulių valstybinė kolegija. Profesinės studijos: teorija ir praktika
69. Rupšienė L. (2007) Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija. KU: Klaipėda
70. Ruškus J. (2002). Negalės fenomenas. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla
71. Ruškus, J. ir Mažeikis, G. (2007). Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla
72. Ruškus, J.; Mažeikienė, N.; Naujanienė, R. ir kt. (2013) „Įgalinimo samprata socialinių paslaugų kontekste“, Socialinis darbas: patirtis ir motodai 12(2). Prieiga per internetą: http://vddb.library.lt/obj/LT-eLABa-0001:J.04~2013~ISSN_2029-0470.N_12_2.PG_9-43 (žiūrėta 2020-10-10)
73. Sadauskas, J. (2010). Socialinio darbuotojo kompetencijos veikti bendruomenėje struktūra. Socialinis darbas, Nr. 9(2). Prieiga per internetą:

2020.05.24)

74. Samsonienė L. (2006). Specialiųjų poreikių vaikai ir jų socialinė integracija. Vilnius: VU leidykla
75. Samsonienė, L. (2017). Taikomoji fizinė veikla. Sisteminiis požiūris į neįgalių asmenų sveikatą. Studijų knyga. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla
76. Savicka A. (2006) Darbas ir laisvalaikis: naujos jų tarpusavio ryšio sampratos paieškos. Kultūrologija. Prieiga per internetą:
http://scholar.google.lt/scholar?cluster=16203537211190525737&hl=lt&as_sdt=0,5Nr.13183-204 (žiūrėta 2020-05-24)
77. Savickaitė D. (2008) Sociokultūrinio darbo dilema. Mykolo Riomerio universitetas. Socialinis darbas, Nr.7 (1)
78. Skučas, K. (2010). Sportuojančių ir nesportuojančių Lietuvos fiziškai neįgalių asmenų socializacijos galimybės psichosocialinės sveikatos aspektu. Filosofija. Sociologija, 21(2), 179–185
79. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2017). Neįgalumo statistika ir dinamika. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigaliuju-socialineintegracija/statistika-2> (žiūrėta 2020-10-10)
80. Stankevičiūtė I. (2017) Neįgalaus jaunimo įtraukimas į aktyvias laisvalaikio veiklas Kauno mieste. Magistro baigiamasis darbas
81. Šėporaitytė, D. (2011) Judėjimo negalią turinčių asmenų lyties tapatybės konstravimas. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas
82. Šinkūnienė, J, R. (2005) Laisvalaikio studijos ir rekreacijos administravimas. Socialinis darbas, nr. 4(1). Prieiga per internetą: <https://www3.mruni.eu/ojs/social-work/article/viewFile/2146/1949> (žiūrėta:2020-05-25)
83. Šinkūnienė, J. R. (2003) Meninis socialinis projektas. Socialinis interakcinis modelis: integracija bendradarbiaujant meninėje veikloje. Vilnius, UAB Ciklonas
84. Tarptautinė funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacija (TEK) (2004) Ženeva: PSO
85. Tidikis, R. (2003). Socialinių mokslų tyrimų metodologija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas
86. Tonack, M., Hitzig, S. L., Craven, B. C., Campbell, K. A., Boschen, K. A. ir McGillivray, C. F. (2008). Predicting life satisfaction after spinal cord injury in a Canadian sample. Spinal Cord, 46(5), 380–385. doi: 10.1038/sj.sc.3102088

87. Turner, F. J. (2011). Social Work Treatment Interlocking Theoretical Approaches Fifth Edition. Oxford
88. Vaicekauskienė V. (2009). Sistemų teorijos integravimas į socialinio darbo veiklą. Vilnius pedagoginis universitetas. Prieiga per internetą:
https://www.mruni.eu/upload/iblock/d85/019_vaicekauskiene.pdf (žiūrėta 2020-10-01)
89. Vaicekauskienė V. (2015) Kompleksinės socialinės pagalbos neįgaliesiems teorinės prielaidos
90. Vareikytė A., Kaziliūnas A., Guogis A. (2006) Socialinių paslaugų tobulinimas Lietuvos savivaldybėse. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas
91. Vareikytė I., Bagdonas A. Socialinių darbuotojų kvalifikacijos tobulinimo sistemos plėtojimo kryptys (2003)
92. Varžinskienė-Čepkauskaitė, L. (2003). Negalios istorija. Iš Socialiniai neįgalumo aspektai: žmogui reikia žmogaus. Straipsnių rinkinys (p. 119–130). Kaunas: VDU
93. Vencloviene, M. (2015). Įgalinimo samprata ir veiksniai socialinio darbo metodų perspektyvoje. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Socialinės gerovės institutas
94. Viluckienė, J. (2012). Judėjimo negalią ženklinantis atributas – vežimėlis. Fenomenologiškai grindžiamo sociologinio supratimo galimybė. Mintis ir veiksmas, 2012/2 (31). Prieiga per internetą: <http://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmas/article/view/398/337> (žiūrėta:2020-10-05)
95. Vitkienė, E. (2008). Rekreacija. Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla
96. Zimmerman J. A., Rimmer J.L, (2012). Built Environment Instruments for Walkability, Bikeability, and Recreation: Disability and Universal Design Relevant? Disability and Health Journal 5 (2): 87–101
97. Žalimienė L, (2003). Socialinės paslaugos: mokomoji knyga. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija
98. Žalkauskaitė U. (2016). Parėjimo iš švietimo sistemos į darbo rinką fenomenas Lietuvoje: neįgalaus jaunimo atvejis. Daktaro disertacija. Kaunas: KTU
99. Žydžiūnaitė, V., Sabaliauskas, S. (2017). Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai. Vilnius, Vaga

PRIEDAI

Klausimai socialiniams darbuotojams

Esu Šiaulių universiteto, Socialinio darbo magistro studijų studentė, šiuo metu atliekanti kokybinį tyrimą apie socialinių paslaugų plėtotę organizuojant suaugusiųjų neįgaliųjų laisvalaikį, kaip socialinės įtraukos prielaidą. Man labai svarbi Jūsų nuomonė, bei asmeninės patirtys.

Dėkoju, už sutikimą dalyvauti tyrime.

Informacija apie Jus

1. Jūsų lytis?
2. Amžius?
3. Išsilavinimas?
4. Darbo patirtis, organizuojant laisvalaikio užimtumo paslaugas neįgaliesiems?

Laisvalaikio užimtumo pasiūla/galimybės

5. Kokiomis užimtumo veiklomis neįgalieji užsiima Jūsų įstaigoje?
6. Koku būdu neįgalieji turi galimybę pasirinkti užimtumo veiklą?

Dalyvavimo laisvalaikio užimtumo veiklose prasmė

7. Kaip manote, kodėl svarbus laisvalaikis negalė turintiems asmenims?
8. Ką, Jūsų manymu, neįgaliesiems reiškia galimybė dalyvauti užimtumo veiklose?
9. Kaip manote, kas motyvuoja ar demotyvuoja neįgaliuosius dalyvauti užimtumo veiklose?
10. Papasakokite, kaip Jūs motyvuojate paslaugų gavėjus dalyvauti organizuojamose veiklose?

Tyrimo dalyvių patirtys

11. Su kokiais susiduriate iššūkiais, organizuodami/teikdami laisvalaikio užimtumo paslaugas?
12. Kokiomis savybėmis turėtų pasižymėti darbuotojas, teikdamas laisvalaikio organizavimo paslaugas neįgaliesiems?
13. Ar bendradarbiaujat su kitomis institucijomis, įstaigomis, bendruomenėmis, teikiančiomis laisvalaikio užimtumo paslaugas? Jei taip, tai koku būdu tai darote?
14. Kokią naudą patiria neįgalieji dalyvaujant užimtumo veiklose?
15. Kokią įtaką daro gaunami darbo rezultatai, tolimesniam socialinės pagalbos teikimui neįgaliesiems?
16. Kokios jūsų patirtys, organizuojant neįgaliųjų veiklas kitose bendruomenėse, institucijose, viešosiose erdvėse?
17. Kaip, Jūsų nuomone, įtakoja socialiai aktyvūs neįgalieji visuomenės toleranciją, bei požiūrio kaitą apie neįgaliuosius?
18. Apibūdinkite asmenis, dalyvaujančius jūsų organizuojamose laisvalaikio užimtumo veiklose?

Klausimynas neįgaliesiems

Esu Šiaulių universiteto, Socialinio darbo magistro studijų studentė, šiuo metu atliekanti kokybinį tyrimą apie socialinių paslaugų plėtotę organizuojant suaugusiųjų neįgaliųjų laisvalaikį, kaip socialinės įtraukos prielaidą. Man labai svarbi Jūsų nuomonė, bei asmeninės patirtys.

Dėkoju, už sutikimą dalyvauti tyrime.

Informacija apie Jus

1. Jūsų Lytis?
2. Amžius?
3. Kokią negalę Jūs turite?
4. Šeimyninė padėtis?
5. Užimtumas?

Laisvalaikio užimtumo pasiūla/galimybės

6. Ką mėgstate veikti laisvalaikiu? Gal turite hobį ar kažkokį pomėgį?
7. Ar esate kokios nors bendruomenės narys? Jei taip, tai kas Jus sieja su ta bendruomene?
8. Ar turite galimybę pasirinkti laisvalaikio užimtumo pobūdį? Jei taip, tai kokias galimybes turite bei naudojate?
9. Ar yra aplinkybių, dėl kurių nenorite dalyvauti užimtumo veiklose? Jei taip, tai gal galite papasakoti apie jas?

Dalyvavimo laisvalaikio užimtumo veiklose prasmė

10. Kodėl Jums patinka dalyvauti laisvalaikio užimtumo veiklose?
11. Papasakokite, kaip pasikeitė Jūsų kasdienybė, dalyvaujant užimtumo veiklose?
12. Papasakokite, kokią įtaką daro dalyvavimas užimtumo veiklose Jūsų sveikatai?
13. Kaip pasikeitė Jūsų bendraminčių, pažįstamų, draugų ratas, dalyvaujant užimtumo veiklose?
14. Ar užimtumo veikla, kurioje dalyvaujate suteikia galimybę tobulėti? Jei taip, tai ką esate naujo išbandę ar išmokę, sužinoję?
15. Papasakokite, kaip pasikeitė Jūsų emocinė savijauta, pasitikėjimas savimi ir aplinkiniais, įgijus naujų įgūdžių?

Patirtys ir lūkesčiai

16. Su kokiais sunkumais susiduriate, norėdami dalyvauti užimtumo veiklose? Kas Jums padeda juos įveikti?
17. Kokios pagalbos sulaukiate iš pagalbą teikiančių specialistų? Kaip gaunama pagalba padeda Jums dalyvauti užimtumo veiklose?
18. Kaip gaunama pagalba padeda dalyvauti užimtumo veiklose?

Ž. TUMAVIČIENĖS MAGISTRO DARBO „SOCIALINIŲ PASLAUGŲ PLĖTOTĖ, KAIP SOCIALINĖS ĮTRAUKOS PRIELAIDA, ORGANIZUOJANT NEĮGALIŲJŲ LAOSVALAIKĮ“ EKSPERTO ĮŽVALGOS

2020-12-28

Man, kaip tyrimo dalyvei, susipažinusiai su tyrimo ataskaita, atrodo, jog tyrimas atliktas nuosekliai, struktūruotai, pateikiant argumentus, išvadas. Tyrime atsiskleidė darbo tema iškelti uždaviniai bei probleminiai klausimai. Diagnostiniai klausimai, mano nuomone, suformuluoti aiškiai, suprantamai. Nors atrodo, jog kai kurių klausimų esmė buvo ta pati, tačiau iš tyrimo rezultatų stebiu jog jie leido plačiau pateikti tyrimo dalyviams savo nuomonę, požiūrį ar patirtis. Iš mūsų, tyrimo dalyvių, pasisakymų išskirtos kategorijos, subkategorijos aiškiai ir tiksliai aprašytos. Manau, jog tyrėjo įžvalgos, aprašant tyrimo rezultatus, leido dar giliau analizuoti tyrimo objektą, bei siekti tyrimo tikslo. Mano nuomone atliktas tyrimas yra atliktas kruopščiai bei aktualus šių dienų visuomenėje.

Vidinis ekspertas (D-1)

(parašas)

Ž. TUMAVIČIENĖS MAGISTRO DARBO „SOCIALINIŲ PASLAUGŲ PLĖTOTĖ, KA
SOCIALINĖS ĮTRAUKOS PRIELAIDA, ORGANIZUOJANT NEĮGALIŲJŲ LAOSVALAIKĮ
EKSPERTO ĮŽVALGOS

Aš pirmą kartą dalyvavau tokiame tyrime. Neslėpsiu, pradžioje buvo keista, kad kažkas domisi mūsų savijautomis, mūsų pomėgiais, jausmais, išgyvenimais. Živilė pas mus buvo atvykusi keletą kartų, pasakojo apie savo atliekama tyrimą, tikslą, klausė mūsų sutikimų, dalyvauti tyrime. Manau, tema, kurią analizuoja tyrėja, aktuali. Mums, neįgaliesiems, galimybė dalyvauti tokiuose užsiėmimuose, tikras džiaugsmas. Kiekvienam savas. Aš kalbėdama su Živile jaučiausi laisvai, nesivaržiau, jaučiau jos susidomėjimą mano patirtimi, išgyvenimais. Klausimai, kuriuos man uždavė ji, dauguma buvo suprantami, kai kuriuos ji papildė, perklausė. Tai leido tinkamai suprasti klausimų esmę. Pokalbis buvo laisvas, vyko dirbtuvėse – aplinkoje, kurioje jaučiausi gerai. Kitą dieną, kartu su savimi atsivedžiau draugę, kuri taip pat dalyvauja užsiėmimuose, pasiūliau sudalyvauti tyrime. Ji taip pat sutiko.

Susipažindama su atlikto tyrimo rezultatais mūsų pasisakymų aprašymu, analizavimu, nustebau, kaip tiksliai aprašytos mūsų savijautos, išgyvenimai, patirtys. Nustebino ir tai, jog dauguma mūsų turi panašių patirčių su specialistų pagalba, patiriamais sunkumais. Gautos tyrimo išvados, manau, tikrai naudingos, siekiant pokyčių paslaugų teikime, prieinamume.

Vidinis ekspertas (N-1)

(parašas)

**VILNIUS UNIVERSITY
SIAULIAI ACADEMY**

**OPEN INTERNATIONAL UNIVERSITY OF HUMAN DEVELOPMENT
“UKRAINE”**

MASTER’S IN SOCIAL WORK STUDY

ZIVILE TUMAVICIENE

Master’s thesis

**THE DEVELOPMENT OF SOCIAL SERVICES AS A PRESUMPTION
OF SOCIAL INCLUSION IN ORGANIZING LEISURE FOR PEOPLE
WITH DISABILITIES**

Work supervisor: Prof.dr. Liuda Radzeviciene

SIAULIAI, 2021

SUMMARY

Social integration is important for people with disabilities in order to be integrated into the social network itself, as it is their right to be fully recognized as people in the society. However, often people with disabilities are less independent and socially active due to their condition. A disability limits the physical and social functions of people and affects their independence and activity. In order to socially activate and involve people with disabilities, their participation in various employment activities is encouraged. Leisure time often becomes one of the most significant presumptions for the socialization and integration of the disabled into society.

The problem of the study: People with physical disabilities, like other members of society, are characterized by the need to engage in meaningful activities and self-realization. However, due to various physiological and psychological problems and challenges, their ability to meet the need for employment, as a meaningful activity on their own, is limited. To address this problem, the question could be asked: *What are the benefits of social assistance in organizing leisure services for people with disabilities? What organisational challenges for us and participation challenges for people with disabilities are met?*

Subject of the study- Development of social services as a presumption for social inclusion in organizing leisure time for the people with disabilities.

The aim of the research- to reveal the possibilities of the development of social services as a presumption for social inclusion in organizing the leisure time of the disabled.

Objectives:

6. To reveal the paradigms of social participation and social inclusion as well as the possibilities of social assistance and its provision for people with disabilities in organizing and providing leisure employment services based on the analysis of scientific literature;
7. To reveal the attitude of social workers towards the needs of self-realization of the disabled and the opportunities to participate in employment activities by applying the interview method.
8. To identify leisure opportunities for people with disabilities through their experiences and expectations.
9. To discover the possibilities of the development of social services by organizing the leisure time for people with disabilities as a presumption for social inclusion in Ukraine;

10. Based on the results of the research, to prepare recommendations for social workers who organize leisure activities for the disabled through the provision of social services.

Methods of the research:

In order to reveal the paradigms of social participation and social inclusion and the principles of social assistance and its provision for the disabled in the organization and provision of leisure employment services and the development of social services, the following research methods have been applied:

- analysis of scientific literature,
- semi-structured oral survey (interview),
- content analysis.

Study sample and organization. For the qualitative study, 12 informants (N-12) participating in leisure activities and 12 informants (D-12) employees providing leisure employment services for people with reduced mobility and having more than 2 years of work experience in providing leisure employment services have been selected.

SOCIAL EMPOWERMENT: THEORETICAL DISCOURSE

The Lithuanian Dictionary (1993) indicates the meaning of the word “empower” - it is “to allow” to do something. According to this provision, empowerment allows to be socially active, to be able to function independently and as effectively as possible in the social environment, to be able to manage independently, to solve problematic situations. According to M. Zimmerman, the best way for a person to overcome feelings of helplessness is to participate in activities designed to develop skills that promote social change. According to I. Leliugiene and V. Barsauskiene (2002), empowerment defines a person's autonomy, their participation in the development of society, where the balance of the individual and the environment is sought by the process of empowerment. D. Gerulaitis, B. Gudinašius and others (2011), quoting J. Lord, argue that personal empowerment is an ongoing process that engages the individual in positive changes related to the individual's self-esteem and helps to create and develop meaningful social relationships: friendship, formal and informal support. Social connections form a social network with which a person maintains some connections (V. Ivanauskiene, Z. Liobikaite, 2004). I. Leliugienė and V. Barsauskiene (2002), quoting on C. Herber-Suffrin (1998), illustrate empowerment as the theory of knowledge exchange, which is based on the principle that each individual possesses some knowledge that could be passed on to others. According

to the authors, this should be fostered through open communication, respect, and trust in the community.

Based on the theory of social systems, the intervention, which is the goal and tool of professional social work, is the main analysed activity of social work. This model focuses on environmental change and its impact on personal analysis. It aims to preserve and develop the links between different environmental and personal systems by involving a person in various systems and by helping to address social problems in practical social assistance activities according to the ratio changes in systems.

The Evaluation of the Phenomenon of Disability in the Context of Social and Situational Disability Models

According to R. Karveliėne (2019), disability, based on the social model, is perceived in the context of social development. Barnes (1996) argues that the main failure of people with disabilities is that the environmental disability limits and disables them, which makes people with disabilities an oppressive social group. According to L. Samsoniėne (2017), for these reasons, it is important to qualitatively assess and meet the special needs of disabled people with different physical and psychological characteristics, paying attention to the diversity of their needs depending on the severity and type of disability. Appropriate adaptation of the environment can encourage a person to express their needs, which would give them more self-confidence (Samsoniėne L. 2017) and encourage the individual to develop their knowledge and competencies.

Situational disability model. According to R. Karveliėne (2019), the transition from the biomedical model of disability to the social interaction model is based on a new paradigm that emphasizes the situation of disability. An interdisciplinary approach to the concept of disability encourages disability to be seen as an interaction between a person and their environment; in the process of social construction - through opinions and evaluations; through social policy and intervention; through social structuring - the social role created and constantly strengthened by society (Berger, Luckmann, 1999; Ruskus J., 2002).

Leisure Needs and Opportunities for People with Reduced Mobility

Leisure is one of the areas of socio-cultural work (M. Spierts, 2000). According to D. Savickaite (2007), **socio-cultural activity** is one of the ways to achieve positive socialization

in every person's life. Both the smallest group, the family, and communities based on interests or territory facilitate the socialization processes of each of its members. In order to socially activate and include people with disabilities, their participation in various employment activities is encouraged as quality employment is considered a key condition for social inclusion (Barnes Mercer, 2005).

Social participation is defined as a person's activity in an open community manifesting itself by developing an individual and social project of a person with disability by using their own internal and external environmental resources (Ruskus J., Mazeikis G. 2007). According to S. Ebersold (2007), social participation should be analysed through the prism of the inclusion of people with disabilities. Admission to society is determined by the availability of society and the readiness to accept other people. According to J. Ruskus and G. Mazeikis (2007), it is necessary to create interpersonal and inter-institutional relations, which make assumptions of creating conditions for individual participation and involvement in the life of society and thus avoiding discrimination and marginalization. One of the essential directions of the development of social participation is to remove obstacles and empower a person in order to include them in the society, because social participation develops such qualities of a person as courage, dignity, justice, responsibility, ability to choose freely, and future planning and similar. (Ruskus, Mazeikis, 2007)

The participation of a person with a disability begins with their involvement. The involvement of people with disabilities not only increases individual well-being, but also provides community members and institutes with certain benefits: dissemination of initiative, results, and resources in the community (organization); the development of social ties and inclusion in the community space; the emergence of a partnership; the development of better service quality.

Research Methodology and Methods

In order to reveal the possibilities of social services development by providing leisure employment services for the disabled and activating their involvement, the chosen research methodology has been justified by paradigms of empowerment and system modelling, that complement each other theoretically and practically, to achieve the research goal. According to the concept of empowerment, the client's participation in leisure activities emphasizes an equal partnership between the employment workers and people with disability and their main goal is the social activity of the person. In leisure activities, the empowerment of the

participants is seen as a creative use of personal resources to help unleash their potential to achieve personal goals while being able to independently control their social life. The process of empowerment is emphasised by strengthening of self-esteem of the people with disabilities. The social skills and the resources necessary for social participation are acquired and the powers and abilities are distributed to seek for individual changes (Ruskus, Mazeikis, 2007). According to the theory of social systems, the main activity of social work – intervention- has been analysed in the research. Two main systems are involved in this process: the first, called the mental system, where the object is a person with a disability, the second social system - groups of people living in a certain environment and their relationships that exist due to people's communication skills (Vaicekauskiene V., 2009). The leisure employment organizer notices significant subsystems and involves them in the process of change and assistance and support for the disabled person by applying systemic approach model and systematic analysis; they assess their situation and problem (microsystem) and identify the possibilities for larger mesosystems and microsystems to be involved in the aid process; they help to change a person and his environment by improving the interaction between them and the environment; they expand the boundaries of the perception of the "client", describing him not as an individual but as a personality, directing their efforts towards the desired changes and goals; they help a disabled person to become autonomous and teach them to analyse social problems independently and model solutions to their situation (G. Kvieskiene et al., 2015).

Most of the information about people with disabilities in society come from different opinions about them rather than from themselves. It is therefore very important to hear the disabled themselves in terms of their needs from a micro sociological point of view. For this particular reason, a study based on a qualitative methodology has been conducted to analyse the possibilities of social inclusion of the disabled through the development of leisure social services. The data of a qualitative study are not based on the methods of statistical analysis. The interpretive position has been taken when the aim to understand the social world by studying how it is interpreted by its participants has been wanted to achieve (Bryman, 2008).

Semi-structured interview and content analysis methods have been chosen for the study. The interview questionnaire has been compiled based on the studies (2014) of such authors as J. Ruskus, G. Mazeikis (2007), E. Sadanas (2004), M. Damkuvieni and similar.

Detailed analysis and their substantiated statements, which allowed to form the blocks of the research questionnaire has been presented. The study consists of three diagnostic blocks to identify opportunities for social inclusion of people with disabilities through the development of leisure services. The first block of questions reveals the attitude of social workers towards

the provision of leisure services for the disabled in the process of social inclusion development. The second block of questions is designed to identify the provision of leisure services to people with disabilities as a precondition for social inclusion.

The attention on institutions in Kaunas County working with people with mobility impairments and people receiving leisure employment services has been focussed on in this research. The method of snowball (chain) selection has been applied, thanks to which the sample is formed with the help of cases indicating other informative cases corresponding to the examined topic, which are worth including in the research (Zidziunaite V. and Sabaliauskas S., 2017). The selection criteria have been chosen according to the results of the study by L. Jokubpreikstas and V. Gudonis (2013). Men and women with mobility impairment aged 40 to 65 years have been focused on. The most important condition for selecting the subjects has been that subjects should belong to a rather limited population with specific and meaningful information, in this case - people with mobility impairment (Rupsiene L. 2007). For the qualitative study, 12 persons with disabilities (N-12) participating in leisure activities and 12 social workers (D-12) providing leisure employment services for persons with reduced mobility and having more than 2 years of work experience in providing leisure employment services have been selected.

The primary data of the research have been obtained via the semi-structural interventions from informants' speeches, which helped to understand their approach, opinion, and beliefs (Bitinas B., Rupsienė L. Zydziunaite V., 2008). According to L. Rupsienė (2007) and R. Tidikis (2003), the advantages of interviews are related to the fact that the researcher has to explain one or another meaning of the question; usually there are no answers such as "I don't know" or "I have no opinion" during the interview; the sequence of questions can be changed at any time and additional questions can be asked; the responses received during the interview cannot be incorrect or changed; the interview method requires a comprehensive response that reveals the attitudes, approaches, and opinions of the subjects. According to I. Gaizauskaite and V. Valaviciene, (2016), the context is very important when it is necessary not only to obtain information, but also to understand it, to give meaning to the positions expressed during the interviews.

The content analysis method has been chosen to analyse the data (content of the research interview). It is a method of delving into an object, taking an interest in differences, similarities between categories. This method facilitates the understanding of the meaning of the context through emerging themes (Mayrs D.G., 2000). In qualitative content analysis, concepts emerge from responses to respondents' interpretations and assessments (Bitinas B. et al., 2008). Thus,

after receiving the data, the key words have been searched for, then the categories have been grouped and interpreted subsequently: 1) based on the largest number of statements, the most important categories have been singled out; 2) the interpretation and justification of the categories have been performed. The content analysis assisted in revealing the opinions and experience of social workers in organizing leisure employment services and the perspective of inclusion of the disabled as well as the model of involvement of people with disabilities in the process of providing leisure employment services.

Research quality assurance. One of the most important issues in realisation of such research is ensuring the quality of research. The key indicators that describe the quality of a study are the internal and external validity and reliability of the study. Internal validity, or credibility, is related to the reliability of research findings (Bitinas et al., 2008). The accuracy of the study results can be testified by the people who participated in the study. Whether the results of the research accurately reveal their views, opinions, assessments, and the situation under study can be told by themselves. In order to substantiate the internal validity of the qualitative study, the study report has been presented to one of the social workers involved in the study and their opinion about the accuracy of the study report has been found out. External validity indicates that the study findings can be generalized or assigned to the entire study population. According to the researchers (Kardelis, 2007; Tidikis, 2003), expert evaluation is the most appropriate for data verification or substantiation, so an expert insights have been used to ensure the quality of the research. In the qualitative research, the most accurate data capture methods have been selected, i. e. recordings of interviews with sound equipment (dictaphone) and transcription of interview texts, resulting in detailed data.

Ethical aspects of research. Prior to the study, the study participants are introduced to the purpose of the study by obtaining the oral consent of the subjects to participate in the study, leaving the right to refuse (Bitinas B. et al. 2008). All data obtained during the study are based on the experience of the participants; in order to preserve the confidentiality of the subjects, the informants were coded, each of which was assigned a number (e.g. N-1).

ANALYSIS OF RESEARCH DATA ON THE DEVELOPMENT OF SOCIAL SERVICES BY ORGANIZING THE LEISURE TIME OF THE DISABLED AS A PRESUMPTION FOR SOCIAL INCLUSION

Following the analysis of the study in the category of supply and participation opportunities of leisure services for the disabled, the wide range of leisure activities for the disabled has been revealed. Although a largest choice of activities for people with disabilities occur in participation in work activities, the lack of activities that promote physical activity is surprising. Recipients of services have the opportunity to choose activities to engage in. While offering activities, social workers pay attention to the factors influencing the involvement of the disabled: hobbies, abilities, well-being, and mood. It can be argued that the diversity of employment services, the provision of options, and unrestricted choices reduce barriers of people with disabilities to the social participation through a variety of resources and enable them to become more involved in their community or society at large and enables organizations to develop new services and improve the existing ones. In the category of meanings of participation in leisure employment activities, the attitudes of social workers towards the experiences of the disabled, which influence their motivation to participate, have been revealed.

The Meaning of Participation in Leisure Activities

Category	Statements	Number of statements
Experience of recognition, sense of community	<i>"He feels needed, courage and inner confidence arises," "They make friends, acquaintances with whom they find common interests"(7); "Sincere communication and a sense of community" (8); "The reciprocal connection, I think, gives them a sense of recognition,"; "The opportunity to empower individuals, to socialize them <...> to feel an important part of society",</i>	13
Relationships	<i>"Sincere communication, encouragement, and praise motivate" (2); "communicate with each other" (5); "they are motivated by that conversation" (6); "building relationships between community members"; "Sometimes it is enough just to listen, to talk" (9); "strengthens trust in others, develops interpersonal and social relationships" (12).</i>	7
Interaction with the environment	<i>"Opens the door to them, namely to meet people of the same destiny" (6); "Leisure fulfilment, meaningfulness <...> they change the environment, this means their brains are already filtering out different information" (7); "depends on their immediate environment, which either supports their desire to become more active and independent or not by hesitating their potential" (11);</i>	12
Personal self-expression	<i>"Provides an opportunity to express one's views and to become useful" (2); "Creativity inspires them and they arise from that everyday life, from that pain" (4); "allows a person to realize themselves"; "is a very favourable factor for the</i>	12

	<i>expression and development of various skills" (12), "for maintaining and developing their existing and new skills" (11)</i>	
Health promotion	<i>"They forget, even forget that they need to take medicine, that it hurts" (4); "It distracts from a wide variety of thoughts"; "The positiveness in action motivates them to view life positively" (5); "it is possible to rest, to let thoughts relax, to get rid of negative thoughts and the similar" (8); "discover more self-control, empathy" (9);</i>	10
The result of the work	<i>"Learning something new also motivates"(7); "Their achievements can be shared with others by organizing various exhibitions, trips, events" (10); "They are motivated by activities which can be overcome by the individual <...> the result achieved" (11); "Nothing motivates more than the result of the work, which is seen not only by the members of the group but also by other communities" (12).</i>	9
Accessibility	<i>"Their activity is influenced by the choice of free leisure time"; "Due to bad weather, they are unable to arrive on their own" (1); " competent professionals train, we supply materials, tools, and we bring by our own transport" (3); "their demotivation is given by their body when they experience discomfort due to arrival, due to walking on foot" (4)</i>	9

The analysis of the content allowed to single out the main benefits of the participation for the people with disabilities mentioned by the specialists. According to social workers, people with disabilities are motivated to participate in leisure activities by the meanings of participation based on positive emotions, which determine their interest in increasing self-respect or self-esteem and designing their desired image for the outside world. The unadapted environment, the lack of access to free transport, and the unfriendly environment towards people with disabilities gives inconvenience to participants and negative impact on their activeness.

In the category of social workers' experiences in connection with experiences related to emerging difficulties, employee competencies, community networking, empowering changes, increasing tolerance, and changes in the personality of the person with disability have emerged.

Experiences of Research Participants in Providing Leisure Employment Services

Category	Statements	Number of statements
Emerging difficulties	<i>"People with disabilities are sometimes sad, upset, and reluctant to engage in any activity with fluctuating motivations" (1); "Adaptation of activities, because the needs and opportunities of visitors are individual" (8); "I often face fluctuations in visitor motivation" (11); "we often face problems in adapting the environment, buildings and transport" (12).</i>	11

Competencies of employees	<i>"Highly creative, empathetic <...> to be able to behave in unforeseen, rapidly changing situations" (1); "Tolerance in particular" (5); "You need to be flexible as a friend, a psychologist, a teacher, a lecturer and in everything" (6); "Possession and nurturing of artistic and other skills, tolerance and empathy, ability to lead groups and help solve problems" (11);</i>	20
Community networking	<i>"Organization of activities in other institutions <...> experience of new opportunities for them" (1); "Various non-governmental organizations, schools, police officers are willing to get involved" (2); "Meetings between different communities take place in summer <...> activities are carried out in communities that are already concentrated and respect each other"; (4); "Others see our works"; "They are highly motivated and raise self-esteem when they receive attention from society" (8); "Socially active disabled people start organizing various activities in communities themselves" (9); "The involved of people in society is more positive, more tolerance towards them" (10);</i>	21
Enabling changes	<i>"Inspires confidence' (5); "by discovering themselves, having a circle of like-minded people, knowing where to turn for help, if there is a need, a person who feels their value can achieve more"; "expands social networks, socializes in the community"; "increases their independence, decision-making power" (11); "Reduces tension <...> promotes self-confidence"; "learns to get to know oneself and others better, teaches to react positively to everyday situations"; "learns new ways of effective communication ... seeks to improve and learn" (12)</i>	24
Increasing tolerance	<i>"Society is forced to look at it differently, to change attitudes, to accept people as they are, and to understand that everyone is equal and everyone has the right to a quality of life" (1); "allows stereotypes such as fear or rejection to be dispelled" (2); "promotes the involvement and activity of other disabled people"; "lets see that their needs are the same as ours" (10); "Promotes public awareness, reduces social exclusion" (11); "A positive factor <...> in fostering a positive public attitude towards people with disabilities" (12)</i>	19
Personality changes of the disabled person	<i>"are in good spirits, come to classes willingly, with joy" (1); "Curious, willing, communicative, attention-grabbing" (2); "These are brave, strong people inside"; "Willing to learn, get to know, create" (4); "Every person is a personality, with their own character, with all their principles" (6); "Sincere, willing to communicate, everyone fun as a personality" (9); "People with a strong desire for self-expression" (10); "People who want to be part of society" (11);</i>	13

In the category of specialist experience, it became clear that the work experience of most social workers has been revealed in enabling changes, which are related to the change in the well-being of the people with disabilities, their activity, pursuit of improvement, and development of social relations and assistance.

The interviews have shown that the practice of inclusion of the people with disabilities in the community is active, making changes in the activity, increasing social tolerance, changing attitudes and beliefs about the needs of the disabled, their abilities, and changing values. The cooperation of the organizations themselves with other institutions expands the opportunities to improve their activities, to get new ideas from each other, to expand the opportunities for the integration of the disabled. In this category, the experience of professionals related to emerging difficulties have been revealed the least.

Following the analysis of the evaluation of the opportunities for the participation of the disabled in leisure employment activities, in the category of leisure employment supply / opportunities, the leisure hobbies of persons with disabilities have been revealed. Most of the research participants are keen on handicrafts and physical activities in their free time. Comparing the supply of services and the leisure demands of the people with disabilities, it can be stated that most organizations for people with disabilities have opportunities to engage them in their favourite activities. However, there is a need for physical activities, the supply of which in organizations is small, depending on the results obtained.

Analysing the factors influencing the relationship of the disabled with the social environment, their activity is mainly influenced by their motivation for activeness and individual health status. The analysis of the factors revealed the lack of primary information about the ongoing activities, as well as the need for a specialist initiative for an individual invitation of the person with disability or acquaintance with the activities.

The analysis of the meanings of participation in leisure employment activities revealed the satisfactory needs of the disabled.

Meeting the Needs

Category	Statements	Number of statements
Communication	<i>"Communicating with people, because anyway, a lot of people turn away from us, the disabled"; "Made New Friends" (3); "more communication with healthy people started <...> persuasive, more interested" (5); "The circle of people on Facebook is growing and live and in every other way" (7); "the circle of like-minded people is growing <...> I have met true friends' (11); "found a friend" (12).</i>	12
Health promotion	<i>"Forget all troubles" (4); "nervous system has balanced" (2); "I became calmer, not so irritated" (2); "A calmer mood, thoughts are different" (4); I am in a lifted mood all the time coming back from everywhere <...> And those emotions persist for a few days</i>	20

	<i>after that" (5); "the physical health itself is strengthened, it is like a medicine" (6); "psychologically, it is good for me because you communicate with people, talk" (7); "more optimism has emerged" (8);</i>	
Self-expression	<i>"I realize myself" (9); "I like to realize myself" (12); "A new discovery that such a creative vein is somewhere hidden inside"(6);</i>	3
Improvement	<i>"A great opportunity to develop skills" (1); "I improve every time I come" (2); "have learned a lot and I am still planning to learn" (2); "I became more educated <...> in healthy lifestyle activities and learned about healthy lifestyles" (3); "I could not speak in the beginning, now I have learned that language" (7); "clay, working with it helps to develop fine motor skills" (3); "I learned to play checkers, I played darts too" (10);</i>	23
Emotional support	<i>"We come, we talk, because we are all the same" (7); "I have met people of a similar destiny <...> to help and support one another" (1); "I have friends who understand me, willingly help, support, cheer me up" (9); "You have seen that you are not the same, that you are even healthier than others and can help someone" (7); "We couldn't gather during the quarantine, but we kept having fun by phone" (2);</i>	10
Interaction with the environment	<i>"Opportunity to change the environment" (1); "It's just better here, because at home, between the four walls it is boring" (4); "I don't like sitting at home, I need some kind of activity" (11); "fewer people sitting at home, more active everyday life" (8); "More movement, more environmental change, no boredom, wider horizons" (11).</i>	5
Employment	<i>"Because there is employment" (7); "employment, leisure" (11); "weekly plans have appeared" (2); "I take it home to finish or work" (4); "every Thursday you prepare, you already know you have to go" (6); "Everyday life has changed, employment, time" (7); "I became busier" (12).</i>	10
The result	<i>"Several of my works have participated in exhibitions, have been presented" (9); "It was my earnings <...> fun when I could afford more in monetary terms" (12); "My family members enjoy the creations and jewellery I create" (1); "glad when my works are praised, when someone buys it" (12);</i>	7

The greatest benefit for people with disabilities who participate is seen in meeting the needs for improvement. During the research, a new component of involvement by the disabled has been singled out - it has a positive effect on the formation of personality, which is related to the increase of the motivation, self-confidence, and their courage. The meanings of the participation of the disabled have been revealed, which coincide with the results of research conducted by other authors: leisure time employment is associated with higher self-esteem of the disabled and more positive emotions (Larsson-Lund, Bernspång, Nordlund and Lexell, 2007; Law, Steinwender and Leclair, 1998); it expands opportunities for social participation of people with disabilities, increases their involvement in social activities, helps to make new

friends (Margaretten, Julian, Katz and Yelin, 2011; Tonack et al., 2008); participation in creative activities is very important for the development of relationships (Seporaityte D. 2011); by participating in activities promoting creativity, they foster creativity, strengthen their identity assuming a socially valuable role of a creator, raise self-esteem and form a positive attitude towards people with disabilities (Beneseviciute I. 2013).

The category of experiences and expectations the challenges facing people with disabilities and the need for help have been highlighted. The main difficulties have emerged in the inadequacy of their environment, in the level of public awareness and in the need for free transport services.

Emerging Challenges

Category	Statements	Number of statements
Disability restrictions	<i>"Sometimes I couldn't dress alone, not even talking about going out somewhere" (2); "Essentially health condition" (2); "Sometimes unable to attend due to health" (3); "I have bus fare benefits, but I can't drive further than to Kaunas, I won't be able to sit for long" (4); "Moving around a bit, sometimes it's hard to come, but you walk slowly and come" (9);</i>	5
Lack of employment supply	<i>"The only thing for me is the supply" (5); "There is no activity to attract me" (5)</i>	2
Environment adaptation	<i>"Not everyone understands that I can't wait in the que at the store for a long time, stand on the bus as well" (4); "I called a taxi, which I can't get on without extra stairs, and who will take them for me?" (6) "It was not so easy to get down to the ground floor until the elevator was adapted for us" (12); "I choose what is closer to home" (4).</i>	8

To solve these arising problems, the need for help analysed singled out the need for help from relatives, specialist help, community help, adaptation of the environment, and the factors influencing the application for help.

The Need for Help

Category	Statements	Number of statements
Help from relatives	<i>"not necessary, because I have relatives" (2); "For me, my daughter-in-law is a psychologist and a social worker <...> I am glad to have her" (2); "moral support, very important <...> there is nothing worse than loneliness" (3); "I ask my son to take me out" (4); "the husband helps me" (3); "ask relatives if they can take me" (9)</i>	10

Specialist assistance	<i>"I need not only a driver to take me somewhere <...> but also a companion, an assistant at home" (1); "The GP mainly helps with health matters" (4); "everything else, we get everything here all the time <...> information if someone needs something" (8); "therapists and psychologists give various lectures, classes, so you recover, improve, mend yourself" (12); "the help is needed: to go to the store, there, to sort out some of the things in the city" (6).</i>	8
Community support	<i>"Only people with similar destiny who understand how you feel can advise or listen to you" (4); "through friends" (11); "involves you in the community and no one leaves you there" (11); "the staff won't tell you, you will learn more quickly from the same people" (11); "progress is already there. And it's more in the communities" (11)</i>	7
Environment adaptation	<i>"if adapted, free transport would certainly be very good" (9); "this year, the opportunity to apply for housing adaptation has occurred" (11).</i>	2
Factors influencing the application for assistance	<i>"I do not dare to turn to specialists <...> They will not drive me to the classes every time" (4); "I lack publicly available information about social assistance opportunities, the help of a social worker or an assistant in order to read it so that you know" (9); "I move while I can" (4); "Who can be interested in your troubles? " (4); "I do not think I need that help <...> I can handle it myself at the moment" (5); "We can do it perfectly ourselves" (5);</i>	15

The analysis of the need for assistance revealed an unexpected result. Most of the experiences of employment participants are related to the factors influencing their application for help: the state of independence of the disabled, the denial of the need for help. Access to assistance is limited by the lack of publicly available information about possible assistance and the professionals providing it. It is likely that the denial of the need for specialist help is related to the analysed factors of seeking help: there is a feeling of fear, lack of a predominant attitude, humanity and understanding towards the disabled. It can be assumed that it is precisely because of these factors that people with disabilities usually receive the help from relatives, help in the communities with common interests. The need for specialist help, as the content analysis shows, is relevant: family doctors, social workers, therapists, psychologists, and assistants are mentioned. However, the need for this help could not be revealed more widely in the research.

Social Politics in Ukraine

According to the list of social services provided to people in difficult living conditions and unable to overcome them independently (2012), the following services are provided to the disabled in this country: inpatient care; food supply; self-service assistance (personal hygiene,

physical activity, medication, catering); health monitoring, organization of rehabilitation and medical services; assistance with technical assistance tools, training; development of independence skills; daily organization, including day work and leisure. All these services are provided by social workers working in Ukraine. The Law on Social Services of Ukraine refers to a set of measures to help individuals and individual social groups who are experiencing difficult living conditions and are unable to overcome them on their own to solve their life problems. Circumstances caused by disability, age, health condition, social status or living habits, which prevent a person from fully participating in public life, are considered to be difficult living conditions. The Ministry of Social Policy, the Ministry of Defence, and the Ministry of Internal Affairs are responsible for shaping social policy in Ukraine.

Since 2019, a new mechanism has been introduced to provide rehabilitation measures for children with disabilities on a "money follows a person" basis, which will ensure purpose, transparency and improve the quality of rehabilitation services in Ukraine. Today, children and adults with disabilities can be provided with rehabilitation services in accordance with the procedure for the provision of comprehensive rehabilitation (habitation) services for certain categories of people. The need for state rehabilitation facilities shall be determined by the central executive authorities in accordance with their powers, taking into account the social, economic and demographic needs of Ukraine and its regions. Decisions on their establishment are made by the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, other central and local executive bodies. The need for community rehabilitation facilities is determined by local executive agencies. Decisions on their establishment are taken by local authorities.

Territorial Centre for Social Services of Sviatoshynskiy district of Kiev and ten district territorial social service centres, provide social services for families facing difficult living conditions determined by lifestyle, health status, age, and disability. The day care department of the Territorial Centre for Social Services of Sviatoshynskiy district of Kiev is formed to provide social services for the elderly with disabilities. The department serves citizens with partial motor impairment who need social and psychological adjustment, the provision of social services to remove restrictions on life, the development of social independence, the ability to orientate at home, the provision of leisure, and recreation services.

The Centre also has a Human Resources Unit, which is responsible for implementing social security policies for people with disabilities, involving them in the economic, political and cultural spheres of society. The work of the department is dedicated to working with the disabled in order to form a positive attitude towards life and gives people with special needs the opportunity to expand communication, worldview, develop their abilities. To ensure access

to social services for people who cannot take care of themselves and meet their needs due to health.

The Centre has also got a Human Resources Unit, which is responsible for implementing social security policies for people with disabilities, involving them in the economic, political, and cultural spheres of society. The work of the department is dedicated to working with the disabled in order to form a positive attitude towards life and gives people with special needs the opportunity to expand communication, worldview, and develop their abilities to ensure access to social services for people who cannot take care of themselves and meet their needs due to health.

CONCLUSIONS

1. Based on the analysis of scientific literature, paradigms of social participation and social inclusion have been revealed. They define that the wider and more diverse participation of a disabled person is, the more fulfilled a member, as a member of the society, they become. They develop dignity, identity, discover new social connections, and learn new behaviours and new rules. One of the essential directions of the development of social participation is to remove obstacles and empower a person in order to integrate them into the social life changing the environment and creating interpersonal and inter-institutional relations
2. Using the interview method, the attitudes of social workers towards the needs of self-realization of people with disabilities have been revealed showing that the people have the largest choice of activities by participating in work activities. However, there is a lack of supply of activities promoting physical activity. People with disabilities have the opportunity to choose for themselves what activities they are willing to engage in. Their choice is influenced by their hobbies, abilities, well-being, and mood. People with disabilities participate in leisure activities and are motivated by the meanings of participation based on positive emotions: the experience of recognition and a sense of community. Their activity is negatively affected by the inadequacy of the environment, the lack of free transport, and the unfriendly environment. The work experience of social workers has revealed that the practice of inclusion of the people with disabilities in the community is active. It is promoting the participation of the people, increasing the tolerance of the society, and changing attitudes and beliefs about the needs and values of the disabled. Cooperation of social partners expands the opportunities to improve their activities, to get new ideas from each other, to expand the opportunities for the integration of people with disabilities.
3. During the research, through the experiences and expectations of the people with disabilities, leisure opportunities that promote their social inclusion have been set:
 - Classes related to handicrafts, artistic activities, and self-education. However, the needs for physical activities such as sports remain unmet;
 - People with disabilities recognize the greatest benefit of participatory employment activities to be related to the satisfaction of their need for improvement, a positive influence on the formation of their personality: motivation, self-confidence, and increased courage;
 - The interviews revealed the expectations of the people with disabilities for the organization of leisure time related to the initial issues of lack of information about the ongoing activities

and invitations of specialists to participate. Negative experiences, however, are associated with inadequacy of the environment, lack of public awareness, lack of free transport services, and lack of public information about social assistance opportunities. These negative experiences influence the need to seek help from specialists;

- To address emerging issues for people with disabilities, the most help is being received from relatives or from communities with common interests.

4. Based on the theoretical analysis and the data of the empirical research, it can be seen that in both Lithuania and Ukraine, people with disabilities have opportunities to meet the needs of leisure employment. In order to develop the provision of social services, the following have been proposed to:

- ✓ *to follow a strength-based approach to people with disabilities, person-centered, and their potential disclosure in leisure activities;*
- ✓ *in order to reduce the consequences of social deprivation, it is recommended to expand publicity, communication services, access to assistance, and accessibility issues for the disabled;*
- ✓ *to improve the system of adaptation of the environment for the disabled and the availability of free transport services.*
- ✓ *to promote attractive forms of social, cultural, and work participation as well as the exchange of resources within the communities for the disabled.*

LITERARY SOURCES

1. Barnes, C., Mercer, G. (2005). Disability, work, and welfare challenging the social exclusion of disabled people. *Work Employment & Society*.
2. Beneševičiūtė I. (2015) Nevyriausybių neįgaliųjų organizacijų veiklos plėtotė socialinės integracijos kontekste. *Pedagogika*, t. 115, Nr. 3: 147–162.
3. Bitinas, B., Rupšienė, L. ir Žydzūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija: vadovėlis vadybos ir administravimo studentams*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuė
4. Damkuvienė, M., Petukienė, E., Valuckienė, J., Tijūnaitienė, R., Balčiūnas, S., Bersėnaitė, J. (2014). Klientų suvokiama dalyvavimo vertė kaip organizacijos konkurencingumo didinimo veiksnys. Vilnius: BMK leidykla.
5. Gaižauskaitė, I., Valavičienė, N. (2016). *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Registrų centras.
6. Gerulaitis, D.; Gudinavičius, B.; Jurevičienė, M. ir kt. (2011) „Neįgaliųjų sveikatinimo lūkesčių tenkinimas NVO veiklose“, *Sveikatos mokslai* 1(71): 3837–3842.
7. Ivanauskienė, V.; Liobikaitė, Ž. (2004) „Praktinis įgalinimo strategijų taikymas dirbant su moterimi – motina “Šeimos užuovėjos programoje”, *Socialinis darbas* 3(2). Prieiga per internetą: [http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_3\(2\).pdf#page=24](http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_3(2).pdf#page=24)
8. Jokūbpreikšas L., Gudonis V., (2013), Fizinę negalią turinčių suaugusių asmenų psichologinių reakcijų į savo negalią sąsajos su socialiniu aktyvumu. Profesinės studijos: teorija ir praktika. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2013~1395172463029/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (žiūrėta 2020-11-10)
9. Kardelis, K. (2007). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: vadovėlis*. Šiauliai: Lucilijus.
10. Karvelienė R. (2019) Studentų, patekusių į negalios situaciją, įgalinimas dalyvauti aukštojo mokslo tarptautinėse veiklose. *Mokslo daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, edukologija. Šiaulių universitetas.
11. Larsson-Lund, M. L., Nordlund, A., Bernspång, B. ir Lexell, J. (2007). Perceived participation and problems in participation are determinants of life satisfaction in people with spinal cord injury. *Disability and Rehabilitation*, 29(18), 1417–1422. doi: 10.1080/09638280601029068

12. Law, M., Steinwender, S. ir Leclair, L. (1998). Occupation, health and well-being. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 65(2), 81–91. doi: 10.1177/000841749806500204
13. Leliūgienė, I.; Baršauskienė, V. 2002. „Bendruomeninio ugdymo metodai ir principai: užsienio šalių mokslininkų požiūris“, *Specialusis ugdymas* 2(7). Prieiga per internetą: <http://archive.minfolit.lt/arch/9501/9876.pdf> (žiūrėta 2020-10-10)
14. Lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/?zodis=galinti&id=11007910002> (žiūrėta 2020-11-20)
15. Margaretten, M., Julian, L., Katz, P. ir Yelin, E. (2011). Depression in patients with rheumatoid arthritis: description, causes and mechanisms. *International Journal of Clinical Rheumatology*, 6(6), 617–623. doi: 10.2217/ijr.11.62
16. Prieiga internete: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (žiūrėta 2020-10-30)
17. Rupšienė L. (2007) Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija. KU: Klaipėda
18. Ruškus J. (2002). Negalės fenomenas. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla
19. Ruškus, J. ir Mažeikis, G. (2007). Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla
20. Samsonienė, L. (2017). Taikomoji fizinė veikla. Sisteminis požiūris į neįgalių asmenų sveikatą. Studijų knyga. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla.
21. Savickaitė D. (2008) Sociokultūrinio darbo dilema. Mykolo Riomerio universitetas. Socialinis darbas, Nr.7 (1)
22. Šėporaitytė, D. (2011) Judėjimo negalią turinčių asmenų lyties tapatybės konstravimas. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas
23. Tidikis, R. (2003). Socialinių mokslų tyrimų metodologija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
24. Vaicekauskienė V. (2009), Sistemų teorijos integravimas į socialinio darbo veiklą. Vilnius pedagoginis universitetas. Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/d85/019_vaicekauskiene.pdf (žiūrėta 2020-10-01)
25. Zimmerman J. A., Rimmer J.L, (2012). Built Environment Instruments for Walkability, Bikeability, and Recreation: Disability and Universal Design Relevant? *Disability and Health Journal* 5 (2): 87–101
26. Žydzūnaitė, V., Sabaliauskas, S. (2017). Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai. Vilnius, Vaga.